

BULGARIA AND HUNGARY AT WAR
(1912–1918)

BULGARIA AND HUNGARY AT WAR
(1912–1918)

Collected Studies

Editors

Penka Peykovska

Gábor Demeter

Sofia–Budapest
2013

This volume is released by the
Hungarian–Bulgarian Joint Academic History Commission
and was realised within the framework of the
Bulgarian–Hungarian joint academic project entitled
“Central and Southeast Europe in the 19th–21st Centuries.
Regions, Borders, Societies, Identities”
Bulgarian–Hungarian History Round Table
Sofia, 17 May 2012

© Editors: Penka Peykovska, Gábor Demeter
© The authors
© Institute of History, RCH, HAS
© Институт за исторически изследвания – БАН

ISBN 978-954-2903-09-3 (ИИИИ)
ISBN 978-963-9627-62-8 (Institute of History, RCH, HAS)

Cover: Nicholas of Montenegro, “the Leonidas of the Balkans”. This cartoon,
published originally in Puck in May 1913, shows Nicholas standing at a narrow mountain
pass with two other men, facing an army composed of the leaders of “Austria, Italy, Germany,
England, France, [and] Russia”.

Published by the Institute of History, Research Centre for the Humanities (RCH),
Hungarian Academy of Sciences (HAS)
Responsible Editor: Pál Fodor (Director General)
Prepress preparation by the Institute of History, RCH, HAS
Research Assistance Team; leader: Éva Kovács
Page layout: Éva Tihanyi Palovicsné
Cover design: Imre Horváth
Printed in Hungary, by Prime Rate Kft.
Leader: Péter Tomcsányi, dr.

Table of Contents

Геополитическите военни измерения на Балканските войни:	
България в балканския съюз срещу Османската империя	
АКАД. ГЕОРГИ МАРКОВ	7
Akad. Georgi Markov, A Balkán-háborúk geopolitikai vonatkozásai:	
Bulgária a Balkán-szövetségben az Oszmán Birodalom ellen (Összefoglalás)	13
Балканските войни – предистория	
ЙОРДАНКА ГЕШЕВА	16
Yordanka Gesheva, The Balkan Wars – Prehistory (Summary)	
	20
Bulgarian Attempts to Avoid Isolation on the Eve of the Second Balkan War	
– the Rupture of the Second Balkan League	
GÁBOR DEMETER	21
Demeter Gábor, Bolgár kísérletek az elszigetelődés elkerülésére	
a második Balkán-háború előestéjén (Összefoglalás)	36
Австро–Унгария и Балканските войни 1912–1913. Позицията	
на правителството на Ищван Тиса	
ПЕТЪР КАМЕНОВ	37
Peter Kamenov, Ausztria–Magyarország és a Balkán-háborúk 1912–1913-ban.	
Tisza István kormányának politikai nézetei (Összefoglalás)	41
The Balkan Policy of Baron István Burián and Count István Tisza during	
the Balkan Wars (1912–1913): Interests and Concepts of a Hungarian Political	
Pressure Group	
GÁBOR DEMETER	42
Demeter Gábor, Báró Burián István és Gróf Tisza István Balkán-politikája	
(1912–1913): a magyar politikai körök hatása a hivatalos külpolitikára	
(Összefoglalás)	54
The Balkan Wars (1912–1913) in the Hungarian Press, Military Literature	
and Personal Memoirs	
GÁBOR DEMETER	55
Gábor Demeter, A Balkán-háborúk a magyar sajtóban, a katonai	
szakirodalomban és a memoáriradalomban (1912–1913) (Összefoglalás)	68
Началото на модерната албанска държава, видяно от един български дипломат	
ГЕОРГИ Н. ГЕОРГИЕВ	69
Georgi N. Georgiev, The Beginning of the Modern Albanian State, as Seen	
by a Bulgarian Diplomat (Summary)	82

Albanian–Bulgarian Relations during the Balkan Wars and the Albanian–Macedonian Uprising ('Third Balkan War', 1913)	
GÁBOR DEMETER, KRISZTIÁN CSAPLÁR-DEGOVICS	83
Demeter Gábor, Csaplár-Degovics Krisztián, Albán–bolgár kapcsolatok a Balkán-háborúk és az albán–macedón felkelés (a „harmadik Balkán-háború”, 1913) idején (Összefoglalás)	96
Дневникът на д-р Лайош Талоци за България и външната политика на Австро–Унгария през Балканските войни (2 юни 1912 – 26 ноември 1913 г.)	
ПЕНКА ПЕЙКОВСКА	97
Penka Peykovska, Lajos Thallóczy's Diary about Bulgaria and Austria–Hungary's Foreign Policy during the Balkan Wars (2 June 1912 – 26 November 1913) (Summary)	120
Militär- und nationalitätenpolitische Aspekte der Mobilisierung der Gesellschaft im Vielvölkerstaat Ungarn zum Beginn des ersten Weltkrieges	
IMRE RESS	121
Начало на българо–турското военнополитическо съюзничество (краят на 1915 – лятото на 1916 г.)	
КАЛЧО К. КАЛЧЕВ	133
Kalcso K. Kalcsev, A bolgár–török katonapolitikai együttműködés kezdete (1915 végétől 1916 közepéig) (Összefoglalás)	149
Das Ehrenzeichen und die Ehrenmedaille für Verdienste um das Rote Kreuz, Verleihungen an Bulgaren (1914–1918)	
АТТИЛА ПАНДУЛА	150
Аттила Пандула, Почетни знаци на (австро–унгарския) „Червен кръст”, дарени на българи през 1914–1918 г. (Резюме)	157
Abbreviations	159

Геополитическите военни измерения на Балканските войни: България в балканския съюз срещу Османската империя

Акад. Георги Марков

Институт за исторически изследвания – БАН

Високата порта скъсва на 3 октомври 1912 г. дипломатическите отношения с балканските съюзници и кани техните дипломатически мисии да напуснат Цариград „колкото се може по-скоро“. Всъщност без да обявява официално война, тя прави първата крачка към нейното разширяване на 5 октомври с намесата на България, Сърбия и Гърция. Европейските сили заемат поведение на изчакване с оглед по-вероятното за тях поражение на балканските държави. За обща почуда българската армия само за три седмици разбива вражеските войски и се изправя пред Чатаалджанската укрепена позиция на 40 км от Златния рог. Впечатлен от бляскавия успех руският външен министър Сергей Сазонов предлага на Силите да бъдат уважени двете начала: „Незаинтересоваността на Великите държави в териториалните увеличения и принципът на равновесие в компенсациите между балканските държави въз основа на тия договори, които са предшестваха тяхното съединение“. Територията до линията, започваща от устието на р. Марица през Одрин до Черно море, трябва да остане във владение на султана за „осигуряване безопасността на Цариград“. Атакуването на Чатаалджанската позиция в стремеж да се влезе в столицата на Османската империя означава предизвикването на нейната „международна окупация“.

Докато френският министър-председател Раймон Поанкаре предлага посредничество между воюващите в дух на пълна незаинтересованост, австро-унгарският външен министър граф Берхтолд отказва да приеме такава формула. Руската дипломация пък се старае да не допусне пряка намеса на Хабсбургската монархия в разпределението на освободените земи. Британският финансов министър Лойд Джордж няма нищо против България да се разшири в Тракия, като се превърне в „славянска задушалка“ на Протоците. В Рим заговарят за „умерена ректификация“ на границите, а в Берлин започва да надделява австрийското желание за отклоняване на сърбите от Адриатическо към Бяло море и така да се тикнат срещу българите. Добре осведомените източници близки до „европейските кабинети“ издават, че Силите няма да позволят прогонването на турците от Европа и ще оставят на Османската империя „един дроб, чрез който може да диша – хинтерланд на север от Цариград със или без Одрин, повече със, отколкото без него“. Изменението на териториалното статукво трябвало да бъде пропорционално на съюзническите победи „било по количество, било по качество“, повече по качество.

Всеки победител се стреми да диктува окончателния мир в столицата на сразения враг, но Цариград е необикновено разположен на два континента. Сазонов не престава със строгите предупреждения: „По никой начин не отивайте в Цариград, защото ще се

заплете много работата... Засмането на Цариград би могло да наложи едновременното появяване в турската столица на целия наш Черноморски флот.“ Обсебен от „Мечтата за Византия“ Фердинанд I не приема молбата на великия везир Кямил паша за сключване на примирие и предварителен мир и на 4 ноември 1912 г. заповядва атаката на Чатаалджанската укрепена позиция. Несполуката довежда до Примирието на 20 ноември, а Височайшият арбитър затапява гнева и недоверието към царя дълбоко в себе си.

На 3 декември 1912 г. в Лондон е открита Конференцията за мир под почетното председателство на британския външен министър сър Едуард Грей. Същия ден той събира посланиците на Европейските сили, чиято мисия е така да работят за уреждането на Балканската криза, че да не се сблъскат техните геополитически интереси и да предизвикат преждевременно всеобща война. Заседанията се държат в тайна, а решенията се вземат „ад референдум“. Всъщност всички ходове на Конференцията се извършват под наблюдение и подлежат на утвърждаване от „Концерта“ „на втора инстанция“.

Съюзническите делегати искат териториите на запад от линията гр. Мидия на Черно море – гр. Родосто на Мраморно море с изключение на Галиполския полуостров. Високата порта едва сега приема автономията на Албания и Македония, но победоносната война я зачерква окончателно. Великите сили отказват да допуснат български излаз между Босфора и Дарданелите, но не могат да пренебрегнат резултатите от войната. Те бързат да загасят огъня на Балканската война, за да не „прескочи“ в други конфликтни зони.

На 4 януари 1913 г. посланиците в Цариград връчват колективна нота, в която предупреждават Портата да не поема тежката отговорност да пречи на възстановяването на мира на Балканите, „като се отказва да следва съветите на Силите“, обявили се против възобновяването на военните действия. Одрин трябва да бъде отстъпен, а участва на Беломорските острови – да се реши от техните правителства. „Европейският концерт“ обаче не предвижда вземането на принудителни мерки за прокарането на съветите.

Състоялият се на 9 януари 1913 г. Висш държавен съвет в Цариград приема да изпълни съветите на Силите, но на следващия ден е извършен Младотурски преврат и новото правителство на Махмуд Шевкет паша предпочита да продължи войната, „отколкото да предаде Одрин“ с вилаета зает от българските войски. Съюзниците денонсират Примирието и на 21 януари оръдията загърмяват отново пред Чатаалджа и Булаир, около Одрин, Янина и Шкодра. Османската империя трябва да бъде заставена да се признае за победена от довчерашните ѝ подвластни балкански народи.

Продължаването на войната е добре дошло за засилването на румънския натиск за отстъпване на Южна Добруджа до линията Тутракан – Добрич – Балчик като „обезщетение“ за съмнителния неутралитет. В Париж започва да зрее идеята да бъде заместена в Балканския съюз „непослушната“ България с откънатата от Тройния съюз „малка латинска сестра“ Румъния. Правенето на коалиции за чужда сметка е изпитан похват на Великите сили. Сазонов настоява България да жертва гр. Силистра, на което Гешов възразява: „Русия няма да спечели Румъния, а ще загуби България“. На 31 януари 1913 г. сър Едуард Грей препоръчва на двете спорещи страни да се споразумеят пряко или чрез посредничеството на Силите „в никой случай обаче да не прибегват към насилие, защото ще предизвикат Всеобща война, при която малките държави могат да изчезнат“. Такава вероятност не е изключена, тъй като България оглавява Балканския

съюз под покровителството на Тройното съглашение, а Румъния все още принадлежи към Тройния съюз.

Контранастъплението на младотурците при Булаир и Чатаалджа е отбито с тежки за тях загуби, а опитът на гарнизона в Одринската крепост да пробие обсадата се проваля. Махмуд Шевкет паша търси на 11 февруари 1913 г. посредничеството на Силите за „по-скъпото предаване на Одрин“, като границата да започва от Св. Стефан на Черно море и да минава южно от Лозенград до Чакмак и оттам по течението на р. Марица. Докато в Лондон и Париж намират предложението за „присмливо“, в Санкт Петербург отстояват линията Мидия – Енос.

Тройното съглашение се стреми да откъсне Румъния като „опашката на Тройния съюз“. Николай II се произнася, че „за една Силистра война не може да се прави“. Русия има собствени интереси, които не могла да жертва „комуто кога скимнело“, а колкото до славянската кауза, Империята била в правото „да си избира сама момента за действие“. Непримиимите противоречия между България и Румъния карат Италия да предложи свикването на Посланическа конференция в Петербург, на която Силите да посредничат по решаването на ожесточилия се спор. Гешов приема намесата „с вяра в справедливостта на Европа“, но отхвърля поставянето на предварителни условия.

Цар Фердинанд опитва да вземе преднина спрямо съюзниците с тайната мисия на генерал Радко Димитриев, който пристига на 6 март 1913 г. на Нева и разговаря насаме с Николай II относно предстоящата развръзка на войната. Императорът произнася три пъти рязкото „не“ на чутиите молби. Отказва да даде съгласие за влизането на българските войски в Цариград, отхвърля дори демонстративното съдействие на руския Черноморски флот и не възприема българската граница в Тракия да минава по линията Мидия – Родосто. Руският самодържец разглежда внимателно представената му карта и едва скланя да отстъпи няколко километра на югоизток от правата линия Мидия – Енос. Той гледа на тази линия като на бъдеща граница между Русия и България, поради което е настроен твърде скъпернически.

Въпросът за Цариград и Протоците се смята за преждевременно поставен – „не бил на зрял за разрешение“, защото заплашвал да предизвика всеобща война, за която Империята все още не е подготвена. Николай II отклонява високомерно предложението да приеме като „подарък“ от български ръце Цариград, където се кръстосват геополитическите интереси и на другите Велики сили. Той нарича заветния град „вредителен за България“ и настоява да бъдат прекратени военните действия на Чатаалджа и Булаир, сиреч пред Босфора и Дарданелите. България не трябвало „да ламти за Теснините“, които не ѝ подходжали на международния статут. Фердинанд продължава неразумно „да бърка в очите“ на руската външна политика и да усилва сърбофилството в нейните ходове на Балканите.

С овладяването на Одринската крепост на 13 март 1913 г. пада и последната претграда пред победоносния мир. Освободените сили заедно с тежката артилерия се насочват към Чатаалджа и Булаир, в непосредствена близост до Протоците. „Европейският концерт“ потвърждава с колективна нота на 18 март „позволената отстъпка“ до правата линия Мидия – Енос и пак определя линията Мидия – Родосто като геополитически „недопустима“. Думите на Сазонов приличат на ултиматум: „Ако отидете оттатък Чатаалджа, вие ще срещнете не само Турция, но и Великите сили. Не си играйте с Цариград и Дарданелите, защото ще се изгорите!“ Младотурското правителство този път приема условията на Силите, за да се засили техния натиск върху Балканския съюз.

Впечатлен от решимостта на Силите министър-председателят Иван Гешов настоява да бъде спрян огнът и да не се атакува отново Чатаалджанската укрепена позиция, макар този път с вероятен успех: „Никакъв опит да се не прави за отиване в Цариград.“ Царят обаче си иска като „подарък“ остров Самотраки. Балканските съюзници приемат на 23 март условията за посредничество на „Концерта“, но с резервата, че при окончателното прокаране на границата в Тракия линията, определена от Силите, „ще се вземе като основа, а не като окончателна гранична линия“. Европейските сили подготвят морска демонстрация и десант по бреговете на Босфора, ако българската армия дръзне да пристъпи към пробив на Чатаалджанската позиция и да влезе в Цариград. На 1 април 1913 г. е постигнато споразумение за временно прекратяване на огъня на Тракийския оперативен театър.

Откритата на 18 март 1913 г. Посланическа конференция по Добруджанския въпрос в Санкт Петербург се обединява след дълги пререкания в Тайния протокол от 26 април, по силата на който Царството трябва да отстъпи на Румъния Силистра с 3 км в радиус около покрайнините на града. Вместо териториално обезщетение в Македония Силите изказват благодарност на България, че с принесената жертва направила осъществима посредническата акция, допринасяйки за запазването на мира в Европа. Гешов изразява учудване, как може да се благодари за едно решение на Великите сили, което България „не е приела и не може да приеме освен срещу реални компенсации“. Правото на промяна на държавните граници принадлежеше по Конституцията единствено на Великото народно събрание.

Правителствата на Сърбия и Гърция се сближават в желанието да ревизират съюзните договори и да наложат предимството на „фактическата окупация“. Отrekli се от подписите те съсредоточават и окопават войските си в Македония в стремежа „да изтръгнат, както Румъния, някой къс земя повече от Договора ни със Сърбия и повече, отколкото се пада на гърците“. Вместо да пресече навреме опасните попълзновения Сазонов допуска „известна поправка“ в полза на „горките сърби“, защото не добили излаз на Адриатическо море. На 18 април 1913 г. Гешов изказва огорчение от неочакваното напускане „буквата“ на Договора: „Точно преди месец, когато нашите бяха решили да форсират Чатаалджа и щяха да я форсират, щом им пристигнеха одринските обсадни оръдия. Подир тържественото обещание на Сазонов, че ако ние спрем военните действия пред Чатаалджа, Договорът ни със Сърбия ще бъде буквално изпълнен, ние никога не очаквахме подобна депеша от Сазонов.“

Сърбия и Гърция правят всичко възможно да отложат мира, за да задържат по-дълго българската армия на Чатаалджа и Булаир. Техните упълномощени представители подписват на 22 април 1913 г. в Атина Таен предварителен протокол, по силата на който се определя 20 дневен срок за сключване на Съюзен договор срещу България, за предоставянето на взаимна помощ при отстояване на обща граница на запад от Вардар – от гр. Гевгели до Охридското езеро, и изобщо за прокарането на границите „по принципа върху действителната окупация“, в името на „равновесието между трите държави“. Сърбия и Гърция използват българската сила да победят общия враг Османската империя, след което скъсват договорите, които ги задължават да зачитат и интересите на България.

Българското правителство се обръща на 3 май 1913 г. с призив към Великите сили да употребят цялото си влияние, за да бъде подписан незабавно Договорът за мир в Лондон от всички воюващи. Същия ден министър-председателят осведомява Сазонов,

че поради повдигнатия от Сърбия въпрос за ревизия на Съюзния договор преките преговори са невъзможни и се поканва Николай II да встъпи в отредената му роля на третейски съдия: „За да се избегнат ужасите на една братоубийствена война и скандалът от краха на Балканския съюз, ние считаме арбитража за повелителен.“ Сръбските войски трябва да опразнят „Безспорната зона“, а Височайшият арбитър да се произнесе само относно „Спорната зона“.

Меродавното становище на Русия започва да се огъва в полза на Сърбия, която е необходима за една война против Австро-Унгария, докато България вече застрашава руските геополитически интереси в хинтерланда на Цариград и Протоците. Сазонов отказва да остави исканията на Сърбия „без всякакво внимание“: „Тесният национален егоизъм може да тласне българите на почвата на непримиримо и формално тълкуване на Договора“. Той предрича на България, на която „може би е съдено да изиграе най-сериозната роля в съдбините на Балканския полуостров“, че „рисува да продаде първенството си за една паница леща“. Намеква се за внушения от Висна с цел разбиване на Балканския съюз.

През втория етап на Конференцията за мир в Лондон българските делегати се борят не с противника, а с извъртащите представители на съюзниците. Измислят се 7 поправки на „проекта Грей“, макар Посланическата конференция да отхвърля всяка промяна на текста. Най-сетне на 11 май сър Едуард съобщава, че делегатите на Османската империя са готови да подпишат без изменения предложението от Посланическата конференция Договор за мир. Резервите могат да се направят при подписването, за да ги разгледат по-късно посланиците: „Ако България е готова да подпише Договора, Европа ще може да наложи тия дни и на останалите съюзници да го подпишат без изменение.“

Понеже Силите са поставени в унижителното положение да бъдат изнудвани по въпросите за Албания и Беломорските острови, Грей започва да държи твърд език. На 13 май в заседание на Посланическата конференция умореният от протакането председател предлага да се поканят на следващия ден делегатите на воюващите страни да подпишат непроменен представения им Договор за мир. В случай на отказ от съюзниците на България „Европейският концерт“ ще се погрижи „да не шават“, а Царство България и Османската империя могат да подпишат отделно мира, защото само техните армии стоят една срещу друга на Чаталджа и Булаир. И наистина на 14 май сър Едуард произнася знаменитите си думи: „Които делегати желаят да подпишат - нека сторят това, които не желаят – нека си отидат!“ Нещо небивало в дипломатическата история.

Новината за енергичната постъпка на Грей се разнася „като гръм“ в Белград и Атина, където разбират, че не могат повече да разиграват изчерпилите своето търпение Европейски сили. На 17 май 1913 г. делегатите на воюващите страни подписват Договора за мир в двореца „Сен Джеймс“. Султан Мехмед V отстъпва на балканските съюзници „всички територии на своята империя върху континента Европа на запад от линията Енос на Бяло море до Мидия на Черно море с изключение на Албания“. Точното трасе на новата граница в Тракия подлежи на определяне от международна комисия. Великите сили си запазват правото да се произнесат върху границите на Албания и по съдбата на Беломорските острови.

Сър Едуард изразява задоволството на Европейските сили от историческия акт, без да си въобразява, че всичко е постигнато с едно драсване на перото: „Не можем да не

знаем, че остават още въпроси за разрешение, преди да се достигне до пълно съгласие, но иска ми се да вярвам, че със сключването на този мир ще се улесни уреждането на тези въпроси и ще се увеличи към всички ни, уверен съм, благосклонният интерес на другите Сили.“ Първият български делегат Стоян Данев благодари на любезния домакин, на чиито усилия преди всичко се дължи сключването на мира, и предсказва, че идните дни няма да бъдат спокойни: „Тежките изпитания на войната ще отстъпят място на цял куп въпроси, смущаващи нашето бъдеще.“ Най-вече оставеният неразрешен Македонския въпрос, по който Посланическата конференция се въздържа да се произнесе за разлика от Албанския въпрос.

С подписването на Лондонския договор за мир завършва една война, чиито последици пораждат друга. Крайното изостряне на спорните въпроси подронва и без това уязвимите устои на Балканския съюз, изтръгнал победата над Османската империя. Дългосрочен по замисъл в плановете на Русия и Съглашението, но временен по същност той изпълнява своето балканско предназначение. Дележът на придобитото „Османско наследство“ на запад от линията Мидия – Енос без Албания и Беломорските острови не се извършва от Великите сили, пазещи се от преждевременен сблъсък в назряващата Голяма война, и то след като се знае със сигурност, че победителите няма да могат да се споразумеят в преки преговори относно прокарването на новите държавни граници. Издигнатият от българското правителство принцип на справедливо разпределение според народностния състав и съразмеримостта на приносите и жертвите се отхвърля „на нож“ в Белград и Атина като неизгоден за техните интереси. Противопоставеният древен закон на завоевателите „докъдето е стъпил войнишкият крак“, налаган силom в името на прословутото „Балканско равновесие“, не предвещаваше нищо добро за мрачното близко бъдеще.

A BALKÁN-HÁBORÚK GEOPOLITIKAI VONATKOZÁSAI: BULGÁRIA A BALKÁN-SZÖVETSÉGBEN AZ OSMÁN BIRODALOM ELLEN

GEORGI MARKOV AKAD.

BTA Történettudományi Intézete

Összefoglalás

1912. október 3-án (régi időszámítás szerint) a török Porta megszakította diplomáciai kapcsolatait a Balkán-szövetséggel, diplomáikat pedig utasította, hogy hagyják el Konstantinápolyt, amilyen hamar csak lehet. A háború október 5-i kitörése után az európai nagyhatalmak a kivárára játszottak, tekintettel a balkáni erők valószínű vereségére. Meglepő módon a bolgár hadsereg mindössze három hét alatt szétverte az ellenséges haderőket és eljutott Csataldzsáig, amely 40 km-re fekszik az Aranyszarv-öböltől. A sikertől meglepett orosz külügyminiszter, Szergej Szazonov azt ajánlotta a nagyhatalmaknak, hogy tartsanak be két elvet: a nagyhatalmak semlegességét a területi kérdésekben és a balkáni országok közötti kárpótlás egyensúlyának elvét, azon szerződések szerint, amelyek alapján szövetségkötésük megvalósult; a Marica torkolatától a Fekete-tengerig tartó terület maradjon a szultán fennhatósága alatt, Konstantinápoly biztonságát szavatolandó. Egy Csataldzsa elleni bolgár támadás, mely az Osmán Birodalom fővárosának elfoglalásával fenyegetett, nemzetközi megzrállást idézhetett elő.

Míg a francia miniszterelnök, Raymond Poincaré elvállalta volna a semleges közvetítő szerepét, az osztrák–magyar külügyminiszter, Berchtold gróf ezt visszautasította. Az orosz diplomácia pedig azon igyekezett, hogy ne engedjen teret a Habsburg Monarchiának, az ne szólhasson bele a felszabadított területek elosztásába. A brit pénzügyminiszternek, Lloyd George-nak nem volt kifogása az ellen, hogy Bulgária Trákiában is terjeszkedjen. Berlinben az osztrák terv jelent meg, miszerint a szerbeket az Adriai-tengertől távol kellett tartani, ezzel elérve, hogy Macedóniában a bolgárok ellen forduljanak, megbontva ezzel a szövetség egységét. Az „európai kabinetekhez” közel álló, jól informált források arról értesítettek, hogy a szövetségesek nem fogják engedni a török kiűzését Európából és meghagynak az Osmán Birodalomnak „egy hinterlandot Isztambultól északra, Edirnével vagy anélkül”.

Minden győztes arra törekedett, hogy a békét az ellenség meghódított fővárosából diktálja. Szazonov nem hagyott fel a szigorú figyelmeztetésekkel: „Semmiképpen ne menjenek Isztambulba. A város elfoglalása egész fekete-tengeri flottánk jelenlétét tenné szükségessé a török fővárosban.” I. Ferdinánd 1912. november 4-én mégis parancsot adott a támadásra a csataldzsai sáncoknál. A sikertelen kísérlet a november 20-i fegyverszünethez vezetett.

1912. december 3-án Londonban megkezdődött a békekonferencia Sir Edward Grey brit külügyminiszter vezetésével. Ugyanazon a napon összehívta az európai hatalmak nagyköveteit is, akiknek feladata az volt, hogy úgy dolgozzanak a balkáni helyzet rendbetételén, hogy geopolitikai érdekeik ne ütközzenek és hogy megelőzzenek egy általános háborút. Az üléseket titokban tartották, a döntéseket pedig „ad referendum” hozták.

1913. január 4-én az isztambuli nagykövek közös jegyzéket adtak át, amelyben figyelmeztetik az Osmán Birodalmat, hogy ne álljon a balkáni béke útjába. Edirne városáról a törököknek le kell mondaniuk. Az 1913. január 9-én megtartott isztambuli tanács úgy határozott, hogy figyelembe veszi a szövetségesek és a nagyhatalmak intéseit, de a rákövetkező napon, az ifjútörökök puccsa után Mahmud Sevket pasa új kormánya mégis inkább folytatta a háborút, nem akart lemondani a bolgár hadsereg által körülvert Edirnéről. Január 21-én újra kitör a harc Csataldzsa és Bolayir (Bulair), valamint Edirne, Janina és Skodra környékén.

A háború folytatása Románia számára kedvező volt, hogy megerősítse nyomását Dél-Dobrudza (Tutra kan–Dobric–Balsík vonaláig) megszerzésére, melyet mint „kártalanítást” kért kérésértékű semlegességért cserébe. Párizsban kezdett megérni a gondolat, hogy a „rendetlen” Bulgáriát a Balkán-szövetségben a hármas szövetségtől átvált Romániára, a „kis latin testvérre” kellene cserélni. Szazonov kitartott amellett, hogy Bulgáriának fel kell áldoznia Szilisztrát, amelyre Gesov úgy reagált: „Oroszország ezzel nem fogja megnyerni Romániát, de elveszíti Bulgáriát.”

Az ifjútörökök ellentámadása Bolayir és Csataldzsa környékén súlyos veszteségeket okozott számukra, és az edirnei erőd védőinek kísérlete – hogy áttörjék az ostromot – sem járt sikerrel. Mahmud Sevket pasa 1913. február 11-én a nagyhatalmak közbenjárását kérte a határok megállapításához: elképzelése szerint a határ a fekete-tengeri Szt. Sztefantól indulna ki, Lozengrádtól délre futna Csakmakig, majd a Marica folyását követi. Ajánlatukat London és Párizs elfogadhatónak találta, Szentpétervár azonban ragaszkodott saját elképzeléséhez, az Enosz–Midia vonalig. II. Miklós úgy vélte, Szilisztra miatt nem érdemes háborúba menni. A Bulgária és Románia közötti konfliktus arra készítette Olaszországot, hogy javasolja a nagykövetek tanácsának összehívását Szentpéterváron a vita (területi kompenzáció) rendezése érdekében. Gesov a közbenjárást „Európa igazságosságának reményével” fogadta, de visszautasította az előzetes feltételek megállapítását.

Ferdinánd cár Radko Dimitriev generális titkos küldetésével igyekezett a nagyhatalmakkal szemben előnyt szerezni. Dimitriev 1913. március 6-án érkezett a Névához, és kettesben tartott megbeszélést II. Miklóssal a háború lehetséges kimeneteléről. Az uralkodó határozott nemmel felelt minden kérésre. Nem adta beleegyezését a bolgár hadsereg betöréséhez Isztambulba, és tüntetően visszautasította az orosz fekete-tengeri flotta segítségét. Azt sem fogadta el, hogy a bolgár határ Trákiában a Midia–Rodostó vonalon húzódjon. Az orosz cár figyelemmel megvizsgálta a neki bemutatott térképet; a Midia–Enosz vonalat jövőbeni orosz–bolgár határnak tekintette, ami miatt mindössze néhány négyzetkilométernyi területről volt hajlandó lemondani. Egyelőre azonban még korai volt, hogy Isztambul és a Boszporusz kérdése eldőljön, mert félő volt, hogy általános háborúhoz vezethet, amelyre az Orosz Birodalom még nem állt készen. II. Miklós elutasította az ajánlatot, hogy ajándékként fogadja el a bolgároktól Isztambult, ahol más nagy nemzetek geopolitikai érdekei is ütköztek. Kitartott amellett, hogy a csataldzsai és bolayiri harcokat, amelyek a Boszporusz és a Dardanellák közelében folytak, be kell szüntetni.

1913. március 13-án az edirnei erőd elfoglalásával a béke utolsó lehetősége is szertefoszlott. A szabad hadseregek a nehéztüzérséggel együtt Csataldzsa és Bolayir felé indultak, a Boszporusz közvetlen közelébe. A nyugat-európai nagyhatalmak ismét a Midia–Enosz vonalat határozzák meg kívánságként. Szazonov szavai ultimátumként hangzottak: „Ha átléptek a Csataldzsa-vonalat, nemcsak Törökországgal találjátok szembe magatokat majd, hanem az európai nagyhatalmakkal is. Ne játszatok Isztambullal és a Dardanellákkal, mert megégetitek magatokat!” Az ifjútörök vezetés ezúttal elfogadta a nagyhatalmak feltételeit, hogy a Balkán-szövetségre gyakorolt nyomásuk erősödhessen.

A nagyhatalmak határozottságától meglepődve Ivan Gesov miniszterelnök továbbra is tűzszünetet szeretett volna kötni, és úgy gondolta, hogy nem szabad újból megtámadni a csataldzsai állást: „Semmilyen lépést se tegyenek Isztambul felé.” A cár azonban „ajándékként” kérte Szamotraki szigetét. A Balkán-szövetség március 23-án elfogadta a feltételeket az európai örök közvetítéséről, azzal a kitéttel, hogy az európai nagyhatalmak által meghatározott határvonal csupán kiindulópontként tekintendő, nem végleges határként. Az európai örök tengeri felvonulást és partraszállást terveztek a Boszporusz partján, ha a bolgár hadsereg át merészel törni a csataldzsai állásokon és behatol Isztambulba. 1913. április 1-jén sikerült megkötni a megállapodást az ideiglenes tűzszünetről.

Az 1913. március 18-án Szentpéterváron kezdődött nagyköveti konferencia hosszas tárgyalások után, az április 26-i titkos egyezményrel zárult, amelynek értelmében Bulgáriának Románia javára le kellett mondania Szilisztráról. Területi kárpótlás helyett a nagyhatalmak köszönetet mondtak Bulgáriának, hogy a meghozott áldozattal hozzájárult Európa békéjének megteremtéséhez. Gesov csodálkozását úgy fejezte ki: hogyan lehet köszönetet mondani egy olyan döntésért, „amelyet Bulgária nem fogad el, és nem fogadhat el reális kárpótlás nélkül”?

Szerbia és Görögország kormányai Macedóniában összpontosították haderőiket. Szazonov a szerbek javára korrigált az előzetes felosztási terven, hiszen nekik nem volt kijáratuk az Adriai-tengerhez. 1913. április 18-án Gesov kifejezte elégedetlenségét, amiért nem tartották be a szerződést: „Szazonov ünnepélyesen megígérte, hogy ha leállítjuk a harci tevékenységünket Csataldzsa előtt, akkor a Szerbiával kötött szerződésünk szó szerint kerül végrehajtásra.”

Szerbia és Görögország mindent megtett, hogy elhalasszák a békekötést, hogy minél tovább tartsák a bolgár hadsereget Csataldzsa és Bolayir térségében. Képviselőik 1913. április 22-én Athénban aláírtak egy előzetes titkos egyezményt, amelynek értelmében 20 napon belül megkötik a Bulgária elleni szövetségi szerződést. Szerbia és Görögország a bolgár erőket arra használták, hogy legyőzzék közös ellenségüket, az Osz-

mán Birodalmat, majd figyelmen kívül hagyták azokat a szerződéseket, amelyek arra kötelezték őket, hogy Bulgária érdekeit is figyelembe vegyék.

A bolgár kormány 1913. május 3-án azzal a felhívással fordult a nagyhatalmakhoz, hogy felhasználva befolyásukat, érvék el, hogy minden harcban álló ország írja alá a londoni békeegyezményt. Ugyanazon a napon a miniszterelnök arról értesítette Szazonovot, hogy Szerbiával nem képesek közvetlenül tárgyalni, ezért II. Miklóst kérték fel, hogy vállalja a döntőbíró szerepét a korábbi, szerb–bolgár megállapodás szövegével összhangban. A választott bírónak csak a „vitás” területekről kell döntenie, a nem vitatott területekről a szerbeknek ki kell vonulniuk. Így megelőzhető lett volna egy testvérek közötti háború, és a Balkán-szövetség szétesése. De Oroszország álláspontja egyre inkább Szerbiának kedvezett, hisz az ország nélkülözhetetlen volt egy Osztrák–Magyar Monarchia ellen vívott háború esetén, míg Bulgária már az orosz geopolitikai érdekeket sértette Isztambulnál. Szazonov nem volt hajlandó figyelmen kívül hagyni Szerbia macedóniai követeléseit.

A londoni békekonzferencia második szakaszában a bolgár küldöttek nem az ellenséggel, hanem a szövetségesekkel hadakoztak. Végül május 11-én Sir Edward bejelentette, hogy az Oszmán Birodalom küldöttsége változtatás nélkül kész aláírni a nagykövetek tanácsa által javasolt békeszerződést. „Ha Bulgária kész aláírni a Szerződést, Európa átnyújthatja azt a szövetségeseknek, hogy írják alá.”

Mivel a nagyhatalmak kínos helyzetbe kerültek Albánia és az égei-tengeri szigetek kapcsán, a görög, szerb és osztrák–olasz követelések miatt Grey keményebb hangot ütött meg. Május 13-án a nagykövetek tanácsán azt javasolta, hogy a következő napra hívják meg a háborús felek küldötteit, hogy változtatás nélkül írják alá a javasolt békeszerződést. Ha Bulgária erre nem hajlandó, aláírhat egy külön békeszerződést az Oszmán Birodalommal, hiszen csak az ő seregeik álltak egymással szemben Csataldzsa és Bolayir térségében. És valóban, május 14-én Sir Edward a következőket mondja: „Azok a küldöttek, akik alá akarják írni a szerződést, tegyék meg, akik pedig nem, menjenek haza!” Példátlan eset a diplomácia történetében.

Grey határozott lépése nyomán Belgrád és Athén megértették azt, hogy nem játszhatnak tovább az európai hatalmak türelmével. 1913. május 17-én a szembenálló felek aláírták a békeszerződést a Saint James palotában. V. Mehmed szultán a Balkán-szövetség javára lemondott birodalma minden olyan területéről, amely az európai kontinensen, az égei-tengeri Enosz – fekete-tengeri Mídia vonaltól nyugatabbra fekszik, Albániát leszámítva. Az új határ pontos részleteit nemzetközi bizottság állapította meg.

Grey kifejezte az európai hatalmak elégedettségét, anélkül hogy azt képzelte volna, hogy egy tollvonással minden megoldódott: „Tudnunk kell, hogy még vannak megoldásra váró kérdések, mielőtt teljes egyetértésre jutunk, de szeretném hinni, hogy ennek a szerződésnek a megkötésével könnyebbé válik a vitatott kérdések megoldása.”

A bolgár küldöttség vezetője, Sztojan Danev köszönetet mondott a figyelmes házigazdának, aki a leginkább hozzájárult a béke megkötéséhez, valamint elmondta, hogy az eljövendő idők nem lesznek nyugalmasak. Leginkább a megoldatlan macedónkérdés volt aggasztó, amellyel kapcsolatban – Albániával ellentétben – a konferencia nem foglalt állást.

A londoni békeegyezmény aláírásával egy olyan háború ért véget, amelynek következményei újabb háborút szültek. A vitás kérdések végleges kiéleződése aláásta a Balkán-szövetség amúgy is labilis alapját. A béke ideiglenesnek bizonyult. Az oszmán „hagyatéka” felosztásában az európai nagyhatalmak nem vettek részt, attól tartva, hogy még nagyobb háború robbanhat ki. A győztesek pedig nem tudtak közvetlenül megegyezni egymással az új határok kialakításáról. A bolgár vezetés javaslata az etnikai határok szerint, illetve a háborúhoz való hozzájárulás mértéke és az elesett áldozatok száma alapján való elosztásról nem nyerte el Belgrád és Athén tetszését, hiszen szemben állt érdekeikkel. A hódítók ezzel ellentétes törvénye – „ameddig a katonák lába jutott” –, amelyet erővel kényszerítettek ki a hírhedt „balkáni egyensúly” nevében, nem jelzett semmi jót a jövőre nézve.

Fordítás: Papadopolusz Dóra

Балканските войни – предистория

Йорданка Гешева

Институт за исторически изследвания – БАН

Много е изговорено и изписано в българската историография по повод промяната на чл. 17 от Търновската конституция и възможностите, които тази промяна „отваря“ за започване подготовката за Балканските войни. Има ли връзка между двете събития, от къде тръгват предположенията за такава връзка и доколко реална е тя. Дълго време, почти век, историци, юристи и други изследователи, журналисти и мемоаристи твърдят, че промяната на чл. 17 и „прекомерното увеличаване“ правата на държавния глава, въвеждането на възможността за сключване на тайни договори, които да не бъдат одобрявани от Народното събрание, фактически е първопричината за балканските войни и за поражението на България. През 1992 г. в статията си за Петото Велико Народно събрание (ВНС) поставих въпроса за промяната на чл. 17 и за разширяване правата на държавния глава в по-различна светлина, а няколко години по-късно в книгата си за държавните институции обърнах внимание върху преувеличаване ролята на този член за обявяване на войните и за последвалата катастрофа.¹ През 2006 г. подобна позиция бе развита в по-друга посока в статия на Владимир Станев.²

След 1908 г., след провъзгласяване на независимостта на българската държава и след промяната на нейния статут, на статута на държавния глава и на правомощията на нейните институции, се появява необходимост от узаконяване на това ново положение и чрез промяна в конституцията. Първият ни основен закон е създаден за княжество, а държавата вече е царство и това трябва да бъде постановено чрез промени в основния държавен документ. Но тези промени не изискват само корекционни поправки; някои от членовете на конституцията трябва да бъдат основно преработени, за да отговарят на новия статут, на новите правомощия и задължения на институциите. Сред тези предвидени за преработка членове е и чл. 17.

Каква е разликата между стария и новия вариант и защо толкова много се говори за пагубната роля на тази промяна. С какво се променят правата на монарха и с какво се увеличава неговата роля при вземането на решения? Първосъздаденият през 1879 г. чл. 17 гласи: „Князът е представител на княжеството във всичките му сношения с иностранныте държави. От негово име и с пълномощие от Народното събрание се свързват с правителствата на *съседните* държави особни сговори за работи по управлението на княжеството, за които се изисква участието и съдействието на тези правителства.“³ В този вариант не е упоменато кой утвърждава тези договори и какво означава „сговори

1 Гешева, Й., Петото Велико народно събрание, 1911 г. Функции и дейност. Исторически аспекти – ИПР, 1992, № 1–2; пак тя, Държавната институция Велико народно събрание, 1879–1911. Исторически аспекти. С., 2001.

2 Станев, Вл., Член 17 от Търновската конституция – между мита и реалността. – В: Преломни времена. Юбилеен сборник в чест на 65-годишнината на проф. Любомир Огнянов. С., 2006, с. 110 и сл. Виж и посочената в статията литература.

3 Българската държавност в актове и документи. Съст. Васил Пюзелев. С., 1981, с. 220.

за работи по управлението на княжеството“? Пълномощието на събранието е априори дадено. Важно е да се има предвид и това, че Търновската конституция трябва да бъде съобразена и с Берлинския договор и не може да му противоречи. А там България е обявена за „самостоятелно трибутарно княжество под върховната власт на Н.В. султана“.⁴ Постановка, която както и да бъде разглеждана, показва, че България е *непълноправен субект* на международното право и е *ограничена* във воденето на самостоятелна външна политика. Затова в споменатия чл. 17 се подчертава, че договори се сключват *само със съседните държави*. Но има и друго ограничение, което отрежда „особените сговори“ да се отнасят само до вътрешното управление или до актове от административен характер – митнически споразумения, погранични конвенции и т.н.⁵ Дори само заради тези ограничения и несъвършенства след 1908–1909 г. независима България се нуждае от промяна в чл. 17 от конституцията.

Какво се постига по отношение на външната политика с промените в основния закон от 1911 г.? В международно отношение независимостта на България е призната от великите сили и от още редица държави през 1909 г. Това положение обаче трябва да бъде уредено и конституционно. Затова се налагат промени в конституцията. Новият чл. 17 разпорежда: „Царят е представител на държавата във всичките ѝ сношения с чуждите държави. От негово име правителството преговаря и сключва с други държави всички договори, които се утвърждават от царя. Тия договори се съобщават от министрите на Народното събрание, щом интересите и сигурността на страната допускат това (Чл. 92). Обаче договорите за мир, търговските, както и всички договори, които налагат разходи на държавата, или съдържат изменение на съществуващите закони или засягат публичните или гражданските права на българските поданици, стават окончателни след приемането им от Народното събрание. В никой случай тайните постановления на един договор не могат да унищожават явните му постановления.“⁶ На първо място: гарантиран е статутът на държавата, която след официалното признаване на независимостта става *пълноправен субект* на международното право. Тя вече може да сключва *всякакъв вид външни договори с всички държави*.

Всички сключени договори се утвърждават от царя. Той вече е достатъчно силна и авторитетна институция, за да може само с неговия подпис, гарантиран и от задължението на министрите да приподписват всеки акт на короната,⁷ един международен договор да стане валиден. Не е маловажна и направената добавка – договорите за мир, търговските и всички други договори, налагащи разходи на държавата или противоречащи на съществуващото българско законодателство, влизат в сила след приемането им от Народното събрание. Т. нар. *клауза за въвеждане на тайни договори всъщност е силно ограничена*. В действителност по-важно е, че в конституцията

4 Пак там, с. 207, чл. 1 от Берлинския договор.

5 Манолова, М., Парламентарното управление в България, 1894–1912. С., 2000, с. 160.

6 Пак там, с. 236; Гешева, Й., цит. съч., 2001, с. 278–279.

7 Приподписването на актовете на държавния глава от страна на всички или само от ресорните министри е абсолютно задължително по силата на чл. 18 и чл. 154 от конституцията от 1879 г. Това положение се запазва и след всички останали промени, извършени в основния закон. Чл. 18 постановява: „Наредбите и разпорежданията, които излизат от Царя, имат сила в такъв случай, когато те са подписани от надлежните министри, които поемат на себе си всичката за них отговорност.“ Чл. 154: „Всеки официален акт, какъвто и да е, като се подпише от Царя, трябва да бъде такожде подписан или от всичките министри, или само от надлежният министър.“

няма никаква клауза, която да постановява по какъв начин ще става *обявяването на война*, ако се стигне до такова действие. При обсъжданията на промените във ВНС през 1911 г. този въпрос е внимателно подминаван, като според някои автори презумпцията би могла да бъде отстраняване на „всякакви подозрения и опасения, че новият статут съставлява предпоставка за война срещу Турция“.⁸

По време на дебатите в Петото ВНС широко се дискутират въпросите, дали новият вариант на чл. 17 нарушава правата на народа и увеличава прерогативите на монарха, дали игнорира парламента, дали дава възможност монархът и министрите да водят политика в ущърб на народните интереси. Против промените се обявяват земеделци, тесни и широки социалисти, радикали, стамболовисти. В събранието обаче техният брой е твърде малък – общо 72 депутати срещу 342 представители на управляващата коалиция на Народната и Прогресивно-либералната партия.⁹ Най-общо казано становището на опозицията в основни линии се свежда до това, че се нарушават правата на народа и за сметка на това се увеличават правата на държавния глава, а представителите на Народнолибералната партия дори изразяват опасения, че освен интересите на народа, може да бъде застрашена дори и целостта на страната.¹⁰

Доколко тезата за опасност и за нарушаване на целостта и сигурността на държавата при сключването на договори поради липса на санкция от страна на парламента е вярна? При отсъствие на обсъждане в събранието, чисто теоретически възможността за предприемане на действия във вреда на обществото е много по-голяма. Според мнението на юристи обаче ролята на парламента е силно ограничена и по стария вариант на чл. 17, тъй като се отнася само за определени видове договори, а редица други, макар да е трябвало, са сключвани без пълномощие на събранието, което означава, че този член не винаги е бил детайлно спазван от българските правителства.¹¹ И може да се каже, че в повечето случаи това е ставало без да бъдат нарушавани законите, тъй като има други членове в конституцията които дават такава възможност.

Сключването на т. нар. тайни договори е въпрос, който вълнува цялото българско общество. Но това е практика, която вече съществува в Европа и сред съседните държави. В редица случаи ролята на парламентите е временно ограничавана, за да бъдат осъществени действия, изискващи стесняване на кръга от хора, запознати със случая. Тайни договори или клаузи към договори България е подписвала и преди промяната на конституцията. И това е ставало по силата на чл. 92 от основния закон, който дава право на министрите да премълчават пред събранието за някои неща, които биха накърнили държавните интереси, ако бъдат обявени в неподходящия момент. Във всички случаи отговорността се поема от министрите, независимо от правата, които има държавният глава. Така или иначе той е неотговорен по управлението на държавата фактор и това е изрично указано в чл. 18 и 154 от конституцията, които разпореждат всяко действие, всеки акт на монарха да бъде приподписан от министър-председателя или от ресорния министър. Това е т. нар. министерска контрасигнатура. Не бива да се пропуска фактът, че в своите действия министрите са ограничени и от редица други членове на конституцията, които ги задължават в своята дейност да имат предвид

8 Манолова, М., цит. съч., с. 171.

9 Гешева, Й., цит. съч., 2001, с. 253–257.

10 Стенографски дневници на Петото ВНС. С., 1911, с. 188–189, 196–197; в. Нов век, 1911, № 1750 (13. 06.).

11 Манолова, М., цит. съч., с. 160.

преди всичко интересите на държавата.¹² Последвалите по-късно разследвания от страна на специално организирани парламентарни анкетни комисии по чл. 106 от конституцията, както и държавните съдебни процеси срещу министри от различни кабинети показват, че тези членове въобще не са формални.¹³

Доколко тази практика повлиява на подписването на двата договора със Сърбия и Гърция от пролетта на 1912 г. и дали тази промяна е причина за започването на Балканската война. Връзката е по-скоро теоретическа. Със или без промяната в конституцията монархът и правителството имат механизми, чрез които да предприемат сключването и запазването в тайна на договори, касаещи важни за държавата въпроси, които трябва да останат в тайна и от трети държави. Към балкански съюз се стремят и съседните нам държави. Така че, дали в конституцията ще бъде предвидено кой да утвърждава договорите или не, дали това ще бъде събранието или държавният глава, няма особено значение, защото винаги има други членове и клаузи, които да ограничават ролята на парламента и на министрите, когато това е необходимо. А когато се налага, то е повече заради това, че тайната трябва да бъде пазена не толкова от собствените парламенти и народи, а от трети страни.

Ето защо твърде пресилено е да се говори, че промяната на чл. 17 е причина и то сериозна, за да бъдат обявени Балканските войни, в резултат на които за България настъпва национална катастрофа. В своите възражения срещу обвиненията на Държавния съд от 1923 г. един от бившите министри от правителството на Иван Евстратиев Гешов, министърът на финансите Теодор Теодоров заявява, че кабинетът никога не е имал като „преднамерена цел – войната“, и че тя по никакъв начин не е повлияна от промените в конституцията: „Така щото нито чл. 17 създаваше никакви особени права за българското правителство или за българския държавен глава, които да ги няма другаде, нито пък с това изменение се създаваха някои особени права за сключване на тайни договори, каквито по-напред да са се отричали на върховната изпълнителна власт в България. Политическата действителност показва, че и при стария текст на чл. 17 от Конституцията, Българската държава се е видяла принудена да сключи в 1902 г. тайна конвенция с Русия и в 1904 г. два тайни договора със Сърбия.“¹⁴

Как биха се развили събитията, ако правителството и монархът нямаха механизми за сключване на тайни договори? Във всички случаи те биха се позовавали на чл. 92, който им дава право да запазят в тайна от Народното събрание някаква информация за неопределено време. И какво всъщност би направило събранието, ако знаеше за подписаните със Сърбия и Гърция тайни договори, за договореностите с Черна гора? Би ги спряло, би отказало да ратифицира тези договори? Едва ли. В този период голяма част от българското общество подкрепя стремежа за освобождаване на брата роб в

12 Такива са чл. 153 и 155: По чл. 153 „Министрите са отговорни пред княза и пред Народното събрание съвкупно за всички общи мерки, които те вземат, и лично всеки един за всичко, което той е извършил по управлението на определената нему част“. Чл. 155: „Народното събрание може да предава министрите на съд за измяна на отечеството или на княза, за нарушение на конституцията, за предателство, за някаква вреда, причинена на княжеството за лична полза“.

13 Вж. Гешева, Й., Парламентарните анкетни комисии по министерската отговорност, 1884–1923. С., 2003, с. 89–111.

14 Вж. Нашата дума. Възражения на бившите министри Ив. Ев. Гешов, д-р Ст. Данев, Т. Теодоров, М. Ив. Маджаров, Ив. Пеев и П. Абрашев срещу обвиненията на Държавния съд от 1923 г. С., 1925, с. 16–17.

Македония, пацифистите са твърде малко, а в събранието тяхната роля е незначителна. Възможностите за облекчаване на положението на поробените християни в границите на Османската империя по мирен път отдавна са се превърнали само в записани на книга правила, но неприложими на практика. Така че със или без промяната на чл. 17, войната е на прага и тя има своите мотиви, предпоставки и обосновки; своите привърженици и противници. За нея се готвят не само българите, но и всички живущи на Балканите, в това число и Османската империя. По принцип договорите със съседните държави и разговорите по тях целят да осигурят съюзници, да изяснят обстановката, участието и разположението на военните сили, да минимизират неблагоприятните последици. Грешките идват след това – при обмисляне на клаузите на договорите, при подготовката и воденето на войната, след недобра преценка на редица действия и др. Но за грешките вече е писано достатъчно. По-същественото е, че дълго оспорваният чл. 17 от конституцията не е и не може да бъде причина за започване на войните и още повече за последиците от тях.

THE BALKAN WARS – PREHISTORY

YORDANKA GESHEVA

Institute for Historical Studies – BAS

Summary

Much has been written in Bulgarian historiography regarding the amendment of Art. 17 of the Tarnovo Constitution in 1911 and the opportunities that this change “opened” to start the preparations for the Balkan Wars. Was there any connection between the two events? Where do assumptions about such a relationship come from and how real is it? For a long time, almost a century, historians, lawyers, journalists and memoirists have been claiming that the amendment of Art. 17 and introduction of the possibility of signing secret contracts that were not to be approved by the National Assembly, was actually the root cause of the participation of Bulgaria in the Balkan Wars and the defeat of our country.

The conclusion of the so-called secret treaties was a matter that concerned the whole Bulgarian society for a long time. But it was a practice that had already existed in Europe and among neighboring countries. It is too far-fetched to argue that the amendment of Art. 17 was a serious reason for declaring the Balkan Wars, which resulted in a national catastrophe for Bulgaria. How would historical events have turned out, if the government and the monarch had had no mechanisms to conclude secret treaties? And what would the National Assembly have done if they had known about the secret agreements with Serbia, Greece and Montenegro? Would the National Assembly have refused to ratify these treaties? – Hardly ever. In this period a large part of the Bulgarian society was seeking support for the liberation of Macedonia and the pacifists were very few.

So, with or without the amendment of Art. 17, Bulgaria was on the verge of war and it had its reasons, assumptions and justifications, its supporters and opponents. All residents of the Balkans were preparing for war. In general the agreements with the neighboring countries were aimed at minimizing the unfavorable consequences. Mistakes came afterwards – when considering the terms of the treaties, the preparation and conduct of the war, after poor assessment of various actions and circumstances, etc.

Translated by Penka Peykowska

Bulgarian Attempts to Avoid Isolation on the Eve of the Second Balkan War – the Rupture of the Second Balkan League¹

Gábor Demeter

Institute of History, Research Centre for the Humanities – HAS

In the following pages I do not want to analyse why Bulgaria chose the way of ‘everything or nothing’, and who was responsible for the forecoming events in 1913 (leaving it to the Bulgarian historians); I want to focus on the possible solutions that might have promised a different outcome of the events including more favourable territorial consequences for Bulgaria.

Our topic gains relevance from three aspects: (1) the behaviour, the tactics of the small states in the past is instructive for the present (1991–1999) and future; (2) the overestimated trust in international treaties and jurisdiction compared to crude force was also a lesson that the whole world learnt in the next decades; and from historical point of view (3) the diplomatic battle has serious consequences on the balance of Powers, especially for Austria–Hungary.

*

The Bucharest Treaty of 10 August 1913 was crucial not only for Bulgaria – which reckoned the failure of creating Greater Bulgaria as the nadir of its modern history, and thus this peace settlement had a decisive role in Bulgaria’s behavior during World War I –, but it also put an end for the optimistic Russian ideas that counted on a long-term agreement and alliance between Greeks, Bulgars, Serbs and Romanians. The conflict had deep impact on the balance of Powers, resulting in a dangerous situation for the Dual Monarchy. After the Balkan Wars Austria–Hungary’s former ally, Romania orientated towards Russia, and though Bulgaria’s support seemed to be secured, its failure in realising its territorial aspirations determined that Bulgaria could only be used for the annihilation of Serbia, and could be gained for the Austrian cause only by promising territories of Serbian Macedonia. Earlier, between 1908–1911, when Bulgaria also tried to gain the benevolence of Austria–Hungary, the perspective was less complicated. Prior to 1913 Bulgaria had territorial aspirations against the Ottoman Empire, which was not backed by Russia or – the Tripolitanian War proved – any of the Powers. After 1913 Bulgaria had territorial demands against Serbia was backed by Russia. Therefore a conflict between Serbia and Bulgaria might enhance the threat of a world war, which was not evident between 1908–1911 in case of a conflict between Bulgaria and Turkey. So, the value and usefulness of a Bulgarian alliance in the eye of the Austro-Hungarian politicians decreased. Thus, the Balkan Wars influenced the alliance systems and the outcome of the events in 1914–1918.

1 This study was supported by the János Bolyai Research Scholarship of the Hungarian Academy of Sciences.

The examination of the diplomatic instruments of small states, beside the experience of tactics and strategies, methods and aims (still relevant due to the events of 1991–1999 on the peninsula), is not a negligible factor. The following pages focus on the understanding and interpretation of the situation prior to the second Balkan War assessing the political reality of the emerging solutions discussed by Bulgarian diplomatists. Since the rupture of the Balkan League had already been analysed by many authors, our attempt is mainly based on reports of ambassadors still unpublished and uncited found among the archives of Sofia and Vienna.

After having defeated the Turks, it became clear, that – contrary to the terms of the Serb–Bulgarian agreement in March, 1912 – there was an anta-gonistic opposition between the allies considering territorial aspects. The Serbs had asked for the modification of the agreement (demanding the right side of the Vardar River) several times (first early in November, 1912).² Furthermore, the Greek-Bulgarian agreement of 1912 did not mention territorial distribution at all, but the aim of Venizelos became quite clear in his letter written to the archbishop of Pelagony, in which he stated to extend Greece's borders as north as possible.³ It was evident that Serbia cannot remain so small after a decisive victory – Powers needed a Greater Serbia to counterbalance Austria–Hungary, and after the Dual Monarchy had succeeded in diverting Serbian pretensions from the Adriatic, it was inevitable, that Serbia will search for remedy in Macedonia after this failure. Up to the middle of 1913 no one knew, that it was Austria that encouraged these aspirations.

On his way home from the London peace conference, Venizelos stopped in Sofia. Here he renounced from whole Southeastern-Macedonia including the cities of Drama, Kavala and Seres, but he insisted on keeping Saloniki for Greece. This offer caused a debate in Bulgarian diplomatic and military circles, but the government refused the deal.⁴

The Serbian Prime Minister, Nikola Pašić had insisted on his statement expressed in St. Petersburg in April 1913, that he could not let Bulgaria extend its borders towards Albania between Greece and Serbia,⁵ and claimed, that Serbia was willing to go into war, if Powers were unable to guarantee the common Greek–Serbian border (which means, that the Bulgarians lose a greater part of Macedonia). This was an open denial of the Serb–Bulgarian agreement of 1912.⁶

2 The agreement in March promised the greater part of Macedonia to Bulgaria, but as Bulgarian troops were fighting against Turks in Thrace, it was mainly occupied by Serbian soldiers.

3 HHStA PA I, Balkankonflagration, Kt. 493. Liasse XLV/11. 11. 02. 1913; and Fremdenblatt, 67th year, Nr. 41.

4 The Bulgarian government was not unanimous in connection with the border-question. Some thought that if Greeks were able to occupy Asia Minor, then they would resign from Macedonia; therefore they forced the attack on the Chataldja-line, and the contribution of the Greek fleet to this campaign against the Dardanelles, which would have promoted the success of the Bulgarian weapons. See: Марков, Г., България в балканския съюз срещу Османската империя, 1912–1913. С.: Наука и изкуство, 1989, с. 39–40. According to Miliukov's report in Bulgaria certain tendencies did exist to give Saloniki and its hinterland to Greece if Bulgaria gains Florina and Kastoria as a compensation, but Greece refused to do so. Bogitschewitsch, M., Die Auswärtige Politik Serbiens, 1903–1914. Vol. I–III. Berlin, 1928–1931. I. Nr. 264. Balugdzitsch aus Saloniki an Paschitsch, 21. 01. 1913.

5 Skoko, S., Rukovođenje operacijama Srpske vojske u ratu s Bolgarskom 1913 godine. – Vojnoistorijski glasnik, 33, 1982, № 1–2, p. 244.

6 The first Balkan War did not start, when the Serbs had already explicated their intentions to acquire the towns of Prilep, Kičevo, Kruševo and Ohrida in a confidential telegram on 15 Sept. 1912, the right side of the Vardar River. This was an incorrect step, since they could not know then, that Austria–Hungary would oppose the Serbian presence at the Adriatic, although later this was used as main reason when asking for compensation in Macedonia.

However the Bulgarians had asked for Russian arbitration on 25 April 1913 based on the terms of the agreement in 1912, S. D. Sazonov, Russian minister of Foreign Affairs (and the Serbs, too) insisted on inviting the Greeks, which was refused by the Bulgarian government, since the agreement of 1912, in which the parties laid down the principle of compulsory Russian arbitration in case of debates, did not mention a word about Greece. Danev, the president of the Sobranie refused a negotiation under such circumstances with Greeks.⁷

Therefore it was mainly Bulgarian interest to settle peace with the Turks as soon as possible, in the beginning of 1913, before Serbian and Greek territorial claims grew further. *“The Serbs and Greeks, analysed the situation Danev, would be pleased, if we turned to the weapons again, because they hope to re-negotiate the agreements between the allies (as the price of their help), and therefore Bulgaria would be forced to accept the Greek point of view (on borders), and the agreement with the Serbs could be modified... One solution is to avoid the war, or in case of the renewal of hostilities, we have to face the fact, that we can only rely on ourselves.”*⁸ Danev saw the situation correctly, unfortunately he strictly tied himself to the second solution, which led to the isolation of Bulgaria.

Bulgaria had several possibilities to avoid the second war, and keep at least some parts of Macedonia. (1) Bulgaria could have come to terms with his allies excluding any interference of Powers. Certainly this would have forced Bulgaria to give compensations for Serbia and Greece, but the Enos–Midia line may have remained stable in Thrace, as well as the left side of the Vardar, and there would not have arisen any reason to compensate Romania.

(2) In the second case – as the compensation of Romania became more and more needful after May, 1913 due to the hostile alliance between Serbia and Greece, and owing to the behavior of Austria–Hungary – Bulgaria might have reached an agreement with Romania and Austria–Hungary, as it was wished by Berchtold, Foreign Minister of the Dual Monarchy. A Romanian–Bulgarian alliance might have counterbalanced a Serbian–Greek agreement even in case of an armed conflict between the former league members. This agreement could have secured the left side of the Vardar and the Enos–Midia line, though it might have meant the cessation of some territories in Dobruja. A Romanian–Bulgarian agreement would have been useful, since there were rumours about Serb–Romanian negotiations and such an agreement could have encircled the isolated Bulgaria. However, the Serb offer of February 1913 was not directed offensively against Bulgaria, but it was a defensive proposal in order to hinder an aggression against Serbia from Austria–Hungary.⁹

(3) In the third case Bulgaria might have accepted the arbitration of Russia or other Powers. It is important to emphasize, that each version had political reality, and offered a more favourable outcome than the peace agreement in Bucharest did. Our task is to describe how and why the Bulgarian elite decided to choose the worst solution, and what circumstances led to the total isolation of Bulgaria.

During the Bulgarian–Romanian negotiations on compensation for Romania, Bulgaria came to the false conclusion that the compensation is not a bilateral affair, but

7 Some of the shortsighted even went further. The Verhoven Komitet did not want to sacrifice “Bulgarian” towns like Lerin, Kastoria, Jenidje-Vardar (which were occupied by Greece) for Saloniki. See: Иван Евстатиев Гешов. Лична Кореспонденция. С.: Изд. “Марин Дринов”, 1994. Eds. Popov, R., Tankova, V. Nr. 108. p. 248. 11. 02. 1913.

8 ЦДАА, ф. 568к, оп. 1, а.е. 756, л. 17. Of course, the allies neither wanted Bulgaria to conclude a separate agreement with the Turks, as it was against the agreement of 1912, nor a quick agreement after the renewal of the war.

9 Sosnosky, Th. von, Die Balkanpolitik Österreich–Ungarns seit 1866. Bd. 2., Berlin, 1914, p. 352.

indeed the case of the Balkan League (as a whole). Earlier, the Romanians promised to pay 10 million francs in return for the town of Silistra, and if it does not enough, Bulgaria may get a compensation from Serbia, the town of Pirot. According to the Romanian interpretation they negotiated not with Bulgaria, but with the Balkan League, and loads on the allies should be shared.¹⁰

Although the Bulgarians remained silent for a long time in connection with the above mentioned offer, later they did not refuse a similar solution, i.e. purchasing the benevolence of Romania by offering Serbian territories. On 24 May/6 June 1913, three weeks before the outbreak of the second war, Salabashev, Bulgarian ambassador at Vienna negotiated with Macchio, a representative of the Dual Monarchy concerning the compensation given for the neutrality of Romania. *"I asked him, how Austria-Hungary would see such an act, if Bulgaria promised Serbian territories to Romania, instead of parts of Bulgaria – certainly in case of a war won by Bulgaria. He (Macchio) answered, that the Dual Monarchy would not oppose such a deal, and Bulgaria should negotiate with Romania on this basis."*¹¹

This telegram has revealed many secret ambitions: Austria-Hungary wanted a weak, dismembered Serbia, as the Bulgarians did so, but did not want to intervene through a direct act against Serbia. Secondly, Bulgaria did not tend to give compensation for Romania prior a conflict. Romania would have gained territories only after the war, therefore she needed to support Bulgaria in her aims in order to get anything. Bulgarians feared of compensation a priori, because they thought Romania – after having gained the desired compensation – would not support them. This offer was unacceptable for the Romanians, as they feared of the same – if they support Bulgaria, and she wins, Bulgaria will give nothing to Romania.¹² They felt it well – certain Bulgarian circles tried to forget about compensation... Third – Bulgaria was not the artisan of the peace at all.

At the end of April 1913 when the peace negotiations between the allies and the Ottomans had restarted, the thorough analysis of the current situation became more and more important – with growing hesitation from the Bulgarian side. The coup d'état in Ottoman Turkey was a final blow for Bulgarians hoping for concluding peace quickly. In order to put pressure on her former allies, who delayed concluding a joint peace settlement – regrouping their forces into Macedonia, while the Bulgarian armies were in Thrace – Danev declared, that Bulgaria would conclude peace with the Turks separately,¹³ which was against the terms of the agreement in 1912. This gave an excellent chance for Serbia to depict Bulgaria as the enemy of the peace. Bulgarian general Savov thought, that Powers did not appreciate Bulgaria's role in modifying the balance between the two alliance systems. *"Therefore it is needful to notify France and Russia that we decided to go to the end in order to validate our*

10 ЦДА, ф. 568к, оп. 1, а.е. 796, л. 4. Later Romania promised 100 million francs and soldiers as well.

11 "Попитах го как би погледнала Австрия, ако България обещае да даде на Румъния част не от българска, само от сръбска територия и то, разбира се, само в случай, ако имаме война със Сърбия и България победи. Той отговори, че Австро-Унгария няма нищо против подобна спогодба, и България може да влезе в преговори с Румъния върху тази база." ЦДА, ф. 176к, оп. 2, а.е. 1369, л. 219.

12 Romanians had other ideas to solve the problems. In Paris Mr. Lahovary, Romanian ambassador envisaged the alliance or confederation of Bulgaria and Romania referring to the fact that in 1886 (when the Bulgarian-Russian relation was quite hostile) they planned the same, which was hindered by Russian objection. It is still questionable how Russia accepted such an act in 1913, resulting the birth of a state of 12 million, blocking the way to the Straits. This (anyway unrealistic) idea was fearful enough for Serbia as well to mention it in official documents. Bogitschewitsch, I. Nr. 316., Nr. 355.; II. Nr. 832.

13 ЦДА, ф. 176к, оп. 2, а.е. 1369, л. 7. 20. 05. 1913.

interests.”¹⁴ Nevertheless, Savov overestimated the value of Bulgaria for the “entente cordiale” contra Serbia and Greece, and this fallacy became accepted as policy. Contrary to the above mentioned misinterpretation of Bulgaria’s military and geopolitical potential Savov saw it right, that the Balkan Alliance, as an entity, could not be attached to the Entente, as Sazonov hoped. His second vision was also correct: neither of the 2 alliance systems would reach superiority on the Balkans by 1914.¹⁵

The Bulgarian ambassador at London, Madzharov has also advised Bulgaria to conclude a separate agreement with the Turks, even if her allies oppose, because in that case they would be forced to do the same, after Bulgarian weapons became relieved at Thrace and regrouped in Macedonia.¹⁶

The Bulgarian Army Headquarters did not wait further. It had elaborated an offensive plan against Serbia and Greece on 18/31 May 1913, on the very day when preliminary peace in London was signed, and on the same day when Greece and Serbia concluded a separate alliance agreement with each other.¹⁷ Bulgarian Prime Minister Geshov feared of an offensive action, since he thought, in that case Romania would ask for compensation. Many were aware of the fact, that if Romania’s wishes were refused, the country would immediately turn towards Bulgaria’s enemies – but no measures were taken to hinder this. *“These moments are extremely important concerning our relations with Romania. It is up to us whether we exploit their willingness to reach an agreement or push them into the hands of our allies ... who won’t ignore such an opportunity, after we did so...”*, wrote Kalinkov, ambassador of Bulgaria in Bucharest, who was informed by Maiorescu: *“Tell us friendly: is Bulgaria willing to give us, what was promised by Danev in London (compensation)? In that case you can ask whatever you want from us.”*¹⁸ This means, that on 29 May 1913 there was chance to gain the alliance of Romania, while the Greeks accepted the offer for demobilisation, and asked the “entente cordiale”’s arbitration in the Greek–Bulgarian dispute,¹⁹ just before the signature of the Serb–Greek military convention there was a chance to gain the alliance of Romania for the Bulgarian cause!

It was not only the ambassador at Bucharest who sent urging telegrams, but his colleague in Vienna too. *“Berchtold thinks, wrote Salabashev, that we have to conclude an agreement with Romania quickly, thus securing her support or at least benevolent neutrality in a possible war against Serbia... First Bulgaria and Romania have to settle an agreement on benevolent neutrality, and simultaneously they have to sign an agreement on Romania’s compensation, and that in turn Romania will give aid for Bulgaria in case of war. But, in order to reach that aim, Bulgaria has to give friendly unforced territorial concessions to Romania at the seashore around Mangalia ... Berchtold is of the opinion, if Romania turned against Serbia, the latter could not count on Russia’s support, since Bulgaria is a Slav state as well.”*²⁰ The latter statement does

14 Op. cit., л. 8 (14/27. 05. 1913). Serbs accused Bulgarians of pro-Austrian sentiments.

15 Ibid. (14/27. 05. 1913).

16 Op. cit., л. 12 (14/27. 05. 1913).

17 История на българите, 1878–1944 в документи. Т. 2. 1912–1918. Периодът на войните. С.: Просвета, 1996, с. 187. Съст. Трифонов, Ст., В. Георгиев. In these documents attacks on Serbian territories were also drawn up beside attacks against the contested territories of Macedonia.

18 ЦДА, ф. 176к, оп. 2, а.е. 1369, л. 22 (16/29. 05. 1913).

19 Op. cit., л. 23 (16/29. 05. 1913).

20 Op. cit., л. 38 (16/29. 05. 1913). In case of such a Bulgarian–Romanian agreement Romania’s interest would be maintaining peace rather than a war on the side of Bulgaria.

not stand critics, as Russia followed her own policy in 1912–1913, sometimes supporting Greece or Romania, which were not Slavic states. Virtually, Bulgaria still had the chance to get Romania's alliance – beyond neutrality.²¹

*“The Greeks now want Seres and Kavala, although earlier promised these towns to Bulgaria, warned Salabashev at the end of his telegram. Italy and Austria–Hungary promised these towns to Bulgaria, it is the Germans, who refuse this promising the towns to Greece... England has not expressed her opinion in this question, but it is fearful, that she would give the towns to Greece, just to push her towards France and Russia. If Bulgarians sign a separate agreement with Turkey in London, the Serbs will accuse them of violating their earlier agreement.”*²² Although the Bulgarian ambassador hoped for Austrian military aid, Berchtold only promised benevolent neutrality, did not even promise to regroup or mobilise troops, stating that already too many soldiers had been directed to the southern frontiers up to that moment.

But the situation was not so evident. According to R. von Mach, King Ferdinand gave orders to General Savov to attack, because he believed, that after the first shots, Austrian troops crossed the Danube and forced peace upon Serbia.²³ Quite early, on 9 May Berchtold said to Tschirschky, German ambassador at Vienna, that in case of an overwhelming Serbian victory over Bulgaria, the Dual Monarchy would intervene by using military force – though did not plan the annexation of Serbia.²⁴ Since this was told to Salabashev by the German ambassador, the Bulgarians later did not give up fighting after the first reports on the failure of their military movements had arrived. Based on Austrian documents, Bulgarians verified that

21 Berchtold probably had right, when he claimed that in case of a Bulgarian–Romanian alliance and a war against Serbia (without the intervention of Austria–Hungary) Russia might have remained neutral, since Russia wanted to win the benevolence or alliance of Romania and tear it away from the Triplice. But a new Bulgarian–Romanian Balkan League necessarily should have committed itself on either Austria–Hungary's or Russia's side. As the potential prey – Serbia – was not friendly towards Austria, Russia might have supported the small state, just to hinder further Austrian penetration into the peninsula, even if Russia sympathized originally with Bulgaria or Romania, and the Bulgarian–Romanian alliance would have been created under the auspice of Russia. So, an alliance between Romania and Bulgaria concluded under Russian aegis could not be turned against Serbia – and Bulgarians would rather interested in Macedonia, than in a new, but passive and rusophil alliance. This means, that Romanian and Bulgarian aspirations could only be realized, if they turned to Austria–Hungary. These two countries could have easily overcome the obstacle, called Serbia – even if Austria remains neutral (and Greece and Turkey remains passive in the game). This would strengthen the positions of the Dual Monarchy. Therefore it was not Russia's interest to vitalize a Romanian–Bulgarian alliance turning against Serbia. Since such an alliance under the aegis of Austria–Hungary could not be stopped by simple diplomatic means, only by Russian weapons – threatening with a worldwide war – Russia had to hinder the creation of such an alliance. Therefore it was not Russia's interest to support the peaceful compensation of Romania, what Russia did earlier, before the Protocol of St. Petersburg had been signed, when Bulgarians were too close to the Straits. For Berchtold it was inevitable to hinder a Romanian–Bulgarian alliance under the aegis of Russia, because it would mean a deterioration in the geostrategic position of Austria–Hungary losing at least one potential ally, secondly, it would create a new Balkan Alliance too close to the Straits – and Berchtold has fought for a year to disintegrate its predecessor with same pretensions (an alliance supported by Russia too close to the Straits). Such an alliance under Russian auspice would not have been acceptable for Austria–Hungary even if Russia had sacrificed Serbia (which seemed to be quite improbable), and thus the Dual Monarchy had got free way to Saloniki (through Greater Bulgaria). These solutions were thought over in Sofia: Berchtold did not fear of Turkish interference in his calculations, his opinion was that Ottoman Turkey remains neutral in case of a Bulgarian–Serbian conflict. The latter was thought to be probable by the Bulgarians themselves as well. IIAA, f. 176k, on. 2, a.e. 1369, л. 38 (16/29. 05. 1913).

22 IIAA, f. 176k, on. 2, a.e. 1369, л. 38 (16/29. 05. 1913).

23 Mach, R. von, *Aus bewegter Balkanzeit, 1879–1918*. Berlin, 1928, p. 235.

24 Hötendorf, Conrad von, *Aus meiner Dienstzeit. 1906–1918*. Vols. I–III. Wien, 1922. III. p. 353.

Austria–Hungary did not oppose a Bulgarian attack on Serbia, indeed they have reasonably hoped for Austria's aid.²⁵

The French later expressed unrealistic ideas, that it was Austria who set up for provoking a war, in order to dismember Serbia.²⁶ Berchtold did not refuse the financial support of Bulgaria, if a war with Serbia becomes reality – he went up to promising 50 million francs²⁷ – but the suspicion, that the Dual Monarchy was behind the Bulgarian behavior, is not proven yet.

Indeed Tarnowski, Austrian ambassador at Sofia on 23 May 1913 gave a thorough examination on Austria–Hungary's policy towards Bulgaria. His point of view seems to be a refutation of the above mentioned. Tarnowski stated, that a Bulgaria winning a victory by her own power, was not desirable for Austria–Hungary, as this would give Bulgaria superiority in power at the peninsula and self-esteem, that could force Serbia easily into his alliance. It is better if Bulgaria's dreams can be fulfilled only with the help of Austria–Hungary (or not at all). A Greater Bulgaria as a potential ally of Russia, or a state following her own foreign policy, blocking the way to Saloniki is not desirable, while a Smaller Bulgaria as a potential ally of Austria, with dreams unrealised, which made her hostile towards a Serb–Russian cooperation, is much more useful.²⁸ As we have stressed it earlier, this interpretation of the usefulness of Bulgaria would be questioned by 1913.

From the end of May 1913, the Bulgarians more or less accepted an armed conflict as a possible outcome of solving the dispute – and they openly threatened the Powers with such steps. Serbs stressed their demands in every newspaper, suggesting their point of view for everyone. Stanchov, Bulgarian ambassador in Paris warned his government not to do so, as these Bulgarian demands would create upheaval in the diplomatic circles.²⁹

The viability of Albania also influenced the volume of planned compensation given to Romania. Danev on 16/29 May 1913 declared that: *“Up to now Serbia's behavior was in the centre of our interest first, and secondly the fate of Albania, if it is not viable. In the first case,*

25 HHStA, Nachlass Baernreithers, Kt. 8. Tagebücher, 23. 11. 1913, Wien.

26 Bourgeois, E., Pagès, G., Die Ursachen und Verantwortlichkeiten des Großen Krieges. Hrsg. Schwertfeger, B. Berlin, 1922, p. 356.

27 “Erkundigt Euch sehr vorsichtig, wieviel Geld Bulgarien brauchen würde, um gegen Serbien kräftig aufzutreten und wenn nötig auch den Krieg zu führen.” HHStA. Ad. Reg. F23. Kt. 64 (17. 05. 1913). Berchtold an Tarnowski und Popper an Fanta.

28 Österreich-Ungarns Aussenpolitik. Eds. Bittner–Srbik–Pribram–Übersberger. Wien, 1930. Ö-U.A. VI. Nr. 7133. Based on the source the policy of the Dual Monarchy was to push Bulgaria into a war, which, after losing it – which was quite possible, if the promised Austrian aid held off – would be tied to Austria, owing to her demands against her neighbours. This policy had certain dangers in the future explained in the first paragraphs of the article. See: Löding, D., Deutschlands und Österreich–Ungarns Balkanpolitik von 1912–14 unter besonderer Berücksichtigung Ihrer Wirtschaftsinteresse. Hamburg, 1969. Phil. Diss. p. 83.

29 So, Bulgarian diplomats confidentially admitted, that their claims were exaggerated. Another problem arose, when somebody put the Bulgarian concepts on the future borders into light. As it did produce an upheaval in diplomatic circles as Stanchov foretold, the idea to publish the map could not come from Bulgaria. On this map Greater Bulgaria was extended to the whole Macedonia and Thrace to the Marmora Sea. The rest of the freed territories – including the Sanjak of Novipazar and Epirus – was named Albania. Albanians even reached the Aegean Sea south of Salonika, so the allies did not gain anything. Bulgarian dreams even went further: “The Montenegrin delegates – as they were not brave enough to complain openly on Serbs – advised to dismember Albania together, so we might get Berat and Valona”, wrote Danev from the peace negotiations in London. The acquisition of Berat was only possible if the right side of the Vardar remained Bulgarian! LjAA, ф. 176k, on. 2, a.e. 1369, л. 147; Cassavetti, D. J., Hellas and the Balkan Wars, –, –, 1914. pp. 314–316, and LjAA, ф. 176k, on. 2, a.e. 1369, л. 140. 02. 06. 1913.

*if Serbia violates the agreement and attacks us, Bulgaria will get more favourable borders as a consequence of this, or in the second case, if Bulgaria reaches the Adriatic, in my opinion, we may promise the compensation for Romania (the Tutrakan–Balchik line), but in the first case Romania may acquire only Serbian territories.”*³⁰

On 27 May (9 June), 1913 a Turkish delegate confidentially admitted, that Greece wanted to sign a military pact with Turkey against Bulgaria, but the Ottomans refused to do so. *“Bulgaria may count on Turkey’s sympathy and friendly neutrality in case of a war between Bulgaria, Serbia and Greece”* – pointed out Hilmi pasha.³¹ The Bulgarian government believed the content of the telegram, although it was not true. It was especially convincing, that in this letter, Ottoman Turkey promised 50 thousand Albanians to revolt against the Serbs. This telegram was crucial in influencing the forecoming events, since only 3 days earlier, 24 May/6 June (Hadji) Mishev, the Bulgarian ambassador at Athens warned his government, that Greeks were inquiring the Turks, whether they were planning to attack Edirne (Adrianople) in case of an interallied war. Then, it was the Ottomans who demanded compensation in case of a Serb–Greek–Bulgarian war, and the Greeks were those, who were against to negotiate in that manner.³²

As there was contradiction between the two telegrams, and the Bulgarians believed in that was favourable for them Madzharov tried to enter into an alliance with the Turks – unsuccessfully. However, from Greece bad news arrived on 9 May from Mishev. When drawing the demarcation line between Greek and Bulgarian troops, the Greek king gave audience for the Bulgarian ambassador. *“During the audience His Majesty took a red pen and drew the territories, which Bulgaria may get in the future after the distributon. This line started at Leftera, passed next to Seres, but both settlements remained on Greek hands according to the plan. The king declared, that he would not sign a convention, that gives further territories for the Bulgarians. It was just enough to resign from Kavala and Drama.”*³³ So, beside Saloniki, the Greeks now demanded Seres – but Kavala and Drama still could have been spared for the Bulgarians.

General Hesapchiev, the commander of Bulgarian troops in Saloniki also had bad news on 21 May/3 June: the Greek government wanted common borders with Serbia, (beside denouncing from Saloniki and Seres). Hesapchiev drew the attention to the ever increasing Greek claims, which had one goal: forcing Bulgaria to commit a mistake and attack the contested territories. Therefore the arbitration of “friendly Powers” is definitely needed to solve the situation.³⁴

30 “Засега нас ни интересува поведението на Сърбия, а в по-далечно бъдеще съдбата на Албания, ако тя се откаже нежизнеспособна. В първия случай, ако Сърбия потъпче договора и ни нападне, и в резултат България получи по-изгодна граница спрямо нея, както и във втория случай, ако България излезе на Адриатическо море, според моето мнение може да се обещае на Румъния компенсация, като се гледа щото в първия случай да обхваща само сръбска територия...” ЦДА, ф. 176k, оп. 2, а.е. 1369, л. 53.

31 ЦДА, ф. 176k, оп. 2, а.е. 1369, л. 275. 09. 06. 1913.

32 Op. cit., л. 223 (24. 05./6. 06. 1913).

33 Op. cit., л. 84.

34 Op. cit., л. 150.

The Greeks, since Bulgaria refused the arbitration of either Russia or the Entente, offered a new solution to restore peace.³⁵ According to this plan two arbiters would be selected – one, Russia, representing the Entente, the other, Germany would represent the Triple Alliance.³⁶ On 17/30 May Serbia also turned to the Entente, and the joint arbitration of the 6 Powers was also proposed. Venizelos tried to gain advantage from the fact, that his government was characterised by pro-entente sentiment, while King Constantine was the favourite of Kaiser Wilhelm. Mishev saw it right, that Greece was hesitating between the two alliance systems as Bulgaria did, but while both alliance systems wanted to win Greece for his cause by offers, Bulgaria was not favoured by any of them. The Bulgarian government also knew, that Germans would not support Bulgarian claims, but hoped, that Russia – which, according to Mishev may give the right side of the Vardar to the Serbs in a Serb–Bulgarian debate – will support Bulgaria in the Greek–Bulgarian dispute (if Russia wants to counterbalance Germany and not to raise the bid over the German offer to Greece. In the latter case Bulgaria will suffer a diplomatic defeat at this scene too). The strategic importance of the Greek seashore is too great, while Bulgaria's presence on the Aegean is not desired, as it would be too close to the Straits. Therefore Mishev proposed to refuse the German–Russian joint arbitration because of the unpredictable result.

Instead of this, the Bulgarian ambassador proposed the joint arbitration of all Powers, but they refused doing this (remembering the futile efforts of the St. Petersburg protocol and of the conferences at London) – with the exception of Germany, represented by Zimmermann. Thus Bulgaria lost another opportunity to isolate Serbs from Greeks.

On the next day Kalinkov sent a telegram from Bucharest in which he informed his government, if war broke out, Romania would mobilize his troops, and would not stay neutral.³⁷ Later, on 26 June Russia also advised to do this. Shebeko, the Russian ambassador at Bucharest (just like the French) urged mobilization for Romania in order to prevent a Serb–Bulgarian conflict, maintaining the Balkan League intact. Beyond these, he advised the immediate occupation of the Tutrakan–Balchik line, also to prevent fights.³⁸ Contrary to Russian hopes in this case the Serb–Bulgarian conflict would sharpen further, since the Serbs wouldn't give territorial concession to the Bulgarians, if Romania did not support Bulgaria (and Romania would not be obliged to support Bulgaria, if they accepted the Russian solution). A Romanian occupation of the territories prior to a Serb–Bulgarian war may provoke a Romanian–Bulgarian war, which would have been exploited easily by the Serbs and Greeks. But Romania was not urged to step forth, as Maiorescu realised his advantageous

35 Lorey, A., *Frankreichs Politik während der Balkankriege 1912–1913*. Diss. Frankfurt. M. Dresden, 1941, p. 108. The Russian proposal, that the Powers of the Entente should decide in the question of Greek–Bulgarian border was refused by Pichon, as he feared, that both parties would be unsatisfied with the result, and turn away from the Entente, while the Triple Alliance would not accept a decision made without the presence of their representatives. Therefore Pichon thought that parties should turn to all Powers or to the Triple Alliance. Sazonov refused this version, as he wanted to exclude Austria–Hungary from the decision. See: *Documents diplomatiques français* [further DDF]. 1929–, 3. VI. Nr. 611., Nr. 631.

36 ЦДА, ф. 176к, оп. 2, а.е. 1369, л. 272 (27. 05./9. 06. 1913).

37 Op. cit., л. 285 (28. 05./10. 06. 1913).

38 Sosnosky, Th. von, Op. cit., p. 357, and Lorey, A., Op. cit., p. 112. The Romanians informed Danev on their point of view on 27 June. DDF, 3. VII. Nr. 68., Nr. 73., Nr. 170., and *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette*. (G. P.) Eds. Thimme, F., Lepsius, I., Mendelssohn-Bartholdy, A. Berlin, 1927. XXXV. Nr. 13435., and Ö-U.A. VI. Nr. 7530. St. Petersburg decided not to tolerate the occupation of the Sanjak of Novipazar as a counterstep. DDF. VII. Nr. 135., Nr. 86., BD. IX-2. 1111.

position. It is possible that Shebeko thought, that after satisfying Romanian demands, Serbia could not rely on Romania's help in a war against Bulgaria. But his advice was favourable for the Serbian and Romanian cause indeed. Shebeko might have thought too, that if Romania gained Southern Dobruja with the support of Russia, it could drift more easily to the Russian sphere of interest, and the Balkan League may survive exchanging Bulgaria to Romania in the alliance system. (Russia considered Bulgaria as the ally of Austria–Hungary by that time).³⁹ Furthermore, Romania can be diverted against Austria–Hungary by promising Transylvania. And if the Dual Monarchy collapses, the Serbs may get whole Albania, and in that case, Macedonia could be given back to Bulgaria, thus – on a long run – Bulgaria may return to the League.⁴⁰

This plan, mentioned by Sosnosky as the creation of the Russian diplomacy, reflects the fears of Austria–Hungary on the one hand, and shows similarity to the plan of Milovanović and Geshov from 1911 on the other, meaning that the latter was not an isolated phenomenon, and influenced Power policy as well.

The behavior of Romania was worrying for Bulgaria, therefore it is interesting to examine, how diplomats reacted to the growing tensions. On 16/28 May Teodorov, Bulgarian Minister of Finance sent a message from Paris: *"I think we should not buy Romania's friendship by offering new territories. I repeat, that after a victorious (!) war against Serbs and Greeks our situation would be more crucial, due to the demands of Turkey and Romania ... just let them find support at our enemies..."*⁴¹ *Sooner or later we have to make a deal with the Greeks giving a peaceful outcome to our debate, rather than accepting the arbitration of Powers or – in last case –, Russia. This won't be such bad as initiating a war... We have to do everything to avoid a conflict – lasting for days – with two states at the same time, since after winning a victory over two opponents, we have to count on that a third or a fourth will attack us among our neighbours. The Russians told today, that they encouraged the Serbs for peace."*⁴²

Teodorov – though overestimated the value of the Bulgarian army – saw the Greek question quite well. But we have already seen, that the Greek offer next day – which was interpreted by Mishev – was refused by the Bulgarian government.

Teodorov's opinion on the Romanian question is worth comparing with Salabashev's telegram, dated from 17 May, which focuses on the opinion of Tschirschky, German ambassador in Vienna. The Germans urged an agreement with Romania. *"If Bulgaria magnanimously gives something to Romania ... then Romania will help Bulgaria in a war for Macedonia against Greeks and Serbs."*⁴³ The explicit opinion of Tschirschky was that Romania would help Bulgaria with her armed forces. This telegram, suggesting a solution completely the opposite of Teodorov's idea, made the Bulgarians think over the alliance with Romania once more. Unfortunately, Tschirschky's opinion was not the official policy adopted by Germany, indeed, it is still dubious, whether Tschirschky gave fake information intentionally (as Romania was worth more in German policy than Bulgaria). Bulgaria really calculated with Tschirschky's idea, but a diplomatic mistake of Austria–Hungary (mentioned here later) seemed to verify Teodorov's point of view.

39 According to Lorey, A., Op. cit., p. 113. like St. Petersburg, Paris did not want to weaken Bulgaria too much, in order to avoid the revanche-policy of Bulgaria drifting to the side of Austria–Hungary.

40 Sosnosky, Th. von, Op. cit., p. 357.

41 ИДА, ф. 176к, оп. 2, а.е. 1369, л. 54.

42 Op. cit., л. 55.

43 Op. cit., л. 107 (17/30.05.1913).

In the beginning of June the Bulgarian government still found the doors opened for any of the above mentioned solutions: an agreement with Romania or Turkey, accepting the arbitration, or making a deal with Greece or Serbia. However, Teodorov's ideas contained elements of Realpolitik – like the necessity of avoiding a war, the increasing demands of the former allies – his solution of making a bargain with Greece was undermined by his unrealistic trust in Bulgarian weapons, and that the new Serb–Greek agreement forbade separate agreements.

Teodorov's strategy was one of the most viable ideas mentioned up to now (of course in order to settle the Macedonian question with the Serbs) to fix the problem. If it succeeds, Bulgaria regains its independence from Power policy and ability to manoeuvre, since it is not the pressure from the Powers that forces her to make up with Greece, but her own will. In that case Bulgaria does not need to turn to the Triple Alliance.

The preliminary peace treaty signed on 30 May created a new situation. Madzharov drew attention on the changing political situation, representing the aggressive wing of the Bulgarian foreign policy, which became predominant (and official policy) later. *"In my opinion the only way to prevent war (with Serbia) is to move our troops towards Sofia as soon as possible, then we offer a deadline to the Serbs to retreat from the uncontested zone, of course, only in case they refuse Russian arbitration. We mustn't enter to any kind of negotiation beyond those principles laid down in the convention. It is time to raise our voice, and let the world know, especially the Russians, that we are not afraid of a war with Serbia. Any proposal on a conference between the allies is a trap. I guess the Greeks got frightened, that's why they intend to come to an understanding with us... From now on we have to make an agreement with Montenegro against Serbia. The behaviour of Serbs is so dishonest that it relieves us from any kind of obligation."*⁴⁴ It is important to emphasize that Madzharov did not reject an agreement with Greece.

Another – different from the above written – telegram arrived from I. Sz. Geshov, Bulgarian ambassador at Berlin. The relative of the former Prime Minister wrote, that the Romanians are happy, that they have opportunity to grab more territories beyond Silistra, given to Romania by the protocol of St. Petersburg, as *"more or less everybody is dissatisfied with the result of the Protocol of St. Petersburg. If there won't be armed conflict with Serbia, the Romanian discontent may remain within the frame of inner policy, without any international importance. But if war breaks out, Romania will demand compensation, therefore our interest is to settle a preliminary agreement with Romania and promise something ... Serbia has already made her offer twice to Romania."*⁴⁵ According to the ambassador, Bulgaria has to make up with Turkey. Germans – although they sympathize with Bulgaria – will not interfere into the events, while Greece is backed by the Entente. The German interests – an alliance with Turkey, agreement with Romania and Greece, potentially forming a new Balkan League – also appear here between the lines.

Although both parties were lacking trust towards each other, Austria–Hungary's dreams about a Romanian–Bulgarian agreement were thwarted by an unexpected Serb diplomatic movement. On 26 May/8 June A. Toshev, Bulgarian ambassador at Serbia warned the Bulgarian government that a Power was planning compensation for Serbia in Macedonia, if she refrains from reaching the Adriatic. Toshev suspected, that the offer was made by the Russian Nikolai Gartwig, but he refused the accusation. In a letter sent to Geshov (then

⁴⁴ Op. cit., A. 115 (18/31. 05. 1913).

⁴⁵ Op. cit., A. 130 (19. 05./1. 06. 1913), 140.

Prime Minister of Bulgaria) on 15/28 May it become evident that Austria–Hungary offered the Vardar-valley to the Serbs if they leave Albania willingly.⁴⁶

Pašić, Serbian Prime Minister thought they had obeyed; therefore Serbia has right to get compensation and to revise the agreement of 1912. This step of Austria–Hungary created distrust in Bulgaria towards Austria–Hungary, and thus a contract with Romania has also become suspicious. The game was won by Serbia, as implicitly – through her offer – the Dual Monarchy has recognised the revision of the treaty of 1912. The objection of Berchtold, that the offer is not valid, as the Serbs left Albania under the pressure of Powers and not willingly, was futile, the Bulgarian–Austrian relations were deteriorating.

An alliance with Romania was therefore an undesired solution for Bulgaria. A similar shock was struck on the Bulgarian diplomacy, when on 18/31 May, a day after signing the preliminary peace in London, Sazonov proposed to give Struga, Kratovo, Veles and Krushevo to the Serbs, towns located at the southern part of the contested zone, or even beyond that, in the uncontested zone. This meant, that in case of a Russian arbitration Bulgaria not only loses the full contested zone, but territories beyond this.⁴⁷ This increased Bulgarian distrust toward a Russian arbitration.

Mishev's account on the same day was even less calming. Mishev wrote, that Venizelos wanted to meet Geshov in order to settle the territorial questions. If it is impossible, he offered that all the four allies⁴⁸ should travel to St. Petersburg. Mishev's personal opinion was, that such an arbitration may cause serious harm to the Bulgarian cause. *"Today the Russian ambassador openly agreed with demands of Pašić, stating that he will always find an opportunity to promote the cause of the common Serb–Greek border, which we explained as we should renounce from Lake Ohrid, and territories east of the lake."*⁴⁹ Sazonov admitted, that morally the Serbs had the right for the revision of the treaty of March 1912. This was another proof for Bulgaria, that the Russians won't keep the principles of the agreement of 1912 at the arbitration, therefore they lost their belief in that solution too. So nothing more remained, beside a separate agreement with the former allies.

Bulgaria emphasized, that her policy is based on confidence of the the given word laid down in the treaties, but indeed trusted nobody: *"If Bulgaria had not been so resolute to be faithful to her allies, and if her deeds had been driven by egoism and opportunism, Bulgaria would have found several ways to defend her interests. And she wouldn't have remained isolated surrounded by the block of her neighbours."*⁵⁰ Although the frankness of the sentence (as of the Bulgarian policy) may be questioned, by the end of May 1913 Bulgarians realized that they have isolated themselves by their maximalist policy.

46 Op. cit., л. 262. See further: Войната между България и другите Балкански държави през 1913 г. Т. II/1. Причини и подготовка на войната и военните действия до 21 юни. С.: Министерство на войната, Щаб на армията, 1941, с. 25, and Op. cit., л. 82–83.

47 Op. cit., л. 103.

48 The Serb–Bulgarian agreement about the Russian arbitration was valid originally for these two states, therefore the interference of the further two was annoying the Bulgarians, since they knew, in case of voting these would support Serbia's demands, while the Russians hoped to maintain the unity of the League in this way.

49 "...Днес руският пълномощен министър открито си изрази одобрението за декларациите па Пашича, и каза, че все ще се намери възможност... да се удовлетвори гръцко-сръбското силно желание за общи граници, което означава да се откажем от Охридското езеро и голяма част от територията на изток от това езеро." ЦДА, ф. 176к, оп. 2, а.е. 1369, л. 127.

50 Op. cit., л. 105.

The Bulgarians refused the first two solutions, i.e. an alliance and a deal with one of the neighbours, or arbitration, while they were unable to secure the support of the Powers, as the latter (support from Powers) would suppose the realisation any of the first two solutions. Since the influence of the Powers was present only indirectly during this period, by supporting the aspirations of their satellite-states, the direct interference of the Powers would lead to a counterstep from another, escalating the conflict. This situation was neglected by the Bulgarian government, which committed a serious mistake. The direct involvement of Powers in events was now missing, unlike in the case of Skutari or Durres, as the distribution of the occupied territories was not a primordial interest of any of the Powers, unlike maintaining peace, (if possible) between the two alliance systems.

The decision-making in the Bulgarian government was delayed by the lack of selection of the arriving information and by the constraints on verifying the relevance of reports. Salabashev on 24 May/6 June reported another interesting opinion from Tschirschky. According to the German ambassador in Vienna *"Austria-Hungary will support immediately, to the bitter end Bulgaria's interests against Serbia and Greece. Italy has already arranged everything with Austria. Germany agrees with Austria-Hungary, and accepts that she is entitled to lead the Triple Alliance politically in any question arising on the Balkan Peninsula."*⁵¹

It remains unknown, whether this telegram influenced Bulgaria's policy or not, since almost nothing was true, what Tschirschky had said (especially compared to Tarnowski's plan). Was it an intentional dezinformation? A friendly step to calm down the war party in Austria? A betrayal of Austrian interests (see below)? An attempt to influence the official German Balkan-policy? Or Salabashev simply misunderstood something or he gave fake information to influence Bulgarian policy? Salabashev continued: *"Beyond these, Germany is of the opinion, that a strong Bulgaria is needed to step up against Serbia. Germany should attempt to isolate Greece from the Entente, and to elaborate a Turkish-Romanian-Bulgarian-Greek alliance against Serbia. From this purpose, Bulgaria has to make up with Greece and renounce from Saloniki, but any other settlement should fall into Bulgaria's hands. Thus Bulgaria's war against Serbia will be easier."*⁵²

The text contained partial truths. It is true, that Germans wanted to create a new Balkan League – with Turkey, but without Bulgaria. So German plans were contrary to Berchtold's idea. Tschirschky states, that Berchtold's idea was well-accepted in Berlin, which is not true. The German ambassador openly encouraged Bulgaria against Serbia to wage war, which was against the official German policy. It is well-known, that later at the Bucharest peace conference, Germany did not support Bulgaria, even Kavala was given to Greece.

It was true, that an agreement between Greece and Bulgaria was not only a German interest, but Bulgarian as well. The German ambassador refused Berchtold's Bulgarian-Romanian agreement, as it was against German interests. Although Tschirschky was convinced, that Bulgaria and Turkey has to shake hands: Germany needed strong states to promote her economic penetration, covering the main railway lines to Baghdad – a Turkish-Bulgarian alliance was not welcomed by the official German foreign policy.

Beside this, the Bulgarians had only one chance. Salabashev also wrote, that Hussein Hilmi Pasha warned Austria-Hungary that Turkey would attack Greece, if Aegean islands

51 Op. cit., A. 220.

52 Ibid.

were given to Greeks by the Powers at the London conference of ambassadors.⁵³ But Powers were working slow, no decision was made before the end of the second Balkan War.

By the end of May Kalinkov warned his government, that Bulgairia either had to come to terms with Romania, or had to negotiate with all of her neighbours on widened base – the latter seemed to be more difficult. According to him, by involving Romania in the affairs, the split balance of the Balkan League can be restored, and the alliance won't collapse, and if it collapses, Bulgaria can rely on Romania's support in case of external threat.⁵⁴

The Bulgarians were informed, that the mobilisation of Serbian troops was proposed by Russia and France. The opportunity of an agreement in which Bulgarians could count on Romania's active support has lost by that time. Having supporters among the Powers, the Romanians now can step into action more energetically to satisfy their claims. At the outbreak of the war, on 29 June, Danev wrote, that *"everything shows, that Romania does not want to reach an agreement with us, hoping that in case of war, she may increase her demands, since she neither wishes a strong Bulgaria, nor maintaining peace."*⁵⁵ This was true, but earlier Bulgaria had chances to reach an agreement with Romania, but refused to do so. Romania's interest now was to wait, who „pays more”. In the present situation the Bulgarians needed Romania's help and not contrary. Romania had nothing to lose in a war on the same side with Greece and Serbia.

Contrary to these, Bulgaria was thrown with a chance once more. On 22 June/5 July Romania informed Danev that in the following 10 days their troops would not cross the border, therefore Bulgaria has 2 chances to avoid the consequences of the events: either stops military actions and accepts the arbitration of the Russian Tsar (on a widened base!) or gives Romania a compensation (Tutrakan–Balchik line). But the latter case *now* did not mean a Romanian intervention on Bulgaria's side, just neutrality. Bulgaria decided to choose a third solution: he wanted to defeat Greece and Serbia within ten days, before Romania attacks.⁵⁶

According to the information of Kalindero, Romanian ambassador in Sofia, Romania would have been satisfied by the Tutrakan–Balchik line even on 8 July, and in that case it would have stopped mobilisation (however this would not help Bulgaria, since they had lost the battle of Bregalnica by 8 July). Due to the rumours on Bulgarian defeat, the second part of the telegram was full of assaults, that Romania will dictate peace from Sofia, with different terms – demanding the Ruse–Shumen–Varna line.

The Bulgarian response was harsh and futile: *"Bulgaria is not afraid of any threat from Romania, she should understand, that until the fortune of Macedonia is endangered, Bulgaria is ready to sacrifice anything"*⁵⁷ – anything, but not Southern Dobruja. Although earlier Sz. Bobchev from St. Petersburg warned Bulgaria, that in case of a Romanian attack, Russia would stay neutral, and she refused the agreement of 1902 on military aid, Danev only after the defeat (on 9 July) agreed to initiate negotiations with Romania. It meant that Bulgaria

53 Op. cit., л. 260 (25. 05/7. 06. 1913).

54 Калинков, Г., Румъния и нейната политика спрямо България (1911–1913). С., 1917, с. 206–207. Теодоров, Minister of Finance refused Romanian claims, as he thought that Romania would not help actively Bulgaria even in case of a compensation now, and he wanted to negotiate with Greece. The hesitation and mesmerisation of the Bulgarian diplomacy is clearly seen from the fact that Kalinkov did not get response for 10 days, later Danev informed him, that he resigned.

55 Op. cit., pp. 216–217. Danev to Kalinkov.

56 Op. cit., p. 221. Kalinkov's telegram to Danev.

57 Op. cit., pp. 223–224. Kalinkov to Ferdinand.

had nothing to hope, and her goals now shrank to minimize territorial losses, while Romania might increase her demands. Since Bulgaria had no other possibility to avert this possibility, therefore she turned to Russia to save Bulgaria from complete humiliation (since Austria–Hungary did nothing) – well, an earlier step would have been welcomed by Russians and Bulgars of Macedonia as well...

The conditions were the following: (1) Bulgaria immediately renounces from the Tutrakan–Balchik line – here the Russians can play the benefactors of Romania (and the savior of Bulgaria), overshadowing Austria–Hungary. (2) Bulgaria immediately suspends military operations (saving Greece from a defeat under Simitli), (3) Romania plays a decisive role in solving the obstacles on the Balkans (here Russia and Bulgaria gave chance to Romania to play a leading role in the peace rather than let Austria–Hungary interfere into the debate defending both Romania's and Bulgaria's interests).

*

These calamities evidenced, that the Bulgarian government was aware of the dangers threatening its aims, and had ideas about the possible outcomes, risks and consequences. The two point of views “За Македония ще дадем ръка на дявола” [“for Macedonia we would shake hands even with the devil”] and “Политиката на всичко или нищо е политиката на авантюристите” [“the policy of everything or nothing is the policy of adventurers”] clashed during these months, but the political elite was unable to tie itself consequently to one solution. Overestimating her military success, Bulgaria thought, that based on arms she could force the realisation of the agreement of 1912 in favour of her demands, although several Bulgarian diplomats warned the leaders that even a military victory over two enemies could not solve the crisis.

Bulgaria probably thought that a military conflict among the former allies might endanger the maintenance of the balance of power between the two alliance systems, and might result in a European war, therefore the Powers would never let it happen (the escalation and prolongation of hostilities between the former allies). But Bulgaria forgot about the fact that this fragile equilibrium of Power policy could only be guaranteed by the non-intervention of the Powers.

Bulgarian policy was oscillating (‘politique d’oscillation’), searching for both Russia's and Austria's friendship without undertaking any serious obligations.⁵⁸ But the latter was pursuing an inconsequent policy. Lajos Thallóczy, secret counsellor mentions in his diary, that Austrian circles also planned at one point to dismember Serbia in a war between Bulgaria and her allies thus compensating Romania with Serbian territories, that's why Salabashev or Tsar Ferdinand counted on Austrian help.⁵⁹ This inconsequent policy of adventurers (everything or nothing) was a complete failure. Bulgaria was unable to sign alliance either with Romania or Turkey, lost the opportunity to accord with her former allies without the arbitration of one or more Powers, refused a bargain with the Greeks to weaken Serbia, and alienated herself from the Powers. The mesmerised Bulgarian diplomacy trusted nobody, but a paper (the accord of 1912) that was questioned (or at least its interpretation) not only by her ally, but by the arbiter as well. The political elite was fully responsible for the forthcoming political isolation of the country. Hungary committed the same mistake in 1918–1919.

58 Tukin, C., Die politische Beziehungen zwischen Österreich–Ungarn und Bulgarien von 1908 bis zum Bukarester Frieden. Hamburg, 1936, p. 176.

59 Országos Széchényi Könyvtár. Néhai Dr. Thallóczy Lajos osztályfőnök hátrahagyott iratai sztenographált részének átírása. IX. csomó. 1. füzet. fol. 1756 (500).

BOLGÁR KÍSÉRLETEK AZ ELSZIGETELŐDÉS ELKERÜLÉSÉRE A MÁSODIK BALKÁN-HÁBORÚ ELŐESTÉJÉN

DEMETER GÁBOR

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

Összefoglalás

A bolgárok számára katasztrofális vereséget eredményező, az 1913. augusztus 10-i bukaresti békediktátummal lezáruló második Balkán-háború nemcsak Bulgária sorsában játszott fontos szerepet, hanem hosszú időre háttérbe szorította azokat az optimistának bizonyuló orosz elképzeléseket, amelyek a szerbek, bolgárok, románok és görögök között hosszú távú szövetséggel számoltak. A konfliktus így a nagyhatalmi erőegyensúly szempontjából is nagy jelentőséggel bírt, kellemetlen következményeket előidézve a Monarchia számára. A háború után Románia Oroszország felé orientálódott, s bár Bulgária szövetségét végül sikerült megnyerni, a vesztes háború egyértelműen determinálta, hogy Bulgáriát immár csak Szerbia megsemmisítésére lehet felhasználni, és csak macedóniai szerb területek odaígéréseével lehet megnyerni. Korábban, a Monarchia 1908–1911-es szövetségi törekvései során ez egyáltalán nem így volt. 1913 előtt Bulgáriának Törökországgal szemben voltak területi igényei, mely országot Oroszország nem támogatta, ezt követően viszont már az oroszok támogatta Szerbiával szemben támasztott követeléseket. Egy bolgár konfliktus Szerbiával (osztrák szövetségben) viszont az orosz patrónus védelme miatt 1913 után egy világháború veszélyével fenyegetett, mely az 1908–1911-es évekre még nem volt jellemző. Ennek következtében *Bulgária értéke és felhasználhatósága csökkent a Monarchia politikusainak szemében a Balkán-háborúk után*. Így a két Balkán-háború hatott 1914–1918 eseményeire is.

A kisállamok diplomáciai eszköztárának vizsgálata, nem beszélve a taktikák és stratégiák, módszerek és célok *máig hasznosítható tapasztalatairól* – tekintettel a közelmúlt (1991–1999) eseményeire – szintén nem elhanyagolható tényező. A tanulmányban – nagymértékben támaszkodva a publikálatlan követi jelentések és táviratok tartalmából lesűrhető következtetésekre – szófiai bolgár és bécsi osztrák levéltári források elemzése alapján megkíséreljük bemutatni a bolgár követeknek a második Balkán-háborút megelőző szituáció értelmezésére és megoldására tett javaslatait és ezek politikai realitását. Természetesen – értéke ellenére – a forrásanyag valóságtartalma is kritikával kezelendő, ezért igyekeztünk megvilágítani a dezinformáció vagy információhiány miatt olykor téves következtetésekre támaszkodó nagyhatalmi és kisállami elképzelések tartalmát és döntéshozatalban játszott szerepét, továbbá a nagyhatalmi célkitűzéseket is.

Австро–Унгария и Балканските войни 1912–1913.

Позицията на правителството на Йщван Тиса

Петър Каменов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Анексията на Босна и Херцеговина през 1908 г. е главната причина за изострянето на политическата обстановка на Балканския полуостров. Дипломатията на Балплатц се дирижира от „Военната партия“, начело на която е кронпринцът и наследник на трона ерцхерцог Франц Фердинанд.

Външният министър на Монархията граф Ерентал поддържа позицията на „Военната партия“, което означава светкавична анексия, а в случай, че Сърбия се противопостави, то същата да бъде разгромена с военна сила.¹

Съотношението на силите е в полза на Австро–Унгария. В мирно време армията ѝ наброява 1 000 000 военнослужещи, над 3 000 оръдия системи „Круп“ и „Шкода“, разполага с Дунавската мониторна флотилия – 20 бр. монитора и авиация. Сърбия няма нито авиация, нито военна речна флотилия.

През май 1908 г. Стефан Буриан връчва меморандум на император Франц Йосиф, според който „местното население не симпатизира на Австро–Унгария и желае референдум за самоопределянето на двете провинции“.² С избухването на младотурската революция (юли 1908 г.) става ясно, че балканските държави рано или късно ще предприемат съвместни действия с цел подготовка за война срещу Турция.³ Австро–унгарските политически и военни кръгове са на мнение, че създаването на „южнославянски Пиемонт“, независимо дали под егидата на Сърбия или на България, означава поредица от непредвидени проблеми за Монархията. На 6 октомври 1908 г. анексията е обявена официално. Началникът на генералния щаб фелдмаршал Конрад фон Хьотцендорф още през януари 1908 г. в писмена форма съобщава на граф Ерентал, че „конфликтът, който предстои със Сърбия, трябва да бъде решен с военна сила“.⁴

Итало–турската война 1911 г. засилва напрежението в региона. Още повече, че между Австро–Унгария и Италия са налице проблеми от териториално естество в района на Адриатика и Балканите.

Военната конвенция от март 1912 г. между Сърбия и България още повече засилва политическото напрежение във Виена и Будапеща.

Министърът на външните работи граф Берхтолд от 1912 г., поел поста си след смъртта на граф Ерентал, на съвещание на общия имперски съвет пояснява, че

1 HHStA (Haus-, Hof- und Staatsarchiv – Wien), 1912–1913, Teil 2, Karton 16.

2 MREZsL (Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára – Budapest), Burián István. Iratok, 9. cs. 3. t.

3 Пак там, 1908.

4 HHStA, 1912–1913, Teil 2, Karton 16.

„Монархията е готова с всички сили да защитава новото статукво и, ако Сърбия се стреми да го промени, тя (Австро–Унгария) ще се защити“.⁵ Правителството на Ищван Тиса абсолютно подкрепя решението, предложено от външния министър граф Берхтолд. Унгарските кръгове са на мнение, че Балканският съюз е насочен против Турция, но впоследствие същият с помощта на царска Русия може да се обърне срещу Австро–Унгария.⁶

В средата на октомври 1912 г. въоръжените сили на Балканския съюз започват военни действия по всички фронтове срещу армиите на Османската империя.

Каква е позицията на Австро–Унгария? Меморандумът на граф Берхтолд пояснява за бъдеще политиката на Виена и Будапеща, като резултат от промяната в статуквото на Балканите:

Териториалното разширение на Сърбия и Черна гора ще бъде признато, ако двете държави приемат присъствието на Австро–Унгария като водеща сила.

Сърбия не трябва да получи излаз на Адриатика.

Създаване на независима Албания.

Румъния да получи териториална компенсация за сметка на България.

Дребни погранични поправки в полза на Монархията.

Новите собственици (България, Сърбия, Черна гора) да вземат предвид стопанските интереси на Австро–Унгария на Балканите.

Пристанището и жп мрежата на гр. Солун да бъдат свободни за търговски цели.⁷

Още по време на военните действия на Тракийския фронт (Люле–Бургас, Одрин, 1912–1913 г.) висшите среди на Монархията в лицето на граф Берхтолд и фелдмаршал Хьоцендорф поставят въпроса, какво би станало, ако последват конфликти между Сърбия и България или България и Румъния? Колкото до последната, Виена и Будапеща са за регламентиран подход. Тоест България е длъжна да удовлетвори румънските претенции за Южна Добруджа.⁸

Другата алтернатива е: България е обкръжена от Сърбия и Румъния, т.е. е победена страна. Тогава Австро–Унгария ще се намеси с военна сила.⁹ Генералният щаб на к. и к. (Австро–Унгария) планира военна операция на страната на България, само и само Сърбия да не придобие изключително голям превес на Балканите. В това отношение правителството на Ищван Тиса е солидарно с мнението на генералния щаб и Виена.¹⁰

Причината Монархията да не се намеси във войните от 1912–1913 г. на страната на България е несъгласието на Германия. Според нейните планове Турция и Румъния са важни фактори в региона, с оглед възпирането на Царска Русия.¹¹

Букурещкият „мирен“ договор от 1913 г. се посреща с неодобрение от правителството на Ищван Тиса. За разлика от меродавните кръгове на Виена, в Будапеща не одобряват румънската окупация на Южна Добруджа. Нещо повече,

5 Österreich–Ungarns Aussenpolitik. Vol. 1. Közös minisztertanács jegyzőkönyve. K 27, Bp., 1912–1913.

6 MREZsL, K 27, Tisza István. Iratok, 1912–1913.

7 Пак там, Memorandum, 1912–1913.

8 HHStA, 1912–1913. Teil 2. Karton 17.

9 MREZsL, K 27, Tisza István, 1912–1913.

10 Пак там, 1912–1913.

11 Пак там.

унгарският кабинет счита, че аспирациите на Букурещ към Трансилвания за в бъдеще ще се превърнат в сериозна шилаха за териториалната цялост на Унгария.¹²

Дори императорът Франц Йосиф заявява на граф Берхтолд, че политическата ситуация след Балканските войни е изключително опасна и подобна такава не е имало през последните сто години.¹³

В своите изказвания премиерът Тиса многократно се изказва, че териториалното разширяване на Сърбия и Румъния е косвена заплаха за унгарските интереси. Това ясно проличава и от преписката между премиера Ищван Тиса и Стефан Буриан. „България въпреки всичко е изправена на кръстопът. Страхувам се, че Румъния или ще удари България в гръб, или заради „неутралитета си“ ще иска прекалено много“. ¹⁴ Преписката датира от лятото на 1913 г.

Лично И. Тиса в отговора си посочва: „мисля, че се налага в тези критични за България моменти да бъде упражнен дипломатически натиск и да се отстъпи само Силистра“. ¹⁵

Целта на Балплатц, т.е. на австро-унгарската дипломация, е България да понесе минимални загуби, както в териториално отношение, така и в жива сила. Тези планове обаче нямат реални предпоставки. България претърпява разгром, от който следва и националната ни катастрофа.

И тъй като Сърбия окупира части от Албания, фелдмаршал Хьотцендорф в писмо до граф Берхтолд посочва: „Сърбия или трябва да се разбере с нас, както Бавария с Германия, или това означава враждебност спрямо Монархията.“ ¹⁶

От преписката между Ст. Буриан и премиера И. Тиса научаваме, че в Унгария общественото мнение е за ултиматум срещу Сърбия. Такъв е връчен на 16 октомври 1913 г., с който недвусмислено се посочва, че Монархията е в състояние да започне военни действия срещу Сърбия и настоява сръбските части да опразнят окупираните албански територии. ¹⁷

Особено важен за унгарските интереси се оказва фактът Германия да заработи в унисон с дипломатията на Монархията и то в полза на България.

Пред Ст. Буриан И. Тиса сочи, че България трябва да се опре на мощта им, още повече, че освен Сърбия другият неприятел ще е Румъния при един военен конфликт в Европа. ¹⁸

Предвижданията на унгарския премиер са абсолютно точни. Това се потвърждава от тайното му писмо до Ст. Буриан от 15 март 1914 г. „Абсолютно убеден съм, че се готвят за война (Царска Русия), но няма да предприемат никакви действия, докато по-голямата част от балканските държави не бъдат привлечени на нейна страна.“ ¹⁹

Развойт на събитията по време на Балканските войни и съдбата на България се възприема от правителството на И. Тиса и като опасност за Австро-Унгария. Още

¹² Пак там.

¹³ Пак там.

¹⁴ MREZsL, Burián István. Iratok, 1912–1913.

¹⁵ Пак там, Tisza István. Iratok, 1912–1913.

¹⁶ Пак там.

¹⁷ Пак там, Burián István. Iratok, 1912–1913.

¹⁸ Пак там.

¹⁹ Пак там, Tisza István. Iratok, 1912–1913.

от лятото на 1913 г. граф Берхтолд, Тиса и австрийският премиер Щюрк настояват Германия да преразгледа позициите си и то в полза на България.²⁰

Войните от 1912–1913 г. са една от главните причини, щото австро–унгарската дипломация да извлече точния анализ. А той е, че рано или късно Сърбия и Румъния са бъдещите противници, които подкрепени от Царска Русия, могат да прекроят картата в Централна Европа и на Балканите.

В меморандума си в навечерието на атентата в Сараево, граф Тиса посочва: „Убеден съм, че ако Румъния не се присъедини към Тройния съюз, то на всяка цена трябва да привлечем България, като по този начин изолираме Сърбия и Румъния.“²¹ Този ред на мисли се оказват много точни и верни. 6 октомври 1915 г. България мобилизира и спасява Австро–Унгария от военен разгром, помитайки сръбската армия.

Като цяло, независимо от специалните интереси за хегемония на Балканите от Австро–Унгария, правителството на Ищван Тиса реалистично оценява значението на България като военен съюзник.

В това отношение ролята на Ст. Буриан, бивш генерален консул на Монархията в България (1887–1895), а по време на Балканските войни същият е министър, аташиран към свитата на императора, счита, че привличането на страната ни в лагера на Тройния съюз след 1914 г. като съюзник е приоритетна задача за Австро–Унгария.

²⁰ Пак там.

²¹ Пак там.

AUSZTRIA–MAGYARORSZÁG ÉS A BALKÁN-HÁBORÚK 1912–1913-BAN. TISZA ISTVÁN KORMÁNYÁNAK POLITIKAI NÉZETEI

PETER KAMENOV

Ohridi Szent Kelemen Egyetem, Szófia

Összefoglalás

A Balkán-háborúk idején, különösen 1913-ban a politikai és területi ellentétek már komoly problémát jelentettek az európai nagyhatalmak diplomáciájában. A Monarchia nem volt hajlandó elismerni Törökország teljes felbomlását, ugyanaz volt a németországi politikai köröknek a véleménye is.

Berlinben elsősorban Romániát és Törökországot vették számításba mint jövőbeli hadi partnereket, mind Szerbiával, mind Oroszországgal szemben is. Budapesten Tisza István kormányának saját nézetei voltak, amelyek nem voltak teljesen összehangolva a berlini politikai körök elképzeléseivel. Elsősorban azért, mert Szerbián kívül Románia volt a következő ellenséges állam a Monarchiával szemben – Erdély miatt. A cári Oroszország nyíltan támogatta Romániát ebben a kérdésben. Tisza mint miniszterelnök és Burián István rendkívüli felhatalmazott miniszterként közös memorandumukban előre tisztázták Bécsben a magyar politikai érdekeket. Az első Balkán-háború idején a bolgár hadsereg és parancsnokság bebizonyította, hogy harci képességei sokkal jobbak, mint Görögorszáé és Szerbiáé együttvéve.

Burián szerint a Monarchiának támogatnia kell Bulgáriát, mint leendő partnert Belgráddal és Bukaresttel szemben. A másik fontos tényező az, hogy a budapesti kormány nem volt már biztos abban, hogy Törökország harcképes lesz egy világháborúban. (Attól függetlenül is, hogy a török hadi parancsnokság csakis Németországban bízott, jobban, mint a Monarchiában). Tisza és Burián memorandumuma világosan fejezte ki a magyar politikai körök véleményét, amely szerint Bulgária nélkül tarthatatlan a geopolitikai helyzet. A bolgár hadsereg nemcsak Szerbiával, hanem Romániával szemben is hathatós segítséget nyújthatott. Sőt az osztrák–magyar fegyveres támogatás teljesen biztosítva volt a Dunán keresztül.

Tisza kormánya szembeszállt a román területi igényekkel Dél-Dobrudzsában, sőt fel volt készülve a Romániával való diplomáciai kapcsolatok megszakítására. Háború esetén a Monarchia hajlandó volt Észak-Dobrudzsát is átengedni Bulgáriának, elsősorban Constanța kikötője miatt. De miután Berlinben nem voltak hajlandók a bolgár követeléseket elismerni, elsősorban Törökországgal szemben, és ez érvényesült Romániával szemben is, Bécsben és Budapesten kénytelek voltak megvonni a diplomáciai támogatást Bulgáriától. Az I. világháború idején azonban a Tisza-kormánynak teljes mértékben sikerült elfogadtatnia a bolgár feltételeket. A Monarchia bolgár segítség nélkül nem tudta legyőzni sem Szerbiát, sem Romániát 1915–1916-ban.

The Balkan Policy of Baron István Burián and Count István Tisza during the Balkan Wars (1912–1913): Interests and Concepts of a Hungarian Political Pressure Group¹

Gábor Demeter

Institute of History, Research Centre for the Humanities – HAS

In order to understand the Balkan-policy of Austria–Hungary that was often claimed hesitating, powerless, incapable, indeterminate or – on the other hand – aggressive after 1908,² many factors should be taken into consideration, that deteriorated the effectiveness of diplomatic efforts.

First, the two entities of the dualist state wanted to apply a different Balkan Policy, for which a good example is the conceptional difference and rivalry between the Tisza–Burián group (Magyars) and the circle of the heir apparent. Furthermore, the Joint Minister of Finance (as the governor of Bosnia) also had influence on the Balkan-policy beside the Joint Minister of Foreign Policy, but the former often lacked the essential material or financial sources to realise his concept.³ This parallelism enhanced the role of the different cliques. Due to existing parallel institutions, bureaucracy was also a problem. Another difficulty was caused by the constant constitutional crisis between 1905–1912: the debate of the

1 This study was supported by the János Bolyai Research Scholarship of the Hungarian Academy of Sciences.

2 For the different interpretation of Balkan policy of the Monarchy see: Sosnosky, Th. von, *Die Balkanpolitik Österreich–Ungarns seit 1866*, Bd. 2., Berlin: Deutsche Verlag Anst., 1914; Albertini, L., *The Origins of the War 1914*. I. London: Oxford University Press, 1952, p. 434; Fay, S. B., *The Origins of the World War*. Vol. I. New York: The Free Press, 1966. (Original: Fay, S. B., *Der Ursprung des Weltkrieges*. I. Berlin: August Scherl, 1930); Bourgeois, E., G. Pages, *Les origines et les responsabilités de la grande guerre*, 1921, (published also in German: *Die Ursachen und Verantwortlichkeiten des Großen Krieges*. Hrsg. u. Übersetzung Schwertfeger, B., Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1922 und 1926). For present day opinions see: Bridge, F. R., *Great Britain and Austria–Hungary 1906–1914: A Diplomatic History* (L.S.E. research monograph), London: Weidenfeld & Nicolson, 1972; Williamson, S. R., *Austria–Hungary and the Origins of the First World War*. London: Basingstoke, Macmillan, 1993; For the opinion of different pressure groups see: Bardolff, K. von, *Soldat im Alten Österreich*. Jena, 1938; Conrad von Hötzendorf, F., *Aus meiner Dienstzeit 1906–1918*. Vols. I–III. Wien–Leipzig–München: Rikola, 1922. III; Szilassy, J. von, *Der Untergang der Donaumonarchie*. Diplomatische Erinnerungen. Berlin: Verlag Neues Vaterland, E. Berger & Co., 1921; Giesl, V., *Zwei Jahrzehnte im Nahen Orient*. Ed. Steinitz, E. Ritter von Berlin: Verlag der Kulturpolitik, 1927; Auffenberg-Komarow, M. von, *Auf Österreichs Höhe- und Niedergang*. München: Ullstein, 1921; Baernreither, J., *Fragmente eines politischen Tagebuches*. Die südslavische Frage und Österreich–Ungarn vor dem Weltkrieg. Hrsg. Redlich, J. Berlin, 1928.

For this problem investigated by Bulgarian scholars see: Мишев, Р., *България във външната политика на Австро–Унгария 1898–1912 г.* Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2004.

3 See the constants complaints in the diary of Baron Burián: *Báró Burián István naplói 1907–1922*. *Báró Burián István távirati könyvei 1913–1915*. A Magyar Református Egyház Zsinati Levéltárában. Bp., 1999. [Further: Diary].

two entities of the Dual Monarchy regarding banking, budgetary and military questions decelerated the distribution and inflow of the budgetary sources to the joint ministries, made turns in political priorities unpredictable, while the permanent obstructions in the national Parliaments caused unrest, that hindered productive work. Nevertheless, this influenced the stability and flexibility of foreign policy as well.⁴

The moral of this study is, that unpredictable turns of inner policy and ongoing debates had harmful impact on the effectiveness of foreign policy. Productive diplomatic work cannot be carried out without inner security – and such was the situation between 1908–1913. Burián's recently published diary and his correspondance with Tisza are excellent sources to depict these obstacles and dilemmas of foreign policy and also to get an insight into the internal struggle, concluding that a strong personality may survive temporary political failures, if having good connections. Representing a conservative-liberal pressure group (not only in political, but in diplomatic terms also) Burián had good relations with the Emperor and the Hungarian cabinet (Count Tisza) as well, and was against the plans of the heir apparent. Burián's point of view, his motives and alliance politics may be important, as he followed Berchtold as Foreign Minister during World War I (1915–1918).

Burián's opinion explained on the pages of his diary does not reflect the official foreign policy, it is rather a permanent criticism towards it, without giving a (counter)programme. Due to his sudden dismissal Burián was not in power in 1912 and had serious conceptional debates with Count Berchtold overshadowed by personal conflicts (explained later). Therefore he cannot be considered impartial or objective on the pages of his diary. Furthermore, the lack of proper information resulted in many misjudgements.⁵ Thus the value of his diary, as a source is rather dubious: the official diplomacy of Austria–Hungary cannot be reconstructed based solely on this material, but it is useful for not being retrospective (it is a diary, not memoirs).

4 To understand the situation it is worth mentioning, that the Hungarian opposition (led by Ferenc Kossuth, son of Lajos Kossuth) wanted a broadened self-government based on the events of 1848, and promised democratic elections based on general suffrage instead of census (this allowed only 8% to vote), and demanded more influence over the army (i.e. Hungarian language, control over costs). The latter would have been a serious blow on the joint army, on the joint finance, on the foreign policy and on the political influence of the emperor. The general, democratic elections would have brought the opposition in power (and the representatives of national minorities would have gained more seats), exiling the ruler party (based on accepting the legitimacy of the appeasement in 1867) into opposition. Therefore Francis Joseph's interests were common with the Khuen-Héderváry, Lukács, then Tisza cabinets. Another problem was that in the Austrian parts of the Monarchy general suffrage of men has already been more or less introduced by that time: on one hand, the Austrian parliament attacked the Hungarian conservative forces, that denied the trialistic transformation of the empire, and on the other hand, it felt Francis Joseph's power on armed forces and foreign policy exaggerated. Nevertheless, Austrian parties did not want an increase of Hungarian government's power (even if these had been organised on similarly democratic base as the Austrian government). Each party wanted less costs and contributions, but more benefit from the dualistic partnership, while the emperor tried to balance between the parties and the heir apparent.

5 For example, Burián had no knowledge on the anti-Austrian parts of the alliance between Serbia and Bulgaria. When he came to know these in the autumn of 1913, first he became more recipient towards Berchtold's former policy. Later he accused the Foreign Minister once again with hesitation, as he thought, that the Balkan League would have been unable to fight against Turkey and Austria–Hungary at the same time. See: Diary, p. 76 (26 Oct. 1913), p. 79 (21, 24 and 26 Nov. 1913).

Another diary, the one of the secret counsellor Lajos Thallóczy, connected also to this pressure group, gives further information about events behind the curtains.⁶ Both diaries reveal that Burián (and some other Hungarian politicians) expected a more resolute and determined policy during 1912 (contrary to Berchtold, Burián did not count with the counterstep of Russia in case of an Austrian intervention) – a policy was realised only in the autumn of 1913, defending Albania from Serbian territorial aspirations. According to Burián this was the desirable policy: *a successful diplomatic threat without turning to weapons*.⁷

When judging Berchtold's activity (criticised sharply by Burián), on the one hand, one should admit that in 1912, when the Hungarian pressure group was superseded from direct activity, and the heir apparent also played a modest role, Berchtold's official policy was able to reach success (breaking the Balkan League). But in 1913, when the Hungarian group came into power and interfered into diplomacy, Berchtold's policy failed – partly due to the internal fight. On the other hand, one should also mention that the success in the Scutari-crisis (1912–1913) and the withdrawal of Serbian forces from Albania after the unsuccessful Albanian uprising in the autumn of 1913 was finally achieved due to the interference of Burián and not by Berchtold (according to Lajos Thallóczy).⁸ It is interesting to see, how influential was Burián, as a 'fallen' politician: his informal power even surpassed that of the officials. The secret counsellor Thallóczy wrote that Berchtold was hesitating, passive,⁹ he collected personalities with mediocre skills, among whom the best were those, who did not do anything (at least they avoided creating calamities, as Thallóczy wrote),¹⁰ and his abilities were tied by constant positionfight.

So, the diary of Burián reflects the goals of a sometimes ill-informed,¹¹ but resolute and ambitious, well-organised Hungarian political pressure group with talented or practised

6 Néhai Dr. Thallóczy Lajos osztályfőnök hátrahagyott iratai sztenographált részének átírása [Decodation of the shorthanded part of the departed head of department Dr. Lajos Thallóczy's records]. OSZK, Bosniaca, VIII. cs., 4–5. füz., No. 1478–1556, 1557–1670. See here: Пейковска, П., Дневникът на д-р Лайош Талоци за България и външната политика на Австро–Унгария през Балканските войни (2 юни 1912 – 26 ноември 1913 г.) с. 99–122. Thallóczy's diary is yet unpublished in Hungarian, but it is under edition by Tamás Goreczky and Iván Bertényi Jr.; in this text details regarding the role and opinion of Thallóczy are given by Krisztián Csaplár-Degovics.

7 It was Burián who wrote the text of the ultimate given to Serbs in October, 1913. He was of the opinion that a resolute text can deter Serbia from activity (as in this case no one knows who is behind the text), while a polite, diplomatic text is useless in the Balkan Peninsula, as it lacks power. In this case Austria–Hungary was backed by Germany, so Berchtold's resolute action was not only the consequence of the activity of the Hungarian pressure group.

8 He advised (according to Thallóczy) that Austria–Hungary should send troops to occupy Albania together with Italy, and not wait for other powers.

9 This was Burián's opinion, too.

10 In this respect, i.e. the Albanian politician Ismail Kemali as a statesman was appreciated by Thallóczy and Burián, as he tried to avoid any adventures.

11 Due to the constant crisis in inner policy Tisza often complained about lack of information, and in 1913 Burián's main task was to establish communication between the Hungarian government, the diplomatic corps and the Emperor. For example, Thallóczy, who was a master of secret diplomacy and organiser of agent-system in Albania, as the Emperor's trustee and Burián's supporter was not allowed to take a look into official reports (some were read out when finally his advice was needed), but he was able to collect information due to his students, who were serving at diplomatic posts in the Balkans or at the Ballhausplatz. It also means, that he was trusted and appreciated by his former students.

politicians, but to be honest, numerous contradictions and misinterpretations can also be found in the sometimes confusing, but indeed resolute policy suggested by Burián.¹²

*

By 1912 Count István Burián, this prominent figure of the Hungarian diplomatic and political corps became completely disillusioned, disappointed, partly because he was dismissed from the position of Joint Minister of Finance, governor of Bosnia (1903–1912), partly because of the evergrowing debate between the Hungarian government, the opposition and the ruler Francis Joseph, who was also under pressure from the Austrian parliament (press) and from the heir apparent. The dismissal of the Minister of Finance was reasoned by the sudden death of the exhausted Aehrenthal (who was prone to cooperate with Burián by 1911). Aehrenthal's successor Count Berchtold was theoretically a Hungarian nobleman, but was unable to speak Hungarian, and was thought to be favoured by the heir apparent's circle (contrary to Aehrenthal), although he was also trusted by the Emperor. Due to the custom that among the 3 joint ministers only 1 could be of Hungarian origin, Burián (as a Hungarian and as an opponent of the circles around the heir opponent) had to be sacrificed in order to balance the loss of Conrad, chief of staff, (supported by the group of the heir apparent), who was also removed for a short period. It seemed, that foreign policy was overshadowed by the calamities of inner policy.

Burián felt being aggrieved and unnoticed, but still remained a trustee of the old Emperor and in June 1913 he became a minister in the Hungarian cabinet of Count Tisza, who managed to stabilise the Hungarian parliament after the failure of the Prime Minister László Lukács.¹³ Burián's position can be regarded implicitly as the Minister of Foreign Affairs for Hungary (although explicitly this position did not exist), thus he functioned as a link between the Emperor and Tisza. This was a challenge for Berchtold, since Burián was able to influence the opinion of both Tisza and the Emperor, and could attempt to realise his political concept, sometimes undermining Berchtold's plans.¹⁴ Since Burián cannot be considered an impartial contemplator of the forecoming events, through the analysis of his political ideas we not only try to show the discontent between the leading politicians, but also the viability of different (unrealised) plans and views in 1912–1913.

The judgement of the Balkan situation of Kiamil Pasha was similar to Burián's on the eve of the outbreak of the first Balkan war. Kiamil told that the Balkan War indeed was a war for supremacy between Russia and Austria–Hungary. Burián hoped for a Turkish victory, since in that case the status quo policy of Austria–Hungary should not have been given up, which would have been the most convenient for Austrian diplomatists. If Balkan states won a decisive victory, then a new policy should be formulated by accepting the national expansion of the small states, and a viable Turkey has to be reorganised in Asia with a neutralised Constantinople – pointed out Burián.¹⁵ After the defeat of Luleburgas being invited to an audience by the Emperor, he urged for more flexibility in the Austrian diplomacy (thinking of giving up the status quo). He was on the opinion that Austria–Hungary should prevent Romania's intervention by offering a recompensation, while Turkey should be given a

12 He was inconsequent: steps criticised in 1912 were appreciated later in 1913, and vice versa.

13 He failed, because he used state funds to support his party.

14 It is worth mentioning that Berchtold also quitted following the advices of the heir apparent.

15 Diary, p. 53 (17 Oct. 1912).

new function in an alliance system,¹⁶ and the organisation of the Albanian state had to be accelerated. Burián supported the creation of a viable Albania, because this could have been a strong element of a proposed Greek–Bulgarian–Albanian alliance against Serbia and Montenegro. But this alliance plan neither coincided with Berchtold’s plan (Romanian–Bulgarian–Albanian alliance), nor with the German aspirations after 1913 for a Greek–Romanian–(Turkish) alliance. From the very beginning Burián was distrustful towards the Romanian behavior and already in 1912 considered the neighboring state as traitor of Austria–Hungary. He also envisaged the interbalcanic showdown between the small states early on 22 November 1912.¹⁷ He also thought that by enhancing the rivalry between small states due to their antagonistic territorial pretensions, Austria could work on keeping away small states from the seas, but this should not be achieved alone without supporters (other powers).¹⁸ He was far away from political adventures or sentimental approach, in his Balkan policy ‘*nostrae rei publicae suprema lex esto*’ dominated.¹⁹

Throughout November he still accused Berchtold of indecision, irresolution:²⁰ while Berchtold agreed that the Straits Question could be solved in favour of Russia (he was ambassador in Russia formerly), thus an appeasement may be reached after the failure of Iswolsky’s plan or Tcharikoff’s demarche, Burián insisted on the free entrance to the Straits for all ships, since if only Russian ships were allowed to cross the Straits they would appear near the Adriatic.²¹

Burián was not afraid of a world war since Russia would never let Serbia force Russian intervention (especially prematurely). From Russian point of view it is better to wait for an insult on Serbia, instead of encouraging Serbia to act as an aggressor.²² He felt foreign policy was controlled by the ideas of Colonel Bardolph and Hoyos, trustees of the heir apparent. He wrote that it was a great mistake not to articulate univocally the demands of Austria–Hungary up to this time. The public opinion was excited too much and prematurely against Serbia by the press. The significance of the Russian mobilisation was exaggerated and countersteps cost too much for the Austrian budget. Beside Albania, Ferdinand’s Bulgaria should be used up to counterbalance Serbian demands and to divert Serbian attention from the Austro–Hungarian activity.²³

Burián refused the Power’s idea in which they advised Ottoman Turkey to give up Adrianople. He thought that Turkey could never let it happen, since without Edirne the possession of Constantinople could not be secured. The politician criticised the activity of Powers, as they gave up not only *desinteressement*, that they earlier propagated in the press, but neutrality as well, in order to conclude peace as soon as possible, thus avoiding the escalation of the conflict into a worldwide war. Burián also wrote that in his opinion in case

16 On the 5th of November Burián was still waiting for the principles of the Austrian Balkan policy to become clarified, but Berchtold remained silent during the next session of the delegates of the dualist state. A question still remained opened, whether Turkey could keep a passage (a landstripe) to Saloniki and Albania.

17 Diary, p. 54 (13 and 22, Nov. 1912).

18 Op. cit., p. 53 (31 Oct. 1912).

19 Op. cit., p. 56 (11 March 1913).

20 But soon he praised Berchtold’s moderateness for using the words “economic outlet on the Adriatic for the Serbs” instead of “territorial concessions” and “Albanian autonomy” instead of “independence”.

21 Op. cit., p. 53 (5, 7 and 9 Nov. 1912).

22 Op. cit., p. 55 (11, 21 and 27 Dec. 1912).

23 Ibid.

of a Romanian–Bulgarian debate, the Dual Monarchy should stay neutral, as Romania was a distrustful ally of dual state. Noone should support his natural enemy against his natural ally (Bulgaria) – formerly concluded treaties forcing this are useless and bind the hands of the dual state. Any step of the Austrian diplomacy against Bulgaria cannot be verified on any basis, as this would promote Serbia's interest.²⁴

During these days of January 1913 the Monarchy's policy was quite peaceful including the heir apparent and his cabinet, who neglected Conrad's ideas.²⁵ In February Burián advised Bulgaria to compensate Romania, and not to oppose, even if the latter is inclined towards a military occupation. Burián also advised Bulgaria to avoid warfare at two fronts: the Romanian question should be settled after a peace treaty with Turkey.²⁶ He repeated his views on the possibility of an interbalcanic clash, after Romania had been promised only Silistra in the convention of Petersburg.²⁷ Concerning Skutari he admitted that the town was very important, but should not be a *casus belli*, it was not worth making a war: "if Turks and Albanians were unable to defend the city and spare it to Albania, and the Powers did not share our opinion, it would be a *donquijotism* to struggle or fight for the city".²⁸ According to Burián the main problem was that the Monarchy's Balkan policy was bound to the points already having been declared (like the Skutari-question), therefore it was not flexible and any concessions given would result in loss of prestige.²⁹

Burián soon changed his mind regarding the Skutari-crisis. Contrary to his above mentioned opinion, after the Montenegrin occupation of the city, he insisted on a determined, energetic action, having realised that Albania was much more important for the Monarchy, than Bulgaria.³⁰ This change in his concept is worth evaluating further. Nevertheless, the value of Albania over Bulgaria was increasing, but it was a result of several processes. Tisza, then Prime Minister, explained his views on the sudden changes of Austrian Balkan policy on 19 June 1913. Due to the fact that in the 1870s' the policy adopted by Count Andrassy was able to secure peace, stability and the interests of the Monarchy, he pointed out that in the last few years the Hungarian opinion regarding the Balkan policy was underrepresented. Furthermore, formerly the Dreikaiserbund was strong enough, so that

24 Op. cit., p. 56 (11 Jan. 1913). He mentioned only two conditions under which Austria–Hungary should intervene: the first one was the case of an eventual Bulgarian attack on Romania, if this condition invoked Austrian military aid according to any secret treaty (of course, on the contrary, the validity of the Bulgarian–Russian alliance from 1902 was rumoured in Vienna, and a clash like this might have provoked a world war, which Burián and many others wanted to avoid). The second one was the complete military defeat of Turkish armies under Chatalja – in this case Bulgaria could reach the Straits, and in order to hinder this or compensate Romania, Austria–Hungary should intervene.

25 Op. cit., p. 56 (6 Feb. 1913).

26 Here Burián was seriously mistaken. Nevertheless, the Bulgarians had small chances to change an eventual Romanian *fait accompli* (occupation) with negotiations *later* (this lecture was well known after the first phase of the Balkan Wars), and even after a territorial compensation to Romania nothing would force the latter to support Bulgaria.

27 Burián was soon assigned a task to represent the dual state at the funeral of the Greek king George, killed in Saloniki. This was a diplomatic task also: being a supporter of a Greek alliance, Burián had to report to the Emperor about his experience.

28 Diary, p. 58 (11 March 1913). It is interesting that according to Thallóczy it was Burián, who later urged for effective measures. The change of his opinion was explained later implicitly in the Tisza-speech (see later).

29 Ibid. This also contradicts to earlier opinions of Burián and Thallóczy.

30 Op. cit., p. 59 (1 May 1913).

the Hungarian parliament and political elite didn't have to deal with security questions. But by then both the original alliance system and the characteristics of Balkan movements had changed, while security and self-confidence had disappeared. The demand for more intensive participation of Hungarian elite in foreign policy was parallel with the demand for more competence regarding the finance and governance of the joint army.

On one hand, this explains the political unsteadiness of the Dual State: the principles and policy once outlined by Count Andrassy (i.e. hindering the creation of a Greater Serbia with outlet to the sea, hindering the unification of Slavic states, hindering a pro-Russian alliance between Slavic states) were especially hard to be carried out/on after the collapse of Ottoman Turkey in Europe. Either the goals (in this case rejecting Andrassy's principles) or the methods ought to be re-defined (in this case maintaining the principles - without counting on Turkey any more). Albania was to substitute Turkey. But to create Albania, the principle of nationality had to be adopted, which was contrary to the status quo and to the inner political principles of the Monarchy. So, trying to give a political explanation of the shift in political tendencies regarding the Balkans, Tisza pointed out that the given up policy of status quo was *originally* adopted with the purpose of accepting the idea of "the Balkans to the Balkan people".³¹ This not only meant an accordance with the liberation process, but also included the policy of "keep hands off the Balkans", i.e. hindering the direct intervention of any Powers on the peninsula.

Nevertheless, this was a retrospective and fake explanation on behalf of Tisza: in the first few weeks of the Balkan Wars Austria-Hungary was expecting the victory of Ottoman weapons, not only because the Hungarian public opinion influenced by the press was pro-Turkish (or anti-Russian), but also because an Ottoman victory would have been more convenient in this case the policy of Austria-Hungary should not have been modified. Of course, this status quo also implied that in case of defeat Turkey would not be allowed to mutilate or humiliate the Balkan states. This is far away from the policy of desinteressement, urged by western powers in favour of Russia. Austria-Hungary was indeed interested in the outcome of events.

Prior to 1912 the maintenance of Turkey was such a stable point in the Austrian diplomacy that even the plans of Ferdinand, Tsar of Bulgaria on creating a viable Albania to keep Serbia off the Adriatic were rejected several times, although later the creation of an independent Albanian state became a necessity. In return Bulgaria wanted to get Macedonia, thus it was searching for allies against Turkey at that time. But Turkey (better to say: peace) was so important to the dual state that it did not accept the plan; however, this definitely meant a Bulgarian-Serbian rapprochement which Austria-Hungary wanted to avoid. (Indeed earlier Bulgaria and his turcophil policy during the Stambolov regime was supported by Austria in order to check Serbia and Russia).

After Ottoman Turkey's defeat the foreign policy had faced a serious challenge and had to be re-evaluated. New methods had to be applied: the creation of an independent Albanian state became crucial in order to substitute Ottoman Turkey and this geopolitical demand of Austria-Hungary (diverting Serbia from the Adriatic, securing the path to railroads connected to Saloniki, while enhancing hostilities between the League members) could be easily veiled with the term "the Balkans to the Balkan people". Being unable to hold back or influence either Bulgaria or Serbia, Austria-Hungary wanted to benefit from the idea

31 Budapesti Hírlap, 20 June 1913.

of creating nation states. That is the pure reason behind the sudden change of politics – no one should think that Austria–Hungary was so generous to accept willingly the territorial aggradation of Balkan states or act as the artisan of nationalism.

Of course, the press initiated heavy attacks against both policies (either considering it useless, or unpredictable). Tisza defended the thesis of need for viable nation states (including Albania). He replied that the Dual State had been adopting the status quo policy for decades waiting for the time when these statelings would become ripen enough to act separately.³² When these would be ready to operate well, status quo had to be given up. A virtually independent Balkan state that would be able to act by its own initiative was still a better case for Austria–Hungary than a satellite state, that acts under the pressure or the support of a Power (here he definitely meant Russia) – argued Tisza. A peace settled by a Power or a group of Powers on the Balkans cannot bring relief (from Austrian point of view of course, as it does not enhance the security of the dual state). Nevertheless, Russia and the Western Powers accepted the idea of territorial changes earlier than Austria, but Tisza neglected this fact in his speech – he emphasised the urgent creation of Albania on the basis of self-government of nations, a principle that was challenged by Serbia.³³ Beyond the independence of Albania Austria–Hungary did not want any territorial aggrandisement, neither protectorate, nor privilege – he pointed out. In his speech defending the former years' policy of the Dual State, he criticised the intervention of Russia, which offered his arbitration laid down earlier in the 1912 Serb–Bulgarian agreement. Balkan states should handle the problem between each other without the interference of Powers – warned Tisza. As Austria wanted to ruin the Balkan League, any agreement under the aegis of Russia was suspicious, since it may prolongate the existence of the alliance. Implicitly, leaving alone small states included the possibility of an interbalcanic war; therefore, Tisza was accused of instigation on war by the opposition. Nevertheless, Tisza did not oppose an arbitration, but pointed out that the Balkan states could not be forced to accept the Russian arbitration and that Austria–Hungary maintained the right to enforce her standpoint in accordance with her interest. Implicitly, this still meant, that Austria–Hungary would not tolerate the interference of Powers into the Balkan cause.

Burián was seriously mistaken during the second Balkan War several times. He thought, that a Greek–Bulgarian appeasement was a reality. The fact that Germany supported the former and gave free hands to Austria–Hungary towards influencing Bulgaria and Bulgarian–Serbian relations did not mean that Germany would welcome the exchange of Romania (a natural barrier/or base of Russia towards the Balkan peninsula and Austria–Hungary) to Bulgaria in the alliance system of the Triplice. Although Austrian and Hungarian funds and other financial sources were opened for Bulgaria, these remained insufficient to influence the situation without the inflow of German capital. Further mistake was the assumption that Russia would never let Bulgaria be defeated by Serbia or that Bulgaria gain victory over Serbia on the battlefields. But he was right in the following questions: he emphasized that even a Bulgarian defeat in an interallied war might be advantageous for Austria–Hungary,

32 Ibid. Nevertheless, it is also a retrospective and not frank explanation.

33 Creating a nation from a group of people speaking similar language, but distributed between 3 religious denominations, without common myths and heritage, just emerging from tribalism was a masterpiece of Hungarian diplomats such as Ferenc Nopcsa and Lajos Thallóczy. Csaplár-Degovics, K., *Az albán nemzetérválás kezdetei (1878–1913). A Rilindja és az államalapítás korszaka*. Bp., 2010, p. 447.

as the unsatisfied demands of the former would force her to pursue an anti-Serb foreign policy, or that Austria–Hungary could not count on Romania any more, or in envisioning an interbalcanic showdown.

Another mistake was to exert pressure on Berchtold regarding the Bulgarian–Romanian question.³⁴ According to Burián on 14 June after having been informed about the telegram of the Russian tsar, in which he insisted on acting as the arbiter according to the treaty of 1912, Berchtold lost the opportunity to give a demarche to the Balkan states to settle peace, thus to cooperate or act parallel with Russia. Nevertheless, it remained an enigma, whether Berchtold had encouraged Bulgaria or not with such a step. Burián claimed, that Bulgaria did not have to fear of Romania, as Russia would never let Romania (being the ‘ally of Austria’) to get more compensation or attack Bulgaria, and Russia would never ever let Bulgaria be struck down by Romania, and conquer slavie territories by non slavie people.

This was a serious misjudgement, since at that time Russia pursued imperialistic Russian and not pan-slavic foreign policy. After the collapse of the Balkan League – the creation of Albania diverted Serbia towards Macedonia, thus increasing Serbian and Bulgarian antagonism – Russia indeed wanted to secure the benevolence of Romania around her borders, promising even the Quadrilater and Transylvania if Romania refused to obey Austrian political aims.

Burián tried to convince Berchtold on 27 June 1913 that Bulgaria was counting on the Austrian pressure towards Romania in order to hinder the military intervention of the latter. He argued that an eventual defeat of Bulgaria may provoke revanche that would increase the threat of a new war, which everybody wanted to avoid. But Berchtold was frightened: he feared of a Serbo–Bulgarian appeasement under the aegis of Russia ruining his efforts. It could have happened if Russia had promised most of Macedonia to Bulgaria, and Bosnia to Serbia; therefore, he did not want to support Bulgarian claims beyond the Vardar (in this respect Burián agreed). During his discourse with Berchtold Burián argued that Bulgaria was not Russia’s ally any more as Bulgaria could not count on her in anything and in case of victory Austria would not oppose if Bulgaria incorporated Serbian territories. Burián claimed Bulgaria’s coming to terms with Greece (as Germans wished), defeating Serbia quickly and then turning against Romania. As it turned out later this was a flawed hypothesis, a mere speculation.

Contrary to Burián, Count Tisza wanted to buy the benevolence of Romania with further territorial compensations around Mangalia. After the outbreak of hostilities Burián argued that there was nothing to do for Bulgaria – an eventual Austrian support or interference on Bulgarian side would anger Russia further which would oppose any Bulgarian will, no matter whether it won or lost the war. Bulgaria should not be compromised by Austrian diplomatic measures. If Bulgaria won, Austria would not oppose territorial concessions and it would be up to Russia to defend Serbian interests (and borders) by diplomatic means at the old Serbian borders.³⁵ But, as events proved later, *at that time those satellite states were able to vindicate their interests that had supporters (at least two) from the 2 opposing blocks of Powers*. The same was true for Greece, which was backed by Germany and England as well. Turkey and Serbia

34 MREZsL [The Archives of the Council of the Hungarian Reformed Church], f. 44a (Tisza documents), 47. 95. Burián’s letter to Tisza from 4 July 1913; Diary, p. 61 (22 June 1913).

35 Diary, pp. 61–62 (22, 27 June 1913).

were clever enough to line up with these satellite states, while Bulgaria could count only on the benevolent neutrality of only Austria–Hungary.

While the original Serb–Bulgarian–Greek alliance was ruined, the Dual Monarchy was unable to hinder the establishment of a new cooperation, in which Romania substituted Bulgaria. Austria–Hungary was unable to exert pressure on Romania. Indeed it was the Austrian machinations aiming to ruin the Balkan League that gave possibility to Romania to step forth. In case of an intact Balkan League Romania merely had chances to demand territorial concessions. So the activation of the Romanian diplomacy originated partly from the indirect diplomatic activity of the Dual Monarchy against the Balkan League, this Romanian movement was even encouraged by the dual state before 1913, but became inconvenient and unhandled by that time.³⁶ Nevertheless, with two neighbouring (and opposing) Powers Romania would not tolerate a Greater-Bulgaria, whether it was Austrian or Russian ally. *Rumänien ist durchgegangen* – claimed Berchtold despite his efforts to appease Romania with Bulgaria, thus appeasing German and Austrian policy on the Balkans.³⁷

Burián accepted the idea of the corrected Enos–Midia line and supported an Enos–Ergene–Midia line without conceding the incorporation of Adrianople.³⁸ He was convinced that Turkey should not pay any war indemnity, as it had already been plundered, and supported the 4% increase of customs tariff, because Turkey and her creditors needed some income to restore the economy on condition that Turks renounced from Adrianople.³⁹ Berchtold feared that the Turkish counter-attack on Bulgaria not only threatened with a new type of war, in which everybody would fight against everybody, but also felt that Austrian policy on the Balkans became totally isolated, as it was supported neither by Germany, nor by Romania, while the only potential ally, Bulgaria was besieged once again. Since Turkey was backed by Germany (at least Austria–Hungary felt so), Austrian diplomacy decided not to oppose an eventual Russian intervention in Armenia. This threatened not only with the collapse of the European concert of Powers (it had already been broken), but with the disruption of the Triple as well. Despite her pro-Turkish sentiments Germany could not afford the escalation of the conflict (neither the intervention of Russia, nor the premature dismemberment of Turkey or the loss of Austria–Hungary), and soon retreated from backing Turkey openly.

After the Bulgarian defeat Berchtold was hesitating either to turn weapons against Serbia or to parallel with the Russian movement against Turkey – *“in einigen Jahren wird man mir vielleicht vorwerfen, dass ich diese Gelegenheit nicht benutzt habe.”*⁴⁰ But Burián warned him that Austria could not do anything with Serbia – its incorporation would mean trialism, which most of the Hungarians (Magyars) would not tolerate, the dismemberment of the state between Bulgaria and the dualist state would be futile, as no one would accept such a Bulgaria, especially Romanians and Russians.⁴¹ Its simple temporary occupation would cost too much, without benefits. Furthermore such an act would be against the above mentioned principles of Count Tisza and could generate a governmental crisis. A warfare

36 Op. cit., p. 62 (28 July 1913). Discourse between Berchtold and Burián.

37 MREZsL, 47, p. 95. Burián's letter to Tisza from 1 July 1913. After the death of Kiderlen, under Jagow (new minister of Foreign Affairs) the Austrian Balkan policy was not backed by Germany.

38 Diary, p. 66 (27 July 1913).

39 MREZsL, f. 44a, 18, pp. 25–26. Burián's letter to Tisza from 2 Aug. 1913.

40 Within few years people will accuse me that I failed to exploit this favourable situation.

41 Op. cit., p. 69 (28 July 1913).

without consent was futile. And why should Austria–Hungary commit herself to a defeated Bulgaria and give the small state the Vardar valley after having punished Serbia? In the future Bulgaria will continue to be Serbia’s natural enemy even without Austrian support.⁴²

The Austrian idea to intervene in Serbia was enough to neutralise Russian intervention, deterring Russia from attacking Turkey. Few days later Burián once again raised the question of mobilisation against Serbia in order to expell her from Macedonia, and he enumerated what was missing for the success to subdue Serbia: the Emperor’s mood and willingness, fiscal stability, subjecting military aspects to purely political concerns⁴³ (the only rentable solution is the annihilation of Serbia, partial manoeuvres were not tolerated by military leaders), readiness of the public opinion, inner political stability. “*We need to make a new start, replied Burián, with new persons*”: the failures had to be forgotten. Austria–Hungary could not risk her prestige with an intervention on the side of Bulgaria.⁴⁴

After the Bucharest peace treaty Burián summarised the results achieved by Austria–Hungary: self-awareness, self-consciousness and clarity was missing from the policy. Political isolation, lacking supporters should not have been a problem: *Romania was sometimes supported, sometimes threatened by either Russia or Austria–Hungary*,⁴⁵ as Germans sometimes supported Austrian policy, sometimes opposed. But Romania was successful, Austria–Hungary finally did not fulfill her goals through diplomatic efforts.⁴⁶ According to Burián the main mistakes in the first phase of the war were the mobilisation, mutilation of Albania, rigorous, inflexible policy, inconsequent withdrawal of key statements. The results were the creation of Albania, diverting Serbia from the Adriatic, exploiting discontent among League members, the dissolution of the Balkan League, the political defeat of Russia.⁴⁷ Unfortunately, this success triggered unfavourable effects in the second phase of the war – together with the unsettled Romanian–Bulgarian dispute and with the fight for supremacy on the Balkans between the Austrian and German diplomacy –,⁴⁸ which were totally against the Monarchy’s interests. The result was the diplomatic victory of Russia, the loss of Romania as an ally, a victorious Serbia with growing appetite, the loss of prestige (it is even more critical, than the failure of the creation of Greater Bulgaria). Without any instruments to oppose Austria–Hungary soon ‘willingly’ accepted the renouncement from the revision of the Bucharest Treaty – as other Powers did so. The conference of the Monarchy’s ministers pointed out that the dual state was incapable of action because of the diplomatic and inner political situation

42 Op. cit., p. 71 (24 Aug. 1913).

43 Op. cit., p. 71 (14 Aug. 1913).

44 Op. cit., pp. 69–70 (30 July 1913).

45 Op. cit., pp. 70–71 (11 Aug. 1913).

46 But to be fair, Romania was successful only when he decided to use weapons – what would have happened if Austria–Hungary had done the same: complete diplomatic success, with the humiliation of Serbia, creation of Greater Bulgaria, or a worldwide war? The similar action of Italy against Turkey in 1911 did not provoke world war, neither did small states in 1912 – this example was followed and exploited by Romania.

47 Diary, pp. 71 (16 Aug. 1913).

48 MRZsEL, F 44b, 2. pp. 28–29. Burián’s letter to Tisza from 5 Aug. 1913. An example taken from the Bucharest negotiations: in Burián’s opinion Kavala was ethnographically Greek but Greece had many usable ports, while the new territories acquired by Bulgaria lacked such an outlet. Porto Lagos was built by the Germans during World War I, therefore Russia, Italy and Austria wanted to give the port to Bulgaria to moderate the latter’s willingness for revanche. Germany and England wanted to spare it for Greece. That is another example for the rupture in the Triplice.

(even the externalisation of problems could not solve the critical inner situation, as it did not solve it in 1914). Berchtold did not explicate his views about the tasks of the foreign policy further – according to Burián he did not have idea what to do.⁴⁹

From 1913 on Burián was disappointed with the idea of the European concert and of the balance of Powers: he only believed in realizing Power interests directly.⁵⁰ He was urging Berchtold to intervene energetically against Serbia during the Albanian revolt in September–October (3rd Balkan War) and not waiting for a collective demarche. He did not want to annihilate Serbia – that Conrad and Stürgkh proposed – but was ready to use military force against the aggressor, while Berchtold wanted to rely purely on diplomatic measures (although not necessary based on collective steps).⁵¹ Burián also welcomed a proposed Albanian–Turkish–Bulgarian alliance to balance the Serbian–Romanian–Russian axis along the borders of the Monarchy, in this respect he supported the German ideas.⁵²

From geopolitical aspects the position of the dual state worsened: by loosing Serbia in 1903, and Romania in 1913, Austria–Hungary not only lost the buffer zone along the border, but acquired hostile neighbours with territorial pretensions towards the Dual State. These buffer states (a common feature of these states is that inner policy was externalised – political parties were often coupled to their foreign supporters) had to be substituted, that's why the often and sometimes radical shift in alliances on the Balkans (from the Abbazian entente of 1901, through the Russian–Bulgarian alliance against Romania in 1902, to the 1904 Serb–Bulgarian alliance, etc.) *By 1913, the location of potential allies 'drifted' southwards, and this Albanian–Bulgarian–Turkish block became isolated: the Romanian–Serbian and Greek block cut it through by reaching the sea.*

49 Diary, p. 71 (16 Aug. 1913).

50 Op. cit., p. 72 (2 Sept. 1913). He wanted energetic actions: during the delimitation of Southern Albania he planned a naval blockade of Patras and Piraeus in order to force Greece to renounce from Korce and Argirocastro.

51 Op. cit., p. 73 (7 Oct. 1913).

52 Op. cit., p. 72 (18 Sept. 1913).

BÁRÓ BURIÁN ISTVÁN ÉS GRÓF TISZA ISTVÁN
BALKÁN-POLITIKÁJA (1912–1913): A MAGYAR POLITIKAI
KÖRÖK HATÁSA A HIVATALOS KÜLPOLITIKÁRA

DEMETER GÁBOR

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

Összefoglalás

Egy állam külpolitikai sikerességét nagyban befolyásolják a belpolitikai viszonyok. Az Osztrák–Magyar Monarchia és ezen belül Magyarország a vizsgált időszakban permanens belpolitikai válságot élt át, melyet az osztrák és magyar birodalomfél ellentétes koncepciója, a magyar politikai élet megosztottsága éppúgy táplált, mint a közös minisztériumokon belül folyó pozícióharc, koncepcionális differenciákból és forráshiányból táplálkozó frusztráció.

Burián naplója kitűnő példája a tehetséges, de nem tévedhetetlen, személyes indulatoktól és sértettségétől fűtött politikus hivatalostól eltérő elképzeléseinek megjelenésére. Hogy az itt megfogalmazott gondolatok befolyásolták – segítették és akadályozták – Berchtold külpolitikai koncepcióját (Burián maliciózus megjegyzései egy tehetetlen embert mutatnak), az egyértelmű, hiszen a közös pénzügyminisztérium vezetéséről 1912-ben lemondani kényszerült politikus (két magyar nem lehetett a három közös miniszter között; Aehrenthal halála után a trónörökös pártfogoltjaként – Conrad leváltásáért cserébe – a jogilag magyarnak számító Berchtold lett a külügyminiszter) egy év múlva Tisza István kormányában a király személye körüli miniszter lett, formálisan is visszanyerve befolyását és cselekvési terét. Mivel szoros kapcsolatokat ápolt az uralkodóval és hatással volt Tisza külpolitikai koncepciójára, továbbá kapcsolatban állt Thallóczy Lajos köreivel, Burián naplója és Tiszával való levelezése rávilágít a Berchtold-féle „tojástánc” (Románia lecserélése Bulgáriára) belpolitikai hátterére. A két politikus véleménycseréjén és fellépésén keresztül érzékelhető fordulat, a külpolitikában a nemzetiségi elv elfogadása (a belpolitikai gyakorlattól eltérően) a status quo rovására a Balkánon lehetővé tette az albán pufferezóna megteremtését. A váltás sok port kavart a belpolitikában, s visszahatott a magyar konszolidációs kísérletre is. Nagy-Bulgária elutasítása és a szerb–bolgár viszony kiélezése Macedónia kapcsán mint politikai attitűd (a Balkán-szövetség szétverésének lehetséges módjaként) szintén érthetővé válik: egy Macedóniától megfosztott Bulgária jobb szövetségese a Monarchiának Szerbia természetes ellenségeként, mint egy területi követeléseiben kielégített ország. Burián presszionálta Berchtoldot Albánia kapcsán is, ahol energikusabb fellépést szorgalmazott.

The Balkan Wars (1912–1913) in the Hungarian Press, Military Literature and Personal Memoirs¹

Gábor Demeter

Institute of History, Research Centre for the Humanities – HAS

The Balkan Wars played a crucial role not only in the fate of the Balkan Peninsula, but had a decisive role in widening the gap between the Hungarian government and opposition. These wars were used as instruments for the Hungarian political elite either to divert attention from the events of inner policy and to veil (unsuccessfully) the party-financing corruption scandal of Prime Minister László Lukács,² or to sharpen the debate between István Tisza and Mihály Károlyi (Power policy vs. democratic antimilitarism), who both used the Balkan Wars in their political agitation to explain their political views on foreign and inner policy.³ Opposition was against any war or mobilisation, claiming that even a victorious occupation of Albania or Slavic territories could not bring peace without restructuring the Dual Monarchy completely.⁴ The third level of manifestation of events was observable during the political and financial debates around the Austrian mobilisation: the Hungarian partner found the costs too high compared to the results, and the policy of Berchtold was considered spiritless.⁵

These political ideas mainly appeared in daily newspapers. Hungarian contemporary literature on Balkan Wars can be grouped into 3 types: contemporary press, memoirs from witnesses of events and military literature. The former group includes mainly the articles of *Budapesti Hírlap* [Budapest Newspaper] and *Pesti Napló* [Pest Diary]. The previously mentioned newspaper was mostly a government organ, while the latter was more or less liberal. This can be derived from the comments on events: the *Budapesti Hírlap* always supported the actual foreign policy of the government, shifting from supporting Turkey and the interests of Austria–Hungary (from non-intervention even to intervention) to the support of Bulgaria (abandoning Turkey to its fate). The *Budapesti Hírlap* was a daily paper, that considered the Balkan Alliance as the enemy of the interests of Austria–Hungary and an instrument of Russia. The paper focused on Power Policy and security and superiority

1 This study was supported by the János Bolyai Research Scholarship of the Hungarian Academy of Sciences.

2 Zoltán Déry, opposition member of the parliament accused the prime minister of accepting 4.8 million state money from the Hungarian National Bank for his political campaign. László Lukács was forced to resign in 1913. See: Cieger, A., “A mi politikánkban egyik botrány a másikat követi”. A korrupciós ügyek szerepe a magyar politikai életben (1903–1913). – *Múltunk*, 2008, № 1, pp. 4–28.

3 Merényi, L., A polgári baloldal és a háború kérdése 1912–1914 között. – *Századok*, 1973, № 5–6, pp. 1192–1222; the same author, *Antimilitarista mozgalmak hazánkban a Monarchia katonai előkészületei ellen 1912 őszén*. – *Hadtörténelmi Közlemények*, 1962, № 2 (9), pp. 73–101.

4 *Pesti Napló*, 15–17 Oct. 1912. Cites the same author, p. 1195.

5 Williamson, S. R., *Austria–Hungary and the Origins of the first World War*. London: Basingstoke, Macmillan, 1993, p. 130; Albertini, L., *The Origins of the War 1914, I*. London: Oxford University Press, 1952, p. 434; Bardolf, K. von, *Soldat im Alten Österreich*. Jena, 1938, p. 177; Conrad von Hötzendorf, F., *Aus meiner Dienstzeit 1906–1918*. Vols.: II–III. Wien, Leipzig, München: Rikola, 1922. III. pp. 127–157; *Pesti Napló*, 29 April 1913.

questions on the Balkans regardless of the interests of Balkan States. Contrary to this, *Pesti Napló* is much more critical, and beyond Austrian–Hungarian interests, tries to understand the motives of Small States as well. Here, the Balkan League is depicted not only as the instrument of Russian imperialism, but as a block, that follows its own political initiatives and goals.⁶ Before realising this fact, Russia was suspected behind every move of the League, however it deceived Russia too. The organ wanted to establish good relationship with Serbia,⁷ emphasised the role of political reality over traditional friendly policy towards Turkey, and considered the events as a war of independence.⁸ Beyond the principles of “historical tradition”, economic interests, and balance (*ravnosilie, ravnovesie*), as main ideologies of current political activities in order to achieve territorial aggrandisement,⁹ the daily accepted the wish of autonomy and self-governance, (thus the principle of nationality) equal to the previously mentioned arguments.¹⁰ Both papers considered Macedonia as a dominantly Bulgarian-speaking territory, for which Bulgaria has inevitable right to unite with. *Pesti Napló* wrote, that 75 thousand Macedonians were fighting willingly for Bulgaria, which clearly confirms the pro-Bulgarian sentiments of the population. While *Pesti Napló* approved the principle of nationality as a basis of settling the question, in *Budapesti Hírlap* nationality was overshadowed by power interests.¹¹ An interesting parallelism between Hungarian and Bulgarian policy is that while these ‘wilsonian’ ideas were accepted by Bulgaria and Mihály Károlyi, Prime Minister of Hungary in 1918 before World War I, but these hopes were not realised, as higher (and stronger) political interests over-wrote these humanitarian ideas.¹²

While the *Budapesti Hírlap* agreed, the *Pesti Napló*¹³ strongly opposed the famous speech of Tisza, new Prime Minister of Hungary, debated on 19 June 1913 in which he implicitly encouraged Bulgaria to refuse Russian arbitration and to go into war against his former allies. Búza Barna, member of the parliament, leader of the traditional opposition nicknamed Tisza as the “Protector of the Balkans” and warned that the policy of alienating Balkan states from the Dual Monarchy and from each other should be given up.¹⁴

One might wonder why a multiethnic empire accepted the principle of nationality in the Balkans and refused it in the case of Transylvania. This can be explained by tactical reasons, such as the above mentioned Tisza’s speech, which was not meant to be aggressive originally. Both phenomena are worth a short explanation.

6 Merényi, L., *Op. cit.*, p. 1196. (quoting *Pesti Napló*, 8, 18, 20 and 25 Oct. 1912).

7 *Pesti Napló*, 19, 26 and 27 Oct. 1912.

8 *Op. cit.*, 19, 22 Oct. 1912.

9 Demeter, G., *A nemzetiségi elv és az erőegyensúly – mint legitimációs bázis – szerepe és küzdelme a Balkán-félszigeten 1908–1913 között.* – In: *Állam és nemzet a XIX–XX. században.* Eds. Bodnár, E., Demeter, G. Debrecen: Kossuth Egyetemi Nyomda, 2006, pp. 48–61.

10 Historical tradition was propagated by Serbia (The Kingdom of Dusan Stjepan), economic interests were emphasised by the Powers and Greece, the principle of balance of powers by Rumania and Greece, while autonomy and self-government was emphasised by Bulgaria, principle of nationality by Bulgaria and Serbia. Accepting the idea of self-government in the Balkans does not mean the application of this principle in the case of Hungarian minorities (double standard).

11 *Pesti Napló*, 16 Sept. 1913.

12 Foreign policy is a part of the world, where ideas are to legitimise crude force, where the stronger is always right, regardless of the truth of ideology behind political activity. Success is the factor that validates and measures ideas.

13 The *Reichspost* was Franz Ferdinand’s organ, the *Vaterland* was the Emperor’s one, the *Fremdenblatt* was the Foreign Ministry’s official, the *Zeit* was more or less liberal. See: Csaplár-Degovics, K., Nopcsa Ferenc báró és a Monarchia albániai politikája 1910–1911-ben. – *Fons*, 2001, № 3, pp. 311–359.

14 *Pesti Napló*, 21 and 28 June 1913.

At the very beginning of the outbreak of hostilities Austria–Hungary supported the status quo for several reasons. The foreign policy of Austria relied upon Count Andrassy's principles laid down in 1878, which included keeping Serbia off the Adriatic, avoiding the creation of any greater Slavic state, securing economic outlet for the Monarchy to the Aegean Sea. A key partner for the realisation of the above mentioned was the existence of Ottoman Turkey. Its maintenance required the principle of status quo. This policy had been adopted up to 1908. This task could be easily carried out, while the Dreikaiserbund or the Goluchowski–Muraviev pact existed and Serbia was Austria–Hungary's partner (up to 1903).

But this security had disappeared by 1908. Either a new policy on the Balkans had to be formulated – abandoning Andrassy's principles and formally accepting the principle of nationality –, or new methods had to be chosen to secure Andrassy's goals after the defeat of Turkey. And this was the dilemma for the diplomatists in 1912. At first Austria–Hungary was expecting the victory of Ottoman weapons, not only because the Hungarian public opinion influenced by the press was pro-Turkish (or anti-Russian), but also because an Ottoman victory would have been more convenient – in this case the policy of Austria–Hungary should not have been modified. Of course, this status quo also implied that in case of defeat Balkan states were not allowed to be mutilated or humiliated by Turkey.

This concept was far away from the policy of desinteressement, urged by western powers in favour of Russia. Austria–Hungary was actually interested in the outcome of events. Turkey was such a stable point in the Austrian diplomacy that even Tsar Ferdinand's plans on creating a viable Albania to keep Serbia off the Adriatic were formerly rejected several times (see the negotiations after the Bulgarian declaration of independence 1909–1911), although later the creation of an independent Albanian state became inevitable to secure the interest of the Dual State. Bulgaria in turn wanted to get Macedonia, and was searching for allies against Turkey at that time. But Turkey (better to say: peace) was so important to the dual state that it did not accept the plan, however, this meant a Bulgarian–Serbian rapprochement – which Austria–Hungary wanted to avoid. (In fact earlier Bulgaria and his turcophil policy was supported during the Stambolov-era by Austria in order to check Serbia and Russia).

After the Turkish defeat the creation of an independent Albanian state became crucial – and this geopolitical demand of Austria–Hungary (keeping off Serbia from the Adriatic) could be veiled with the term “the Balkans to the Balkan people” (principle of nationality). Being unable to hold back or influence either Bulgaria or Serbia, Austria–Hungary wanted to benefit from the idea of creating nation states. That is the pure reason behind the sudden change of politics – no one should think that Austria–Hungary was so generous to accept the territorial aggradation of Balkan states or act willingly as the artisan of nationalism.

In his speech on 19 June 1913 Tisza pointed out¹⁵ – trying to give a political explanation of the sudden shift in political tendencies regarding the Balkans – that the policy of status quo was adopted with the purpose of accepting the idea of the “Balkans to the Balkan people”. This not only meant an accordance to the liberation process, but also included the policy of “keep hands off from the Balkans”, i.e. hindering the direct intervention of any Powers (like Russia) on the peninsula. Nevertheless, this was a retrospective explanation, and was not true, as we above analysed it. The press initiated heavy attacks against both policies (either considering it useless, or unpredictable). Tisza defended the thesis of need for

15 Budapesti Hírlap, 20 June 1913.

viable nation states (including Albania). He replied that the Dual State had been adopting the status quo policy for decades waiting for the time when these statelings become ripen enough to act separately.¹⁶ When these were ready to operate well, status quo had to be given up. A virtually independent Balkan state that was able to act by its own initiative was still a better case for Austria–Hungary, than a satellite state acting under the pressure or the support of a Power (here he definitely meant Russia) – argued Tisza. A peace settled by a Power or a group of Powers on the Balkans could not bring relief (from Austrian point of view of course, as it would not enhance the security of the dual state). Nevertheless, Russia and the Western Powers accepted the idea of territorial changes earlier than Austria, but Tisza neglected this fact in his speech and emphasised the urgent creation of Albania on the basis of self-government of nations, a principle that was challenged by Serbia. Beyond the independence of Albania, Austria–Hungary did not want any territorial aggrandisement, neither protectorate, nor privilege. Balkan states should handle the debates between each other without the interference of Powers – pointed out Tisza. Austria wanted to ruin the Balkan League, therefore any agreement under the aegis of Russia was suspicious, as it may prolongate the existence of the alliance. Implicitely, leaving alone small states contained the possibility of an interbalcanic war; therefore Tisza was accused of instigation on war by the opposition, although but he did not intend to encourage any of the small states to fight, but to come to terms without Russian influence.

The second group of sources, the memoirs written in Hungarian are quite rare: only a few non-military observers of the war published their reminiscences immediately.¹⁷ Among the travellers of the political opposition we are analysing the work of the famous politician László Fényes,¹⁸ who served as secretary during the humanitarian aid of the Red Cross, because his work gives accounts either on military lessons and on the climate of public opinion.¹⁹

The third group of accounts comprises military literature. Here we refer to the Magyar Katonai Közlemények [Hungarian Military Proceedings], the only Hungarian military journal that had accounts on the events, however, these were not always reliable. This is surprising especially in the light of the fact that the evaluation of the Balkan Wars took place only in 1913–1914, when the first monographs on this topic had already been published abroad.²⁰ There are two groups of these military accounts: the first one reconstructs the events themselves, the second, smaller one tries to evaluate the movements regarding their contribution to modern warfare. The first group is full of misinterpretations, mistyping of names, events, dates, therefore we focus on the second one.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ The reason of this can be found in the fact that most of the observers were working for newspapers as well (this meant some kind of immunity) and they sent daily reports, or were financed by the secret services, which meant that they were not allowed to publish their experience. In our publication we do not intend to deal with the diplomatic reports as our goal is to measure the effect of the Balkan Wars on forming public opinion.

¹⁸ László Fényes (1871–1944) stemming from noble landless family (gentry) studied engineering and medicine, but without finishing his studies he became a radical journalist and leftist politician (member of the Parliament), a political opponent of István Tisza, as well as the communists and the Horthy-regime. Pál Kéri was also a radical politician and traveller, but they both failed to build good relations with Balkan diplomats unlike Masaryk did, who met i.e. Pashitsch.

¹⁹ Fényes, L., Egy vöröskeresztes ember naplója. Bp.: Rózsavölgyi és tsa., 1913.

²⁰ Immanuel, F., Der Balkankrieg 1912/13. Band 1–5. 1913–1914.

MEMOIRS

A group of Hungarian doctors, nurses (under Alice Ibrányi) and medical soldiers arrived in Sofia on 27 October 1912. Their first experience was that due to the war supply, the traffic had slowed down. The Belgrade–Sofia distance usually took 30 hours, during the war this increased to 48 hours. Stations were crowded, but railroads were to relieve in order to give priority to military equipment carried southwards, even compared to trains carrying injured soldiers to Belgrade.²¹ Fényes's first military experience was that injuries suffered during the Pristina battle were caused mainly by bayonet, which meant that the Serbs did not wait for the artillery to crack the enemy front line, but attacked prematurely.²² The Bulgarians injured under Lozengrad and sent to Sofia were hit mainly by shrapnels, which meant, that the Turks did not wait for the completeness of the Bulgarian attack, hardly ever opposed and rather fled. Although, after the victory of Lozengrad, the French minister of war Alexandre Millerand stated that the Bulgarian Army was the best in Europe and that he would prefer 100,000 Bulgarians for allies than any other European army;²³ Fényes claimed that General Toshev's ill-commanded forces suffered serious losses, and gave accounts of survivors during the attack. Fényes draws the attention to the losses that in some cases exceeded 50%, which was unusual in European warfare,²⁴ and within few years the French had the opportunity to know, how things were going on. Wounded privates felt that from inside the battle was rather a disorderly fight than a well-executed plan.

As the Hungarian Red Cross brought huge amount of medical material and modern equipment, these were not installed at the moving fronts, where establishing a hospital would have been a futile effort, instead of this doctors at the frontlines focused on immediate medical care and Hungarians remained in Sofia at the military school and operated there a hospital. This meant, that wounded soldiers had to be carried throughout 7 nights from the frontlines till they got medical care. Going on a field trip Fényes was astonished, when he met a convoy of 1,000 injured soldiers on 500 carts without having any medical supervision or escort.²⁵ Thus establishing a hospital far away from front lines was not the best idea, and other problems soon arose. The long journey from front lines meant, that those who were infected by tetanus, remained without any remedy and died among torments (complete paralysis and asphyxia). Those Bulgarians, who were injured in the moors around Edirne brought cholera to the Hungarian hospital in Sofia, causing a panic among nurses, who wanted to escape from the scene. During his field trip near Chatalja, accounts rumoured that those who showed the symptoms of cholera infection, were rather collected into a camp surrounded by some planks, and left alone to suffer, instead of being carried to hospital (just to avoid the spreading of infections in towns).²⁶

After having met the first Turkish prisoners of war Fényes tried to give psychical reasons for the Turkish collapse: Turkish soldiers were too 'tired', undermotivated in modern terms, and their habit was found too calm and resigned. Turks did not trust the Christians: according to Fényes's account when they were recruited, their untrained units were mixed

21 Fényes, L., *Op. cit.*, p. 5.

22 Fényes, L., *Op. cit.*, p. 7.

23 Мир [Peace], 1912, № 3684 (15. 10.).

24 Fényes, L., *Op. cit.*, pp. 30–33.

25 Fényes, L., *Op. cit.*, pp. 71–73.

26 Fényes, L., *Op. cit.*, pp. 51, 60–61.

with Moslem units. Beyond tactical reasons, the moral decline of the Turkish army is confirmed by consular reports too: between June 1911 and December 1911 examining more than 20 Turkish subjects who deserted the Turkish army, one can find among them not only Anatolian Christians (2), but Rumelian (6) and Anatolian Moslems (1) as well.²⁷ On the contrary, the Bulgarian army was morally stable, and Fényes stated that not only the government and the political elite, but the Bulgarian privates too desired war and identified themselves with the Bulgarian cause.²⁸ Fényes was pacifist and mentioned many abuses during the war. Turkish captives were all brought to Sofia with broken ribs, legs and arms – according to Fényes these men were heavily tortured and mutilated while being transported. Captured Turks often thought, that the doctors were executioners, and their equipment was to torture them and panicked.²⁹ Shot and cut injuries were rare – some Bulgarian soldiers in the hospital admitted, that they were ordered to shoot down wounded enemies as they had neither enough foodstuff, nor bandage. Fényes cannot be accused of partiality³⁰ as he also appreciated the Bulgarian bravery, but not the cruelty of wars. On his way to Lozengrad he saw that Turks did not harm Christian villages (probably they did not have time for this), but in the frontier zones the occupying Bulgarian forces burnt down some Moslem villages.³¹ This was done not only to clear the hinterland of the frontline from potential enemies, since the inhabitants had retreated together with the Turkish Army, but to hinder their return. After having occupied Lozengrad, Bulgarians quit this activity. He also enumerated cases committed by Turks against Bulgarians. Some of the Turkish captives did not want to drink water (and did not drink during their long journey to Sofia) as they poisoned the wells in their homeland after the war had broken out, and thought that they would be poisoned by Bulgarians for revenge.³²

Future Bulgarian privates were aware of the fact, that war may break out. Fényes gave account that on 23 September inhabitants were prohibited to leave their hometown, and Bulgarian peasants have been waiting for this act of mobilisation for a long time. The mobilised troops had been trained and exercised for 5 days, then soldiers were sent to the borders on patrol. The local priest claimed that those who died while defending their homeland or christianity would go to heaven.³³

Fényes found Sofia totally different compared to Belgrade – his impression was that he felt himself in a blooming European city³⁴ – his surprise meant he did not know that many buildings and roads in Sofia were planned and built by Austrian or Hungarian engineers. He also revealed the dramatic change in the behavior of the Austro-Hungarian diplomatic corps: few weeks before the Bulgarian military successes papers wrote about “small Balkan statelings” and now they are writing about “nations devoted to national grandness”.

27 ИДАА, ф. 335к, оп. 1, а.е. 435. While from this period only one Bulgarian, Sakir Sabanov from Radomir was mentioned, who deserted the Bulgarian Army.

28 Fényes, L., p. 38.

29 Fényes, L., Op. cit., pp. 57–59.

30 He collected a list of 300 names illegally tortured and executed during Horthy's counter-revolution. Therefore, as a revenge he was accused of killing István Tisza Prime Minister, but was cleared of this charge.

31 Fényes, L., Op. cit., pp. 85–86.

32 Fényes, L., Op. cit., pp. 57–59.

33 Fényes, L., Op. cit., p. 26.

34 Fényes, L., Op. cit., p. 10.

THE CONTEMPORARY HUNGARIAN
MILITARY LITERATURE

The contemporary Hungarian military literature had tried to evaluate the achievement and efficiency of the fighting armies. This effort was interrupted by the outbreak of World War I. Therefore the evaluation of the Balkan Wars was limited to few articles published in 1913–1914.³⁵ The pages were concentrating on the causes of success and failure.

The Turkish army had to face supply problems after the loss of Lozengrad, but it cannot be the only reason for defeat, since Bulgarians faced to the same problems, while their transportation lines were elongated. Even at the outbreak of the war Bulgarians suffered from shortage of pants, tents and boots. 65 thousand tents and 140 thousands of boots were missing.³⁶ The 50 thousand carts were unable to solve the problem of supply, and the 12 million leva for medical care was too small compared to the total cost of wars (822 million leva) to hinder the spread of cholera.³⁷ Desertations were rare in the Turkish army during the battles, thus these events could not be decisive for the outcome of battles, but during retreat or reconnaissance desertations were not negligible. The redif batallions were uneven regarding their moral. They served well in Epirus, but failed in Thrace and Macedonia. They were rather to be used around fortresses surrounded by hills like Janina, than on plains. The geographical position of the theatre of war was unfavourable for the Turks, but they were aware of this fact and originally took this fact into account. Rainy weather was not favourable for marching and for guns – but Bulgarians suffered from these circumstances as Turks did.

The Serbs' plans were aided by the physical geographical features of the scene to encircle Turks, while these geographical features in Thrace were rather obstacles than promoters of outflanking movements. The gentle waving hilly region south from the Stranja Mts. resembled the Hungarian observers to the area of Hajmáskér, where several military manoeuvres of the Dual Monarchy was held. Thus theoretically the area was well-known by Austrian officers, but virtually – as the military mapping of the Balkans in Austria–Hungary proved³⁸ –, their knowledge was not precise.

The main reason of defeat was the relative superiority of forces of the Balkan League in numbers according to modern literature, which enabled outflanking movements, encirclement.³⁹ Turkish attacks also used outflanking manoeuvres, but they were unable to widen the frontline, as were usually outnumbered especially at the Thessalian theatre, or lacked reinforcements, while Bulgarians in case of clash of even forces could always count on fresh troops. But these are not mentioned or confirmed when reading contemporary accounts. Hungarian officers (like major Bódog Wágner) emphasized the lack of reconnaissance, delays and shortage of ammunition when speaking about Turkish failures. According to his Turkish sources (Ali Nushet) severe defects in security of supply and scarcity of infrastructure and bad communication were the main causes of losses. At Lüleburgas the Turkish right flank

35 Unfortunately no monographs were published in Hungarian on the two Balkan Wars up to 2008.

36 История на българите 1878–1944 в документи. Том 2. 1912–1918. Периодът на войните. Съст. Трифонов, Ст., В. Георгиев. С.: Просвета, 1996, с. 22–23.

37 Carnegie Endowment for the International Peace. A Report of the International Commission to inquire into the Causes and Conduct of Balkan Wars. Eds. Redlich, J., Godart, J. Washington D.C., 1914.

38 See digitised maps at scale 1:200 000. www.lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/3felmeres

39 Erickson, J., Defeat in detail. Ottoman army operations.

had no idea about the position of neighbouring forces, and 3 divisions had no idea about their own task at all. Guns 2 days after the declaration of war were still in wagons waiting to be unloaded or transported. The corps of Abuk Pasha fought 4 days without food and ammunition supply, as their reserves were enough only to support their marching to the war theatre and shortage occurred by the time they were fighting on the battlefields. The corps had 50 bullets per guns instead of 500, average in Europe. This was the real reason that 5 batteries remained silent, they used up all the ammunition within an hour. Asis Pasha's division melted to 1,000 instead of 9,000 due to injuries, desertations. The privates did not know their officers' ability, as after the collapse of the Young Turks' regime, their supporters in the army had been replaced – quoted the examples the k.u.k. officer.⁴⁰ The Hungarian papers had cited the opinion of foreign military experts as well. The Russian Shaposhnikov colonel argued that due to the lack of training Turkish gunners used to take open positions, which were easily identified and targeted. Experts admitted that each of the great battles started with artillery fire, and who won the clash of artilleries, finally won the battle. So, during the Balkan Wars the thesis of the uselessness of artillery fire against the enemy artillery or infantry was falsified.⁴¹ Formerly it had been stated, that artillery duel required too much efforts for small results. In the battle of Kumanovo those 4 Turkish guns, that were covered by a group of trees and opened slant fire onto the attacking enemy, were able to halt them. The failure of Bulgarian artillery at Chataldja was explained by the long distance between Bulgarian guns and Turkish forts, thus the Bulgarian fire was frontal fire instead of applying slant fire. The Bulgarian artillery was unable to come closer to the bunkers, as these were set up on hills, thus the shot range of Turkish artillery was greater. Although more than 2,000 bullets were shot on each of these forts, due to the lack of the positive effect of slant fire, Bulgarian artillery attacks remained effectiveless. The French General Herr emphasised that previously artillery fire had been divided between enemy infantry and artillery, since military experts thought, that it was impossible to win decisive victory, and only the neutralisation of enemy fire was supposed from artillery activity. The Turks used the same military directives in the first war. But the Balkan Wars falsified this theory too, as the artillery of Balkan states was able to overcome either enemy artillery and infantry. Engaging infantry prematurely into battle, before overcoming the enemy fire, made victory dubious. At the very first stage of the Balkan War infantry attacks started only half an hour after artillery preparation, which caused heavy losses, when this happened without securing previously superiority in artillery fire. The Turkish resistance at Monastir was cracked down only after the Serbs had won the battle of artilleries. Success at Kumanovo was won by 56 guns, firing 4,500 shrapnels and 2 thousand shells, which gives an average of 120 shots per gun, which is a relatively small number in European comparison. But not in the Balkan War theatre: besieging Janina cost 150 bullets per guns during the last attack. For the Serbs, 500 bullets per guns was enough for the first war. At Port Arthur the number of gun bullets per meters exceeded the number of those fired onto Chatalja by 10 times! Rifles, bayonet charges were used as much as in the Russian–Japanese war. At Kumanovo 5 million shots were fired, 250 per person, while both Bulgarians and Serbians had 150 bullets per person at a time. So ammunition supply and resource quantities had decisive role in winning the battle.⁴² Since the dissected battlefield

40 Magyar Katonai Közlemények, 1914, № 1, pp. 54–56.

41 Loc. cit., p. 47.

42 Loc. cit., p. 48–53.

did not make it possible to widen the artillery line, Turks had set their artillery in 2 rows at Monastir. The Serb right flank was also unable to set the supporting artillery correctly, infantry remained without artillery cover. Shells of 10.5 cms used by the Serbs were either successfully applied against guns and infantry covers. Turks usually forgot to spoil their cannons during their withdrawal. French celebrated the victory of Creusot-guns over Krupp guns, but it was rather propagandistic, than realistic. General Savov explained the success of Bulgarian weapons also by emphasizing the role of artillery: bad infantry and good artillery may bring success to any attack, but contrary not.⁴³ Bulgarian diplomatists often complained, that officers do not apply any tactical manoeuvre beyond frontal attack, which resulted that more and more youngsters had to be enrolled into the army and Macedonian Bulgarians were also favoured to balance losses.

K.u.k. major Bódog Wágner military writer especially criticised the Turkish enrollment system and the training of the soldiers. Many of the old redifs had no idea about drill as they were kept in garrisons during the reign of Abdulhamid, thus had no field experience and were especially bad in reconnaissance and marching.⁴⁴ Actually only 30% of the Turkish army was nizam. Military units usually met all of a sudden without being deployed. Disorderly flight was rare – panic was mainly caused by retreating civilians, and only after this spread the unrest among soldiers. But for example, at Chatalja, Turkish units suffering heavy losses and forced to retreat did not stop at the first trenchline behind the front, they were withdrawn behind the last line of trenches. Therefore, the reserves located in the 2nd and 3rd trenchline were unable to initiate a counterattack, as they had to hold their positions and nobody was to relieve them. Many of the captured redifs had wounds on their nose or stomach, because they fixed the weapons to their body and head, instead of fixing it to the shoulders when firing.

In the battle of Kirkkilise-Lozengrad the Bulgarians managed to capture the supply of 30 thousand men for 8 months – this gave a relief for Bulgarians suffering from elongated transport lines. The Turkish battery defending the stores fired only 10 times – the attack was so quick and irresistible. The Turkish concentration area was too close to the borders – it should have been located in Chorlu, as Goltz advised, instead of Lozengrad. The growing discontent between Abdullah Pasha and Nazim Pasha, Minister of War also discouraged Turkish operations. During the battle of Kumanovo 7 Turkish batallions dispersed and went home as there were rumours about Serbian atrocities in the countryside.⁴⁵

The allied forces also had to face losses: according to Hungarian sources the number of Serbian officers were around 2,000, and within 5 months 1,000 was promoted – this fact supposes (beyond personal heroism) heavy losses. Among the promoted were colonels under age of 40, majors under 34, captains under 26 years. Among the reserves 332 new captains were promoted, which supposes losses in the second and third line too.⁴⁶ The war meant a heavy burden for the society, as almost every state had to ask for loans due to lack of inner sources⁴⁷ – but it was still cheap indeed considering per capita costs. Serbia regularly had 20–30 million dinars for military purposes for this period of 8 months and had to ask for a loan

43 Loc. cit., p. 15.

44 Loc. cit., p. 3.

45 Demeter, G., *A két Balkán-háború hadtörténete*. Debrecen, 2008, pp. 276–282.

46 Magyar Katonai Közlemények, 1913, № 7–8, p. 717.

47 Loc. cit., 1913, № 7–8, p. 717. For Bulgaria an estimation of 800 million francs was given by the Carnegie Report, for Serbia it was 575, Greece 315 million francs in the two Balkan Wars. This exceeded the yearly income at least three-four times.

of 115 million for the first Balkan War. This means daily 560 thousand francs, 1.4–1.6 francs a day for each person. Compared to this 1870/71 the Germans spent 1.5 million marks for 1.25 million soldiers, which means a daily 5 francs per capita.⁴⁸ Although the mobility of the Serbian army was appreciated in Europe, by the interallied war a shortage in horses occurred. Batteries of the first line were partly pulled-drawn by oxen. The reserve regiments (1–6.) were supplied by Turkish weapons in order to substitute old Koka-Mausers.⁴⁹

THE HUNGARIAN PRESS

Beyond the overall impression of papers examined in the introduction, the analysis of attitudes towards main events may give a better insight to the profile of the dailies. In our work, beyond citing some examples of events evaluated correctly or misinterpreted, we tried to compare the tone and point of view of the same news to those press releases of Bulgarian papers compiled by Pasha Kishkilova.⁵⁰ Reports published in the press were not always reliable. A good example for this is the account of the Daily Mail, that claimed the existence of a military alliance between the Dual Monarchy and Bulgaria against Serbia, from 1912, a hoax, that has not been confirmed ever, but these rumours were able to confuse diplomatists, politicians through influencing the sentiments of the public opinion.⁵¹ Or, the Pesti Napló reported the renouncement of Sazonov, Foreign Minister of Russia, which was not true.⁵² Disinformation or simple misinterpretations were able to exert pressure not only on public opinion, but could confuse diplomatists, or sharpen antagonism between decision-makers and public opinion.

The newspapers also tried to give reasons for the Turkish defeat beyond commenting the diplomatic events. Beyond the above mentioned (uselessness of redif divisions, bad infrastructure, demoralisation) the press stressed, that many soldiers had been enrolled for 5 years instead of the 3 – because of the war in Tripolitania, and some troops had to be sent to Yemen in order to pull down the nomad uprisings.⁵³ The Budapesti Hírlap wrote about 1,000 Bulgarian officers injured or killed, 21 thousand soldiers killed and 50 thousand injured, 35 thousand infected with cholera, but only 3,000 died according to the paper during the first war. Was this number correct?⁵⁴ Probably yes: 80 thousand new soldiers were enrolled into the Bulgarian army according to the daily.⁵⁵ According to Hristov, the first war resulted losses of 83 thousand soldiers.⁵⁶ While the tactics and strategies of the opponents were analysed well, the daily events on the fronts were full of misinterpretations. The goals of the operations around Bulair and Sarköy were precisely written, such as the leaders of the army and the

48 Magyar Katonai Közlemények, 1913, № 7–8, p. 717.

49 Loc. cit., 1913, № 2, p. 1171.

50 Кишкилова, П., Балканските войни по страниците на българския печат, 1912–1913. С.: Акад. изд. “М. Дринов”, 1999.

51 Cited in Pesti Napló, 22 April 1913.

52 Pesti Napló, 4 May 1913.

53 Budapesti Hírlap, 18 January 1913.

54 Loc. cit., 19 Jan. 1913.

55 Loc. cit., 29 Jan. 1913.

56 Христов, Ат., Исторически преглед на войната на България срещу всички балкански държави – 1913 г. С., 1924, с. 232.

political background (the rivalry between Young Turks and conservatives)⁵⁷ were mentioned correctly, but the losses and places were often incorrect. The same happened during the interallied war, when the pro-Bulgarian newspapers wrote about Bulgarian victories at Bregalnica Creek even on 8 July, however, it became evident that the Bulgarian troops would neither reach the Vardar River nor crack the Serbian frontlines.⁵⁸ Foreign Minister Berchtold even on 7 July 1913 reported misleadingly to Franz Ferdinand that the outcome of fighting turned out to be favourable for Bulgaria.⁵⁹

The first information on growing interallied rivalries reached the paper on 21 January 1913, when it cited the opinion of the Serbian delegate Mijatovich, who – during the London peace negotiations – said, that in case of the fall of Adrianople Bulgaria could not claim whole Macedonia.⁶⁰ In fact such voices in the secret diplomacy had been familiar since 15 September or 11 November 1912,⁶¹ but officially were confirmed later from the letter of Pašić 22 February 1913.⁶² The creation of Albania resulted the disruption of the unity within the Balkan League. In connection with the question of recompensation, hoaxes also prevailed: *Budapesti Hírlap* wrote that in return for 80 thousand men and 150 cannons to be sent immediately under Adrianople, the Bulgarians recognised the Serbian rights to the territories occupied by Serbia.⁶³ Soon the division of Macedonia along the Vardar River was mentioned (leaving Veles to Bulgaria, but Ovchepolje to Serbia),⁶⁴ but the original stipulations of the Serbo–Bulgarian Treaty of 1912 (territorial distribution, arbitration, prohibition of separate agreements) became evident for Hungarian public opinion only by 5, April, 1913.⁶⁵ Austria was the last of the Powers that had news from the real content of the treaty. More recent treaties could not remain in shade for such a long time. The *Excelsior* reported more or less properly on the content of talks between Nicholas Greek prince and General Putnik.⁶⁶ The agreement was probably revealed to hinder fight, since neither Serbia, nor Greece was interested in an armed conflict with Bulgaria (as they de facto owned the territories in question). Beyond the growing discontent, especially Serbian atrocities towards Albanians were rumoured in the Hungarian papers,⁶⁷ but the fights at Nigrita, Angista, Vulchista were also mentioned⁶⁸ as

57 *Budapesti Hírlap*, 11 February 1913.

58 *Pesti Napló*, 8 July 1913.

59 ÖHHStA PA I. Balkankonflagration. Kt. 493. Liasse XLV/7. fol. 430–431. Nr. 5253 and *Pesti Napló*, 10 July 1912: *Documents diplomatiques français*..., Nr. 192.

60 *Budapesti Hírlap*, 21 Jan. 1913.

61 The latter case was known by Bulgarians too. See: Войната между България и другите балкански държави през 1913 г. II/1. Причини и подготовка на войната и военните действия до 21 юни. С.: Министерство на войната, Щаб на армията. Военно-историческа комисия, 1941, с. 24; Тошев, А., Балканските войни. Том 2. С.: Издателство “Факел”, 1931. Преживелици, бележки и документи. 1941, с. 10; Vojvodić, M., *Serbia and the First Balkan War: Political and Diplomatic Aspect*. – In: Djordjević, D., Kiraly, B. K. (eds.), *East Central European Society and the Balkan Wars*. New York: Columbia Univ. Press, 1987, pp. 255–257; AC, SMFA PS F.XIII. D. 3. Nr. 5156.

62 *Die auswärtige Politik Serbiens 1903–1914*. Bände: I–III. Ed. Bogitschewitsch, M., Berlin, Brückenverlag, 1928–1931, I. Nr. 278. pp. 300–305.

63 *Pesti Napló*, 15 Feb. 1913.

64 Loc. cit., 22 Feb. 1913.

65 Loc. cit., 5 Apr. 1913.

66 Loc. cit., 21 May 1913.

67 Loc. cit., 22 March 1913. Pillaging 280 houses in 29 villages around Skopje, approx. 283 Albanians killed according to the paper.

68 Loc. cit., 28 May 1913.

well as Macedono–Bulgarian guerilla warfare against Serbian troops, and the delimitation of the neutral zone to hinder Greek–Bulgarian hostilities.⁶⁹ Chernopeev, Sandanski⁷⁰ and M. Sarafov’s activity was also traced. Exaggerated Bulgarian territorial claims, like the demand on the Rodosto–Midia line were also published,⁷¹ such as the decision of Serbian government to concentrate troops along the Vardar-line was commented on 15 April 1913, or the opinion of Serbian political parties to hinder the creation of a Greater Bulgaria and refraining from the cessation of the occupied territories.⁷² Citing the *Südslavische Korrespondenz* (cross-citing was usual), the *Pesti Napló* claimed that the Bulgarian government gave consent to the modification of the Serbo–Bulgarian Treaty of 1912, on condition that Ohrid, Monastir, Veles and Prilep should fall to Bulgaria – so (according to the daily) the Bulgarians resigned from the contested zone (“спорната зона”).⁷³ Few days later the daily cited the opinion of Spalajkovic, who refused to hand over these territories, and Putnik vojvoda explained, that the exhausted Bulgaria would be unable to win another war.⁷⁴ Danev’s threat at the London peace conference to sign peace within 2 days or Bulgaria would conclude a separate peace treaty with the Turks (prohibited by the treaty of 1912) was also published⁷⁵ (Time urged Bulgaria to regroup their forces from Chatalja to Macedonia). The Serbs also hinted that according to the original agreement Bulgaria had to support Serbia in the possession of Northern Albania, even with weapons against Austria–Hungary, which was not true (Albania was not mentioned in the treaties), but created discontent in the Dual Monarchy.⁷⁶ The opposition wrote that the policy of Berchtold cost 400 million francs⁷⁷ due to the several mobilisations, without acquiring territories or reaching diplomatic success. Georg Bernhard’s sharp criticism regarding the creation of Albania, or diverting Serbs from the Adriatic and sharpening the Serbian–Bulgarian antagonism by promising Macedonia to Serbia,⁷⁸ revealed that the creation of Albania and the disruption of the Balkan League was not cheap. The latter was much more expensive, than creating it. Each inhabitant of Skutari cost 25 thousand francs for the dual state.⁷⁹ The paper also gave accounts on the weapon transports of Russia to Bulgaria,⁸⁰ however, it withheld information about increase of the German and Austrian trade, which was even larger than Russian aid. Austria–Hungary and Germany profited more from the war regarding short-term economic consequences (positive and increasing trade balance with the Balkans) than any other states.

The idea of the Serbs to invite Greece and Montenegro to the arbitration of St. Petersburg was also mentioned (Hungarian papers did not emphasize these states would

69 Loc. cit., 19 Apr. and 5 June 1913.

70 Loc. cit., 1 Feb. 1913.

71 Loc. cit., 21 Feb. 1913.

72 Loc. cit., 15 and 16. Apr. 1913. Geshov complained that the Serbs did not let Bulgarian troops enter into territories promised to Bulgaria in the treaty of 1912 (Loc. cit., 19 April 1913. See also: Loc. cit., 20 Apr. 1913).

73 Loc. cit., 11 May 1913. The offer was more explicitly repeated by Geshov according to the daily, see Loc. cit., 24 May 1913.

74 Loc. cit., 15 May 1913.

75 Loc. cit., 22 May 1913.

76 Loc. cit., 17 May 1913.

77 It was 257 million precisely.

78 ЦДА, ф. 176к, оп. 2, а.е. 1369, л. л. 82–83, 262. See further: Войната между България и ..., с. 25.

79 *Pesti Napló*, 20 May 1913.

80 *Budapesti Hírlap*, 15 Jan. 1913.

Russian transports of war material to Bulgaria according to Pesti Napló	
8 Dec. 1912	4,000 boxes of cartridges (25 million francs)
14 Dec.	12,500 boxes of weapon, clothes
15 Dec.	30 tons of uniform, 4 tons of underwear, 6 tons of medical equipment
23 Dec.	28 French cannons to Dedeagac
24 Dec.	1,500 boxes of cartridge, winter clothes
till the end of 1913 unpaid	100,000 cloaks
	80,000 pair of shoes
	50,000 weapons
	50 million cartridges
	25,000 weapons, 12 million cartridges to the Macedonians

have supported the Serbian cause that's why Bulgarians refused this solution, this was a cause for Danev's hesitation to travel to Petersburg).⁸¹ The Pesti Napló also announced the fears of Pašić, who thought the Bulgarian governmental crisis was just a temporization for Bulgaria to collect as many soldiers as possible. According to the paper Bulgaria enrolled the Moslems as well, who were up to this moment exempted from military service.⁸² The paper focused on the Bulgarian–Serbian antagonism after the preliminary peace of London, mentioning the incidents at Valandovo, the delimitation of demarcation line between Greeks and Bulgarians, the Greek demand that Serbs should be notified about the negotiations on the Greek–Bulgarian border (according to the Serbo–Greek agreement of 1913), the clash between komitadjis and Serbian troops, the meeting between Pašić, Geshov and Spalajković in Caribrod, and the announcement of the Serbian heir apparent that he would oppose to give Macedonian territories to Bulgaria.⁸³ The daily published the Russian warning on the heavy responsibility of initiating a war between Slavic states, as well as the Bulgarian statement, that she would demobilise troops only if Serbia withdrew from Ohrid, Prilep, Monastir and Veles.⁸⁴ The reluctant Bulgarian behavior was encouraged by the fact, that the western papers saw no reason to support Serbian claims in case of arbitration.⁸⁵ While the debate was going on, Romania definitely declared, that an economically independent Greater Bulgaria was against her will, therefore in case of war, Romania would support Serbia.⁸⁶ After Mahmud Sevket Pasha's murder on 11 June Bulgaria thought that there was no reason to fear of a Turkish attack on their back. Rumours spread among the allies and Russia that Bulgaria was ready to join the Triplice, if their demand regarding the Russian arbitration would not be fulfilled. King Ferdinand warned the allies that Bulgaria was resolute to go to war if necessary, although this fighting would be futile, since nobody could win, the opponents would annihilate each other, and the powers would interfere, to hinder the distribution of the acquired territories (which

81 Pesti Napló, 3 June 1913 and Народна воля [People's Will], 1 July 1913.

82 Pesti Napló, 7 June 1913.

83 Loc. cit., 31 May, 8, 10 June 1913.

84 Loc. cit., 13 and 14 June 1913.

85 Мир, № 3918, Народна воля, 1913, № 26.

86 Pesti Napló, 11 June 1913.

did not come true).⁸⁷ Hungarian papers claimed that Bulgaria was attacked by Serbia and Greece (and not contrary)⁸⁸ and the Dual Monarchy demanded the interference of powers to hinder the strengthening of Russian influence on the peninsula as a consequence of interallied war,⁸⁹ while politicians of the opposition wrote in the *Pesti Napló* that Budapest should give up hindering peace, even if it is created without his contribution.⁹⁰ And the enumeration of news may go on – at first glance it seems to be possible to reconstruct the events based on newspapers, but motives remain in shade.

A BALKÁN-HÁBORÚK A MAGYAR SAJTÓBAN, A KATONAI SZAKIRODALOMBAN ÉS A MEMOÁRIRODALOMBAN (1912–1913)

DEMETER GÁBOR

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

Összefoglalás

A Balkán-háborúk belpolitikai hatása nem lebecsülendő, hiszen a Kossuth, Justh, Apponyi és Károlyi neve fémjelezte ellenzék felhasználta a külpolitikát mind propagandacéljaira, mind a kormánypárt pozícióinak megerősítésére, amint azt Merényi László is megállapította művében. A status quo, a desinteressement, a nemzeti(ségi) elv, a gazdasági érdek, az erőegyensúly, a történelmi múlt, a nagyhatalmi szerep mint jogalap, legitimációs bázis mind-mind olyan hívószavak voltak, melyek mögé egy-egy politikai párt felsorakozhatott, s anélkül hogy valódi kockázatot vállalt volna, ideológiai síkon támadhatta a kormánypártok politikáját. Éppen ezért mind a liberális, mind a kormánypárti napisajtó egyik fő témája volt a Balkán-háború.

A radikális ellenzék a demokrácia, önrendelkezés és a humanizmus mellett a mozgósítások költségességét és a politikai erőfeszítések elégtelenségét, illetve a túlzott beavatkozást egyaránt hangsúlyozta, a kormánypárt a nagyhatalmi küldetéstudatot, az érdekérvényesítést emelte ki a békevágy mellett. Noha a két Balkán-háború jellegében eltérő és katonai szempontból is tanulságos volt – különösen 1914–1918 eseményeinek fényében –, a következtetések levonásában a magyar katonai sajtó sem jeleskedett, noha 1913–1914 során számos elemzés jelent meg, részben minőségük nem volt megfelelő (az események – gyakran hibás – leírása nem a legmagasabb színvonalat jelenti), részben reflexió nélkül maradtak. A memoárirodalomban sem dolgozták fel megfelelő minőségben az eseményeket: a politikai elitből Fényes László (Károlyi-párti politikus) vett részt nem haditudósítóként az eseményekben, s mivel hadikórházban dolgozott, leírása a háború borzalmaira, hibáira, embertelenségére korlátozódik, mellőzve a mélyebb politikai elemzéseket. Heltai Jenő: *Kiskirályok* című szépirodalmi műve – ugyanígy ebből az időszakból – kitűnő, de szatirikus ábrázolása a balkáni viszonyoknak.

87 Loc. cit., 14 June 1913.

88 Мир, 1 July 1913.

89 Pesti Napló, 15 July 1913.

90 Merényi, L., Op. cit., p. 1208.

Началото на модерната албанска държава, видяно от един български дипломат

Георги Н. Георгиев

Институт за исторически изследвания – БАН

Коренните промени в политическата карта на Балканския полуостров, осъществени с едноименните (Балкански) войни през 1912–1913 г., издъно преподреждат и дават нова насока на международните отношения в региона. Стремешът към ревизия на създаденото териториално статукво е общ за България, Османската империя и току-що родената албанска държава, докато Сърбия, Гърция, Черна гора и Румъния са решени на всяка цена да запазят придобивките си и „балканското равновесие“ по формулата на Букурещкия мирен договор. В сравнение с опасенията от реваншистките блянове на младотурския национализъм появата на „независима“ Албания сякаш отваря по-привлекателен хоризонт пред външната политика на Царство България. И то не защото многовековното съжителство на двата народа – българи и албанци, е лишено по някакво изключение от взаимна враждебност. Тъкмо обратното: вследствие от горчивия исторически опит албанецът-мюсюлманин, „арнаутинът“, си е спечелил в българския фолклор мрачната слава на грабител и насилник, потвърдена от безброй свидетелства на наши и чужди наблюдатели – дипломати, пътешественици, учени, журналисти и пр. Съвсем не е случаен и фактът, че в разговорната българска реч този екзоним, зает впрочем от турския език (Arnavut), обозначава смислово хората със суров, отмъстителен и деспотичен нрав.¹ В по-ново време претенциите, издигнати от идеолозите на закъснялото Албанско национално възраждане (Rilindja), обгръщат значителна част от областта Македония и неминуемо се сблъскват с тежненятия на преобладаващото там българско население.

Заедно с това от края на XIX в. обаче се налага тенденцията към съвместна борба както срещу османската власт, така и срещу сръбската и гръцката пропаганда, чиито домогвания застрашават еднакво българските и албанските народностни интереси. В някои от редакции си програмата на албанското освободително движение за автономия на „четирите албански вилаета“ – Шкодренски, Янински, Скопски

1 Показателна за сливането на масовите фолклорни представи, страданията на потърпевшите от албанския терор и морално-политическите задължения на Родината-майка към нейните чедя в Македония, е една жалба на българи от с. Галичник, Дебърско, достигнала до Министерството на външните работи и изповеданията на Царство България в навечерието на Първата балканска война. Изложението съдържа 19 конкретни примера на толерирани от турските власти албански „зулуми“ (грабежи, отвличания за откуп и убийства), извършени между 12 февруари и 17 август 1912 г., като се подчертава, че тези случаи съставляват „едва десета част“ от всички насилия върху тамошното българско население „през това лято“. В документа многократно се употребяват определения от рода на „дивите арнаутски банди“, „дивите арнаутски орди“, „кръвожадните арнаути“ и пр. С резолюция от министър-председателя и министър на външните работи Иван Е. Гешов писмото е добавено към сметката „за злодействата в Турция“ (ЦДА, ф. 176к, оп. 2, а.е. 1198, л. 22).

(Косовски) и Битолски, търси разграничение с македонските българи въз основа на реалните етнодемографски съотношения в конфликтните зони. След Хуриета от 1908 г. Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО) и българската държава са притиснати от необходимостта да изяснят позицията си към зачестилите албански въстания против младотурския режим и все по-настойтелни постъпки на техните водачи за помощ от България и от българите в Македония. Сред дейците на ВМОРО, военните експерти и дипломатите си пробива път идеята да се използва мощният заряд на албанските въстания за разplitането и на Македонския въпрос чрез „контролиран взрив“ в европейските провинции на Османската империя. Отговорните политически фактори в София, излъчени тогава от русофилските партии, остават в плен на традиционните страхове от албанската заплаха, зад която прозира силуета на Австро-Унгария. В началото на 1912 г. косовският албански лидер Хасан бей Прищина предлага безуспешно на „Българския комитет“ в Скопие единодействие за създаването на „автономна албано-македонска държава“. През лятото на с.г. въстаналите под негово ръководство албанци самостоятелно овладяват вилаетския център и заставят Високата порта да преглътне повечето от исканията им за специално третиране (по същество непълна автономия) на земите с албанско население. България, в лицето на цар Фердинанд и правителството на Иван Е. Гешов, вече е направила своя съдбоносен избор: военно решение на Македонския въпрос в опрян на Русия и Антантата „православен“ съюз със Сърбия, Гърция и Черна гора.²

Тук няма място за спекулативни догадки от типа „какво би било, ако...“, но националната катастрофа от 1913 г. връща закономерно българската държавническа и обществена мисъл към пропуснатите, според теоретика на ВМОРО Христо Матов, случаи отпреди войните.³ Израз на скоростния обрат в колективните нагласи е българо-албанското въстание, подкрепено въобще от местните мюсюлмани, през септември с.г. срещу сръбското потисничество в Македония, Косово и окупираните от Белград райони на Северна Албания. В този колкото политически, толкова и психологически контекст протича сближаването между Царство България и Княжество Албания, съответно между компактните маси българи и албанци, попаднали в границите на Сърбия и Гърция. Без да си поставяме за цел да възстановим цялостната картина на българо-албанските отношения през периода, ще се опитаме да хвърлим светлина върху тяхното официално (но все още не на пълноценно дипломатическо равнище) начало, което почти съвпада с първата годишнина от обявяването на независимостта на Албания (15/28 ноември 1912 г.).

Със заповед № 234 от 7 октомври 1913 г. Министерството на външните работи и изповеданията (МВРИ) командирова „на занятие“ в Албания Тодор К. Павлов, назначен същия ден с указ № 17 на цар Фердинанд за български генерален консул в

2 Вж. по-подробно: Божилова, Р., Б. Бобев, България и албанският въпрос в началото на XX в. – ИПр, 1982, № 4, с. 23–41; Марков, Г., Към предисторията на Балканския съюз (март–септември 1911 г.). – ВИСб. 1987, № 6, с. 96–113; пак той, „Балканизацията“. Геополитическо явление в конфликтознанието. С., 2011, с. 142 и сл.; Първанова, З., Между неосъществения Хюриет и неизбежната война. Националните движения в Европейска Турция и младотурският режим 1908–1912 г. С., 2002, с. 208–218, 257–267; Славов, С., Албанското освободително движение и македонският въпрос в докладите на българските дипломати (1910–1913 г.). – Един завет, 2010, № 1 (70), с. 26–28; Elsie, R., Texts and Documents of Albanian History. 1921/Hasan Bey Prishtina: Brief memoir on the Albanian Uprising of 1912. – http://www.albanianhistory.net/texts20_2/AH1921_3.html и др.

3 Христо Матов. Македонска революционна система. Съст. Ц. Билярски. С., 2001, с. 256–276.

Солун.⁴ Назначението и заповедта намират Т. Павлов в Париж. Там той отстоява българската кауза като член на „македонската делегация“, изпратена от ЦК на ВМОРО в столиците на великите сили след Букурещкия мирен договор. Мисията на делегатите е напълно съгласувана с кабинета на д-р Васил Радославов, а те са инструктирани да говорят и за включването „в краен случай“ на Македония (или поне на някои нейни краища) като автономна област в албанската държава.⁵ Извън „тежката дума“ на ВМОРО, встъпването на Т. Павлов в полето на професионалната дипломация несъмнено е обусловено от неговите лични качества и от биографията му на национален деец в Македония. Роден в Скопие (1878 г.), възпитаник на Солунската българска мъжка гимназия „Св. св. Кирил и Методий“, екзархийски учител, следвал право в Лозана, Швейцария, член на Мирския съвет при Българската екзархия и народен представител в Отоманския парламент,⁶ той има широки връзки с албанския елит и въпреки че не е дипломат от кариерата, е един от най-вещите (български) познавачи на Албанския въпрос. Само за пример ще посочим, че Хасан бей Прищина, бивш депутат от Косовския вилает, призовава чрез него ВМОРО да се присъедини към въстанието на албанците в името на общо автономно управление.

На 30 октомври 1913 г. Т. Павлов връчва акредитивните си писма на Исмаил Кемал бей, председателя на Временното албанско правителство във Валона, и му предава „желанието на българското правителство да поддържа най-тесни и най-приятелски отношения с новосъздадената независима държава, с която ни свързват толкова общи интереси“. В неподправено сърдечния тон на разговора двамата се уверяват взаимно, че политическото им минало на колеги и съратници от борбата срещу младотурците в Отоманския парламент (където Исмаил Кемал бей е депутат от Берат, Янински вилает⁷), е допълнителен залог за разбирателството между Албания и България.⁸ Исмаил Кемал бей вижда в присъствието на Т. Павлов знак на официално признаване на неговото правителство от българска страна – нещо, от което той и намаляващите му привърженици остро се нуждаят, предвид неуреденото вътрешно-и външнополитическо положение на Албания, противоречията с опонентите, собствените ограничени ресурси и управленска слабост. Така интерпретира събитието и официозният вестник във Валона „Përlindja e Shqypnies“ („Възраждането на Албания“): „С особено задоволство отбелязваме, че първата държава, която показва искрено приятелство и най-добра воля спрямо Албания, е България. Всъщност България още при лондонската конференция и пред правителствата на шестте велики сили работи в интереса на Албания и защити много правата на албанския народ. Албания не ще забрави никога, че тя бе и продължава да бъде подкрепяна и покровителствувана

4 ЦДА, ф. 176к, оп. 18, а.е. 826, л. 1, 2, 3; Матеева, М., Консулските отношения на България 1879–1986. С., 1988, с. 44; Елдаров, Св., Българите в Албания 1913–1939. Изследване и документи. С., 2000, с. 10. Т. К. Павлов заема номинално „отдалече“, поста на генерален консул в Солун от 1. 10. 1913 г. до 31. 05. 1914 г. вкл.

5 ЦДА, ф. 176к, оп. 2, а.е. 1378, л. 31; оп. 18, а.е. 826, л. 33–34; Георгов, Ив., Из спомените ми. – Сборник Илинден 1903–1920. Кн. 5. С., 1926, с. 61–77; Вътрешната македоно-одринска революционна организация (1893–1919). Документи на централните ръководни органи (устави, правилници, мемоари, декларации, окръжни, протоколи, наредби, резолюции, писма). Т. I, Ч. 2. Съст. Ц. Билярски, И. Бурикова. С., 2007, с. 1058–1061.

6 ЦДА, ф. 176к, оп. 18, л. 32, 33–34. Вж. и: Матеева, М., История на дипломатическите отношения на България. С., 2005, с. 693.

7 Вж. Македонското прашане во Османлискиот парламент (1909). Скопје, 2009, с. 197.

8 ЦДА, ф. 176к, оп. 2, а.е. 1375, л. 313.

от България в един момент, когато албанският народ има нужда от покрепа. Като белег на горното може да послужи обстоятелството, че България изпраща днес като свой представител почитаемия генерален консул, желасйки, по тоя начин, да влезе в официални сношения с Албания“.⁹

Подобно разгласяване с основание тревожи българското правителство, което, макар и зарадвано от „ласкавия прием“, се опитва да избегне вдигането на „излишен шум“ около Т. Павлов, за да не бъде обвинено, че се намесва и взема страна във „вътрешните борби“ на албанците.¹⁰ Временното правителство формално не е признато от великите сили и не контролира цялата територия на страната, поделена между няколко местни управления, наред с независимите кланове в планините на Централна и Северна Албания, международния военен корпус в Шкодра и гръцките окупационни части в Южна Албания. Решенията на Лондонската посланическа конференция от юли с.г. поверяват вътрешната уредба и надзора над Албанското княжество на международна контролна комисия от представители на шестте велики сили и един албански делегат. Две други международни комисии са натоварени да очертаят на терена границите с Черна гора, Сърбия и Гърция. Мисия от холандски офицери се заема с комплектоването, устройството и обучението на албанската жандармерия. В срок от 6 месеца („или по-късно“) силите трябва да номинират своя избраник за албанския престол.¹¹

На този етап очевидно е немислимо Царство България да завърже редовни дипломатически отношения с какъвто и да е център на властта в Албания. Това става едва през пролетта на 1914 г., след пристигането на избрания княз – германския принц и пруски офицер Вилхелм Вид, и сформирането на албанско национално правителство начело с Турхан паша Пърмети. Българското генерално консулство във Валона с управляващ Т. Павлов е издигнато до ранг на легация, чието седалище се премества в определения за столица гр. Дурацо (Дуръс, Драч). Въпреки че междувременно е назначен за генерален консул в Будапеща (1 юни – 31 декември 1914 г.), Т. Павлов остава като управляващ легацията от 24 април 1914 г. до 13 октомври 1915 г., когато е отзован от МВРИ поради намесата на България в Първата световна война.¹²

От момента на установяването си нашето представителство във Валона – генерално консулство без титулярен консул, е задължено преди всичко друго да евакуира спешно македонските българи–бежанци от вътрешността на Албания, за да бъдат превозени по море до родината-майка, и да събере достоверна информация за жизнеспособността на албанската държавност. За изпълнението на първата от тези задачи кабинетът на д-р Васил Радославов изпраща там параход с брашно за гладуващите бежанци, „без разлика [на] вяра и народност“, който прибира група български четници и учители, задържали се в Елбасан поради липса на средства.¹³ Хуманитарната помощ повишава и така високите градуси на българофилските чувства, обзели албанското общество. Използвайки това обстоятелство и познанствата си, Т. Павлов бързо успява да добие

9 Пак там, а.е. 1376, л. 44–45.

10 Пак там, а.е. 1378, л. 164, 186, 187.

11 По-подробно: Викърс, М., Албанците. Съвременна история. Пловдив, 2000, с. 93–99; Барта, П., Албанци от средневека до днес. Београд, 2001, с. 141–148; Смирнова, Н., История Албании в XX веке. М., 2003, с. 55–63 и др.

12 ЦДА, ф. 176к, оп. 18, л. 5, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 18, 19, 27, 32, 33–34; Елдаров, Св., цит. съч., с. 10–11.

13 ЦДА, ф. 176к, оп. 2, а.е. 1376, л. 6, 11, 22, 41–43; а.е. 1378, л. 88, 141, 146.

точна представа за състоянието на „Нова Албания“ във вътрешен и международен план, да оцени основните фигури и течения в политическия ѝ живот, да предвиди развитието на редица процеси в по-близка или по-далечна перспектива.

На 12 ноември 1913 г. той обобщава своите впечатления в пространен рапорт до д-р В. Радославов. Въпреки някои прибързани заключения, коригирани впоследствие от Т. Павлов с набирането на допълнителни сведения, документът може да се отнесе към най-сполучливите анализи в българската дипломация на Балканите през разглеждания период и е истинска награда за изследователските усилия. Заради неговата стойност на исторически извор публикуваме текста му цялостно, като вярваме, че ще предизвика заслужен интерес у читателите. Съставителската намеса е сведена до обяснителните бележки под линия, частичното осъвременяване на правописа и разкриването в квадратни скоби на отделни съкращения и изпуснати думи.

*

РАПОРТ № 17 ОТ БЪЛГАРСКОТО ГЕНЕРАЛНО КОНСУЛСТВО ВЪВ ВАЛОНА ДО Д-Р ВАСИЛ РАДОСЛАВОВ, МИНИСТЪР-ПРЕДСЕДАТЕЛ, МИНИСТЪР НА ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ, УПРАВЛЯВАЩ МИНИСТЕРСТВОТО НА ВЪНШНИТЕ РАБОТИ И ИЗПОВЕДАНИЯТА ОТНОСНО ТЕКУЩОТО ПОЛИТИЧЕСКО ПОЛОЖЕНИЕ И ОБЩЕСТВЕНИТЕ ПОРЯДКИ В АЛБАНИЯ¹⁴

Валона, 12 ноември 1913 г.

Господине Министре,

Имам чест да Ви съобщя, че през двуседмичното ми стоене тук и в Дурацо от личните ми наблюдения, от срещите и разговорите ми с разни албански официални и неофициални лица, с консулите и членовете на международната контролна комисия, установява се следното върху положението в Албания:

Понастоящем Албания и политически, и административно е разделена на пет области и почти независими една от друга области:

1^о) Валона (Valona),¹⁵ с градовете Елбасан, Берат, Люшня, Фиери, където временното правителство на Исмаил Кемал бей,¹⁶ със седалище Валона, упражнява ефективно своята власт;

¹⁴ ЦДА, ф. 176к, оп. 2, а.е. 1376, л. 48–55. Оригинал. Ръкопис.

¹⁵ Всички подчертавания в текста следват оригиналния вид на документа.

¹⁶ Исмаил Кемал (Исмаил Кемали) бей Вльора (1844–1919). Роден във Валона (алб. Vlorë, Vloṛa, Вльора). Като член на едноименната влиятелна фамилия прави успешна кариера в османския държавен апарат. Близък сътрудник е на реформатора Мидхат паша – управителя (валията) на Дунавския вилает, обхващ българските земи на север от Стара планина заедно със Софийски и Нишкия санджак. Назначен е за управител на Варненския и на Тулчанския санджак в същия вилает. Участва в турската правителствена комисия, разследвала под натиска на световното обществено мнение жестокото потушаване на Априлското въстание. След Младотурската революция от 1908 г. Исмаил Кемал бей отстоява в Отоманския парламент албанските интереси с платформата за децентрализация на империята. При избухването на Първата балканска война взема инициативата за свикване на Национално събрание във Валона, което обявява независимостта на Албания, изпреварвайки цялостната окупация на страната от Сърбия, Гърция и Черна гора. В началото на 1914 г. е принуден от МКК да подаде оставка от председателския пост във Временното албанско правителство и заминава за Западна Европа. Умира през 1919 г. в Перуджа, Италия.

2^о) Дурацо (Durazzo), с близолежащите градове Тирана, Кроя,¹⁷ Пекин, Кавая, Шияк и др. Областта се управлява от Есад паша.¹⁸ Под негово председателство в Дурацо заседава нещо като областен народен съвет, кръстен с помпозното име „Сенат“. Членовете на съвета – сенаторите – на брой 18, са делегати на 9-те околии на областта. Те получават месечно по 12 лири възнаграждение. В атрибуциите на сената влизат: проучване нуждите на околии в стопанствено, икономично и административно отношение; гласуване суми за поправка и прокарване на пътища, отваряне училища, назначаване чиновници и пр. Всъщност съветът само санкционира решенията и мероприятията, които Есад паша със своите близки съветници взема и прокарва. По тоя начин Есад паша иска да облече в една легална форма своите разпоредби, като прикрива отговорността си зад фиктивната такава на едно анонимно и всъщност безотговорно тяло.

Разполагайки със сравнително повече средства, Есад паша е успял да уреди горе-долу областта в административно и военно отношения. Няма министерства и министри. Няколко негови приближени хора, повечето роднини, са негласни негови съветници. Такива са: Фаил паша Топтани, Фаик бей Коница,¹⁹ братът на последния Мехмед бей Коница²⁰ и Дервиш Хима.²¹ Последните са образовани хора с чисто европейски маниери, живели са дълго на запад и говорят по няколко чужди езици;

3^о) Шкодренската област, с гр. Шкодра и прилежащите към него местности до 10 км около града. Управлението е в ръцете на комисия, съставена от командантите на международния окупационен корпус.²² По-нисшите длъжности са заети от местни хора.

4^о) Миредития, на ю[го]и[зток] от Шкодра и с[еверо]и[зток] от Дурацо. Населена преимуществено от албанци католици под шефството на Пренк (княз) Биб-Дога.²³

17 Кроя.

18 Есад паша Топтани (1863–1920). Роден в Тирана, депутат в Отоманския парламент (1909–1912), министър на войната и на вътрешните работи в правителството на Турхан паша Пърмети (1914), след прогонването на княз Вилхелм Вид от мюсюлмански бунтовници се обявява за управител на Централна и Северна Албания с подкрепата на Италия и Сърбия (1914–1916). Предявява своите претенции да властва над страната с мемоар до Парижката мирна конференция през 1919 г., като изтъква заслугите си за каузата на Антантата в Първата световна война. Заради съгласието със Сърбия, респ. Кр СХС, във вреда на албанските национални интереси, е убит от неговия политически противник Авни Рустеми в Париж.

19 Фаик бей Коница (1875–1942). Роден в Коница, Епир, дн. Гърция. Виден албански интелектуалец. Завършва основно образование (на турски език) в родното си място, а средно дипломатически представител – в Йезуитския колеж в Шкодра, Галатасарайския лицей в Цариград и във Франция. Получава висше образование в Дижонския университет, Collège de France и Харвардския университет. Участва активно в дейността на албанската емигрантска организация „Ватра“ („Огнище“) в САЩ. От 1926 г. до 1939 г. е на Албания в САЩ. Почива във Вашингтон.

20 Мехмед бей Коница (1881–1948). Албански политически деец, неколкостепен министър на външните работи. Почива в Рим.

21 Дервиш Хима – псевдоним на албанския публицист и национален деец Ибрахим Мехмед Наджи (1873–1928), родом от Струга, дн. Р Македония.

22 Международният окупационен корпус поема управлението на гр. Шкодра и околността му след като великите сили принуждават черногорската армия да се изтегли оттам през май 1913 г.

23 Пренк Биб Дога (1858–1920). Наследствен вожд (капитан) на католиците-мирдити със седалище в Орош, Северна Албания. През Балканските войни се опитва да получи подкрепата на Сърбия и Черна гора за държавно обособяване на католическите кланове под негово ръководство. След избора и пристигането на княз Вилхелм Вид заема за кратко поста на външен министър през 1914 г. След Първата световна война е заместник министър-председател в правителството на Турхан паша Пърмети. Убит близо до Алесио в резултат от кръвна вражда.

Доскоро влиянието на Биб-Дода се простираше и върху Алезио (Леш). Обаче от една седмица насам един местен главатар на име Дед Дзоко се е отметнал от Биб-Дода и се [е] обявил за самостоятелен господар на Алезио.

5^о) Дивата и непристъпна планинска местност Мат, на изток от Дурацо и на запад от Дебър, с част от Дебърската Малесия. Местни главатари на отделни кланове управляват или по-скоро разбойническиват из цялата област. Напоследък Есад паша се е опитал да привлече на своя страна някои от главатарите на Мат. Похвали ми се даже, че е назначил одного от тях, Юсуф бей, за каймакамин на околията. Узнах, че Юсуф бей действително е заминал преди 10 дни за Мат. Сведущи лица обаче уверяват, че неговата власт едва ли ще се простира по-далеч от границите на родното му село или даже вън от оградата на укрепления му замък (куле). Матчани са мюсюлмани, но жените им ходят открити; охотно се женят за католикини от съседната Мирдития и, което е най-чудно, дават на католици-мирдити дъщерите си, които по тоя начин стават християнки-католикини. За забелязване е, че през турското владичество матчани са били всякога *de facto* независими и не са плащали никакъв данък. В повечето места турски крак никога не е стъпвал. През първата балканска война сърбите, които бяха завзели даже Дурацо, не са успели да проникнат в Мат. През последното въстание, в което матчани взеха живо участие, главно при нападението и ограбването на Дебър, сърбите залудо се опитвали да проникнат в непристъпните гнезда на дивите и храбри планинци. При настоящия ред на работите в Албания може се каза, че матчани съставляват за сега най-надеждния оплот срещу едно евентуално сръбско нашествие откъм Дебър.

Независимостта на Албания е била прокламирана във Валона на 15 ноември миналата година. Веднага било съставено временно правителство с председател Исмаил Кемал бей и подпредседател Качиори,²⁴ викарий на албанския католически епископ в Дурацо. Наскоро обаче започнали несъгласия между членовете на временното правителство. Най-напред Качиори и министърът на пътищата и съобщенията Митхад бей Фрашери²⁵ подават оставка. Наскоро напускат властта и други членове на временното правителство, които Исмаил Кемал бей замества с нови лица. Изобщо деспотичното държане на Исмаил Кемал, който във всичко и навсякъде се меси, плюс амбициите на отделните шефове, способствуват най-много за нестабилността на положението и за царящата анархия.

След падането на Шкодра явява се в Албания нов фактор в лицето на Есад паша. Потомък на древната болярска фамилия Топтани, крупен земевладелец, ползващ се с влияние в цялата област на Дурацо, в роднински връзки с повечето от байрактарите на разните кланове, Есад паша се явява, освен туй, с ореола на блестящ генерал и доблестен защитник на Шкодра. Напуснал крепостта с военни почести, с целия гарнизон, снабден с топове и муниции, той се явява като ефективна сила, за която слабото правителство на Исмаил Кемал не е могло да не държи сметка. Искрени патриоти-албанци, общи

24 Дом (дон) Никола Качори (1862–1917). Роден в Люра, Североизточна Албания. Деец на Албанското възрождане, участник в Националното събрание във Валона през 1912 г. Почива във Виена.

25 Митхад (Мидхад) бей Фрашери (1880–1949). Роден в Янина, дн. Гърция. Политически деец, журналист и писател (известен под псевдонима Lumo Skëndo/Skendo, Люмо Скъндо/Скендо), син на именития албански възрожденец Абдул бей Фрашери. През 1918 г. влиза в правителството на Турхан паша Пърмети, а през 1920 г. е избран за ръководител на албанската делегация на Парижката мирна конференция. През 1942 г. става основател и лидер на националистическата организация Бали Комбетар (Национален фронт). Почива в Ню Йорк като политически емигрант.

приятели на двамата шефове, правят опити за сближение помежду им. Благодарение на техните усилия и със съдействието на австрийската дипломация, честолюбивият паша, който се бе оттегил с войската си в Тирана, скланя да отиде във Валона и да поеме управлението на министерството на вътрешните работи. Пристига във Валона в началото на м. юни. Скоро обаче различието в характерите на двамата шефове, които още в турско време не съвсем се спогаждаха, довежда ги до пълен разрыв. След 10-дневно министерствуване Есад паша напуска окончателно Валона. Падна ми се да прочета едно копие от писмената оставка на пашата, където той обвинява Исмаил Кемала в незачитане решенията на Министерския съвет, в произволничене и лошо управление, което може да докара страната до гибел. Въпреки искреното си желание да работи съвместно с шефа на временното правителство, той се вижда принуден да се оттегли от властта, за да не носи повече отговорност за вършеното. Всъщност причината на разрыва се крие в чисто властолюбивите замисли на двамата, всеки от които се смята за лице, което трябва да играе първенствующа роль. Наскоро и други членове от кабинета влизат в конфликт с председателя. Преди пет седмици министърът на войната Мехмед паша Дерала от Тетово,²⁶ на земледелието, Хасан бей от Прищина,²⁷ на външните работи, Мюфид бей Либохова²⁸ и на правосъдието, Пога,²⁹ подават на председателя едно писмено заявление, съдържащо искания, отбелязани в 4 пункта. Военният министър Мехмед паша, стар мой познат от Скопие, ми предаде копие на турски от това заявление. Давам в превод на български тук четирите искания, формуирани в него:

1^о) Да се направят незабавно всички нужни постъпки за по-скорошното избиране и дохаждане на владетелния княз;

2^о) Да се премести седалището на правителството временно в Елбасан, Шкодра или другаде;

3^о) Да се вземат мерки за по-скорошното идване на чуждестранните офицери за реорганизиране на жандармерията съгласно постановленията на лондонската конференция;

4^о) Да се изработи веднага правилник, който да определя точно правата, длъжностите и отговорностите на всеки министър.

Най-голям повод за недоволство предизвиквало винаги безконтролното управление на Исмаил Кемал, както и незачитането от негова страна правата на министрите. Мехмед паша ми каза, че стават назначавания и уволнения на офицери без негово знание. Пристигнал преди месец тук офицеринът от австрийската армия Леополд Гиларди³⁰ с цел да сформирова митральозна рота и да я обучава в стрелба:

26 Мехмед паша Дерала, по произход от с. Градец, Тетовско, е бивш генерал от турската армия, един от ръководителите на албанското въстание през 1912 г.

27 Хасан бей Прищина (1873–1933). Роден във Вучитрън, Косово. Министър на пощите и съобщенията (1914), министър-председател (1921) на Албания. Водач на албанската иридента в Косово преди и след Първата световна война. Непримири противник на авторитарния режим на Ахмед Зогу, дошъл на власт с помощта на Кр СХС. Убит в Солун от Ибрахим Чело – най-вероятно агент на крал Ахмед Зогу.

28 Мюфид (Мюфит) бей Либохова (1876–1927). Роден в Либохова, Южна Албания. Политически деец, депутат в Отоманския парламент (1908–1912), от 1912 г. до смъртта си заема различни министерски постове в албанската държава. Почива в Саранда, Южна Албания.

29 Петро Пога, православен християнин от Еринд, Южна Албания, деец на Албанското национално възраждане.

30 Или Леон де Гиларди (1881–1935) – хърватин по народност, кариерното му развитие в албанската армия стига до поста генерал-инспектор (1928). Убит от метежници срещу режима на крал Ахмед Зогу.

военният министър нищо не знае по това. Исмаил Кемал бей има срещи с консулите и делегатите, води някакви преговори с тях: министърът на външните работи не е в течение на говореното или уговореното. Стават назначавания или уволнения на чиновници по ведомствата на министерствата на земеделието, пътищата и съобщенията и пр., респективните министри не биват консултирани. Четвъртият пункт от формулираните в горепомнатото заявление искания има за цел именно да премахне тая аномалия в управлението, като с особен правилник се определят правата и длъжностите на разните министри. Колкото голяма и да е дозата от преувеличение в горните изявления на Мехмед паша, направени мен доверително, сведенията ми и от други източници потвърждават в значителна степен верността на горното.

Поради неизпълнението на посочените в поменатото заявление искания, най-напред Хасан бей, министърът на земеделието, напуска Валона и през Елбасан заминава за Дурацо, където и го срещнах. Небезинтересно ще е, мисля, да дам една малка характеристика на тоя албански деец, повикан според мене да играе видна роль в бъдеще. Горещ привърженик на българо-албанското съглашение още като депутат в отоманския парламент, където се държа достойно и смело, Хасан бей бе душата и ръководния ум на албанското въстание през лятото на 1912 год., когато албанците завзеха даже Скопие. Неговото влияние в Косовско е огромно. Обладаващ доста положителни качества, може би [е] само ентузиазист повече отколкото трябва, той е човекът, който още преди три години заявяваше, че бъдещето в Балканите е на двете раси: българска и албанска. Това не е фанфаронада от негова страна, понеже искрено вярва в туй; не е и подмазване спрямо нас, защото го е казвал пред турци и гърци.

С оттегляването на Хасан бея положението на Исмаил Кемал значително се влошава. Мюфид бей, министърът на външните работи, излиза от кабинета и става член-делегат на международната контролна комисия. Преди една седмица и министърът на пътищата и съобщенията, Пандели Чали,³¹ напуска властта. Министърът на пощите и телеграфа, Лев Носи,³² уверяват, чака да приключи сметките на поверения му департамент и да се оттегли. Мехмед паша и министърът на правосъдието, Пога, не са подали формално оставка, обаче не присъствуват на заседанията на Съвета.

По тоя начин еднически почти привърженици на Исмаил Кемал остават албанецът-католик Гуракуки,³³ министър на просветата, и Чако, министър на финансите, албанец-православен, бивш юрист-консулт при компанията на багдадската железница в Цариград.

31 Пандели Чале.

32 Леф Носи (1873–1946). Произхожда от заможна търговско семейство на православни християни в Елбасан. Публицист, просветител и политически деец с траен интерес към албанската история и фолклор. В годините на Втората световна война се присъединява към организацията Бали Комбътар и е сред водещите фигури на антикомунистическата съпротива. По време на германската окупация е избран за председател на Националното събрание и влиза в състава на Висшия регентски съвет (1943–1944). Заловен е от комунистическите власти и след съдебен процес в Тирана е екзекутиран като колаборационист.

33 Луидж Гуракуки/Туракуки (1879–1925). Роден в Шкодра, по вероизповедание християнин-католик. Изтъкнат деец на Албанското национално възраждане, поет, просветител и революционер. Директор на първото училище за подготовка на албански учители в Елбасан (основано през 1909 г.), участник във въстанията против младотурския режим през 1911–1912 г. Става министър на образованието в правителството на Турхан паша Пърмети през 1918 г., на вътрешните работи в правителството на Хасан бей Прищина през 1921 г., на финансите в правителството на Фан Ноли през 1924 г. Убит от агент на Ахмед Зогу в Бари, Италия.

Някои слепи привърженици на Исмаил Кемал искат да видят в неговото лице един албански Стамболов, чиято желязна ръка би турила ред в страната и би докарала обединението на албанския народ. Вън от обстоятелството, че престарелият вече председател на временното правителство далеч не притежава *l'étoffe d'un Stamboloff*,³⁴ сегашното политическо положение на страната съвсем не отговаря на една стамболовска политика. Когато страната ще има свой владетелен княз и редовно правителство, един енергичен и организаторски ум, даже с похвати на диктатор, би бил необходим за умиротворението и организирането на страната. Засега обаче, при съществуващите конкуренции главно от личен характер, за отстранението на които се иска повече сръчност (*doigté*), отколко груба сила, един Мазарини би бил по намясто, отколко един Ришельо, или, за да не отивам толкова далеч, един Кавур би свършил по-добра работа от един Бисмарк.

Положението се усложнява още повече: 1^о) поради неопределеността на границите, главно към юг, с Гърция; 2^о) поради въпроса за бъдещата столица, по който се сблъскват покрай локални интереси и ония на съседни държави, главно Австро-Унгария и Италия, и най-после 3^о) поради въпроса за бъдещия владетелен принц и неговото идване в Албания.

За да бъде настоящето изложение по-пълно и да даде горе-долу вярна картина на сегашното положение в Албания, потребно е да зачекна и горните три въпроса по ред.

Съгласно решението на посланишката конференция в Лондон двете комисии по определяне окончателните граници на Албания трябва да привършат работите си най-късно до 30 ноември н[ов] ст[ил]. Евакуирането на завзетите от гръцки войски албански земи трябва да се извърши до края на м. декември н.г. Комисията по определяне границите със Сърбия, определени *grosso modo* още в Лондон, ще привърши работите си скоро. Понастоящем тя се намира около Ябланица, на запад от Охридското езеро. Не тъй стои въпросът с определяне южната граница: гръцките претендират да си присвоят почти цяла Южна Албания, която те наричат Епир, така че границата да минава на север от Аргирокастро. Създават се хиляди мъчнотии на делимитационната комисия, устройват се гръкофилски манифестации по всички места, където минава тя, докарват се от южните гръцки места жени, представяни като мюсюлманки-гъркини; подават се колективни заявления, в които подписавшите заявяват, че са верни чада на Гърция и че предпочитат да умрат, отколкото да бъдат насила откъснати от майка Еллада. Работата на комисията се тормози и от постоянните разногласия между членовете на самата комисия, главно ония на държавите от Тройния съюз и на Тройното съглашение. Преди две седмици работите бяха вече дошли до пълен разрыв, когато английският делегат се яви с ново предложение: при определянето границата да се не взима предвид изключително етнографическия принцип, а присъединението на тая или онамя област към Албания или Гърция да става предимно с оглед на изисквания от географически, економически и стратегически характер. Трансакционното предложение на Англия имаше всички шансове да бъде възприето, когато внезапната смърт, преди няколко дни, на австрийския делегат, Билински, доде да прекъсне работата на комисията. Назначен е временно на негово място австрийският вицекомсул в Янина. Никой обаче не вярва, че до определения срок комисията ще може да привърши работата си.

34 Фр. Материята на един Стамболов.

Въпросът за определяне границите е в свързка с оня за идването на принца. Действително, мъчно би се решил един владетелен княз да поеме короната на една държава без определена територия, без установени граници, признати като окончателни от съседните страни и от Европа. Доскоро многобройните кандидати за албанския престол, сноването из Албания на техни емисари, интригите на заинтересовани във въпроса страни съставляваха нов източник за възбуждение. Напоследък страстите, повдигнати от тоя въпрос, значително са поутихнали. Изглежда, че изборът на европейските сили ще падне върху принца Guillaume de Wied.³⁵ Австрия и Италия официално вече са уведомили албанското временно правителство и Есад паша, че възприемат неговата кандидатура. Очаква се и другите 4 сили да сторят същото. При все това интригите продължават, особено на север; младотурците чрез свои емисари действуват пред мюсюлманското население в Шкодренската област да иска египетския принц Ахмед Фуад,³⁶ чиято кандидатура, уверяват, се поддържа и от Англия. Странното при пръв поглед е, че голяма част от албанците-католици около Алезио и в Миредития са за него. Обяснението на туй е просто: при един владетелен принц мюсюлманин държавата ще се счита мюсюлманска и следователно албанците-католици, предимно духовенството, смятат, че ще могат по-лесно да запазят привилегиите, с които се ползуваха в турско време. Една част от католическото духовенство действа също в полза на Вюртембергския принц Урах, католик. На всеки случай цялата почти интелигенция, без разлика на вяра, е за принц Вид, който, като протестантин, следователно непринадлежащ към никоя от съществуващите в Албания религии или изповедания, ще съумее да групира около трона си всички албанци, без разлика на вяра.

Въпросът за бъдещата столица на Албания е предмет на постоянни интриги, тълкувания и догадки. Градовете, за които най-много се говори, са: Елбасан, Шкодра, Тирана и Валона. По своето географическо положение, в центъра на днешна Албания, Елбасан изглежда като най-подходящ за столица. Вън от това, в езиково и етнографично отношение Елбасан се намира по средата между Гегите на север и Тоските на юг.³⁷ Местният идиом съдържа еднакво количество елементи от гегското наречие и от онова на тоските. Литературният език, още несформиран, на който се пишат книгите и вестниците, е от същото наречие. При все туй, негодите на Елбасан като бъдеща столица са много и от разнообразен характер. Преди всичко липсата на пътища прави съобщенията с околните места и крайморските градове извънредно трудни. От никъде никаква кола не може да отиде до Елбасан. Разстоянието между Валона и Елбасан представлява 2 ½ до 3 дена път на кон и то не през сезона на дъждовете. Зимно време, па и пролет, градът остава почти откъснат от външния свят. До Охрид има два дни път, до Дурацо 18 часа. Градът е разположен в една нездрава блатиста местност с постоянно върлуваща малария, особено лятно време. Градът е стар, нечист, с криви и тесни улици и има около 14-15 хиляди жители. Вън от конака на местния първенец Акиф паша³⁸ и на

35 Френската транскрипция на Wilhelm zu Wied (Вилхелм Вид).

36 Ахмед Фуад паша (1868–1936). Султан (от 1917 г.) и крал (от 1922 г. до смъртта си) на Египет от династията на Мохамед Али паша, албанец по произход.

37 Двете основни диалектни и етнографски групи на албанската народност.

38 Акиф паша Бичаку, или Елбасани/Елбасанли (1861–1926). Окръжен управител (мютесариф) на Елбасан в администрацията на Исмаил Кемал бей, през 1920 г. е избран от конгреса в Люшня за член на Висшия регентски съвет, през 1923–1924 г. е представител на Корча в албанския парламент от фракцията на Фан Ноли. Умира в политическа изолация след преврата и установяването на диктатурата на Ахмед Зогу.

двама-трима бейове, всички други къщи са едноетажни, неизмазани с вар и без кумин. По традиция от феодалната епоха, спазена тук на много места, само бейт се ползува с привилегията да има на къщата си кумин и да я белоса отвън. В училищно отношение Елбасан стои най-добре от всички други градове на Албания. Има 5 първоначални училища, едно полугимназия, полупедагогическо за подготвяне учители за основни училища.

Шкодра (Shkodra), бивш вилаетски център, е най-населеният и най-уреденият град на Албания. Има доста сносни обществени здания и много казарми. В политическо отношение близостта му с Косовско го прави сгоден наблюдателен пункт за сръбска и черногорска Албания. За жалост градът е само на четвърт час разстояние от черногорската граница, в най-отдалечения северозападен край на Албания. Северните албанци и австрийците агитират силно, щото изборът за столица да падне върху Шкодра.

Валона (Valona), седалище на временното правителство, има 5–6 хиляди жители и е разположен на $\frac{1}{2}$ час път от морския бряг. Има доста удобно пристанище, естествено защитено от силни ветрове. Един вълнолом от северната му страна и малко драгаж на морското дъно би направили от него едно от най-добрите пристанища на Адриатическото море. Градецът е стар, нечист, без удобни здания, без хотели, гостилници и пр. Главното му неудобство обаче е в свършено нездравия климат: градът е обиколен отвсякъде с пространни блатисти и мочурливи местности, където маларията е свила сигурно гнездо и върлува цяла година, а особено лете, когато градът почти опустява. Потребни ще са големи суми и дългогодишна усилена работа, докато блатата бъдат пресушени и местността заздравена. Вън от туй, по своето географическо положение, в югозападния кът на Албания, без връзка с вътрешността, много отдалечен от Косовско, градът е съвсем неподходящ за столица. Само Исмаил Кемал лично и отчасти италианците държат за Валона и то като противовес на австрийското искане за Шкодра. В края на краищата изглежда, че ще се съгласят върху Елбасан или Тирана.

Тирана е доста красив търговски град с 14 хиляди жители, разположен в едно здраво и удобно за разширяване на града плато. Намира се на 38 км на изток от Дурацо, с който го свързва удобен шосеен път, по който могат да вървят и автомобили. Сега населението му заедно с бежанците от Дебърско достига 22–25 хиляди. Има доста красиви здания, повечето от дялан камък, доставяван от една близка кариера. Околностите са покрити с гъсти гори, запазени благодарение грижите на местните феодали от рода Топтани. Местността в здравословно отношение представлява най-големи удобства. Лятно време консулите и по-заможните търговци от Дурацо намират прибежище от върлуващата малария именно в Тирана. Дурацо е естественият порт на Тирана и на цялата област до Елбасан на юг, Дебърската Малисия на изток и Миредития на север. Една железница, за която замислюва вече Есад паша, между Тирана и Дурацо би увеличила в значителна степен търговията и населението на двата града. По тоя начин Дурацо и Тирана ще представляват в миниатюрен вид албанските Пирей и Атина. По всички изглежда, че изборът за столица ще се спре върху Тирана, който съединява в себе си всички условия, за да стане в недалечно бъдеще голям, богат и населен град. Бедата е само там, че той е гнездо на фамилията Топтани, член на която е самият Есад паша. Това би възбудило и възбужда и сега завист и противодействие от страна на други, враждебно настроени спрямо Есада кланове.

За сведение ще помена и градеца Кроя, албанското Търново, стара столица на Албания, разположена на с[еверо]и[зток] от Дурацо в една планинска местност на 650 м от морското равнище. Само малцина албанци патриоти под обаянието на миналото величие на Албания поменават и тоя град като вероятна бъдеща столица.

В заключение, положението в Албания понастоящем може да се резюмира в следното: в политическо и административно отношение има 5 или 6 отделни правителства, без връзка помежду си; някои, като ония на Есад и Кемал, в явни неприязнени отношения; други, като Алезио и Миредития, в приятелски, почти съюзнически връзки с временното правителство в Авлона; всички обаче, непризнаващи ничия власт, управляват се самостоятелно, някъде със зачатъци от администрация, другаде със спазване едновременно средновековен строй. Покрай това заслужава да се отбележи и подчертае относителната сигурност и ред в страната; кръвните борби [са] прекъснати; съперничествата и крамолите на шефове като Исмаил Кемал и Есад се свеждат до улични словопрения или вестникарски полемики. Ако обаче някой от тях рече да си послужи със сила, сигурно не би намерил ни един албанец, който да дигне оръжие срещу брата си. Различието по вяра и изповедание не се почти чувства; мюсюлманинът не е фанатик и християнинът е третиран на равна нога с правоверния. Трябва също да се отнесе в областта на легендите и прословутата вражда между Геги и Тоски. Това течение, изкусно създадено едно време от гърци, подържано напоследък и от сърби, почти не съществува.

На всеки случай онова, което прави впечатление на всички чужденци тук, онова, което констатира всички безпристрастни наблюдатели, кореспонденти на вестници и пр. е, че въпреки политико-административния хаос, въпреки съперничествата и враждите на отделните шефове, страната вече цяла година прекара без особени сътресения – нещо, което в много по-напреднали страни би докарало неминуемо до междоусобни граждански войни. Това е едно ценно доказателство за положителните расови качества и здравия разсъдък на албанския народ.

За премахване разногласията и туряне ред в страната големи надежди се възлагат върху принца. Малко наивно, по моему, мнозина патриоти албанци очакват принца като един *Deus ex machina*, който, като по чудо, ще уреди и умири всичко. Мисля, че в това отношение предстоят им немалко разочарования, защото потребно е да се работи много, твърде много, докато страната излезе от туй хаотично положение, в което е просъществувала цели столетия.

Приемете, Господине Министре, уверения в най-отличните ми към Вас почитания.

Т. К. Павлов

ГЕОРГИ Н. ГЕОРГИЕВ

THE BEGINNING OF THE MODERN ALBANIAN STATE, AS SEEN
BY A BULGARIAN DIPLOMAT

GEORGIN N. GEORGIEV

Institute for Historical Studies – BAS

Summary

The subject of the current publication – confidential report No 17 of 12 November 1913, sent to Sofia by the first official Bulgarian representative in Albania Todor Pavlov – highlights a less studied aspect of our diplomatic history and namely, the motivation, the nature and the form of the relationship between the Kingdom of Bulgaria and Provisional Albanian Government in Valona (Vlore). Along with this, Todor Pavlov's report reflects the overall political situation and foresees the trends in the initial stage of the existence of modern Albanian state. In this respect the archival record is valuable, previously unknown source of information for Bulgarian–Albanian bilateral relations as well as for the system of international relations in the Balkan region during that period.

Albanian–Bulgarian Relations during the Balkan Wars and the Albanian–Macedonian Uprising (“Third Balkan War”, 1913)¹

Gábor Demeter, Krisztián Csaplár-Degovics

Institute of History, Research Centre for the Humanities – HAS

This contribution focuses on two major questions. From methodological aspect – in the first part – we aim to examine what differences or contradictions in the reconstruction of events can appear, when different source-types are used as basis of reconstruction. To trace and reveal these differences, thus the reliability of single sources, the facts and data derived from the documents of HHStA, IIA and DSPKS were compared. Although our contribution is focusing mainly on Bulgarian sources and role, in the introduction we shall stress that due to the numerous differences one source is not enough to reconstruct the events.

There was a historiographical debate going on whether Austria–Hungary was involved in the Albanian uprising or not. The Serbian newspapers and the government in his official communications to the western Powers in 1913 assumed that the Albanian–Macedonian uprising (known as “the third Balkan War”) was strongly supported by Austria–Hungary. (However, internal diplomatic reports admitted that Austria was not behind the events.) But, surprisingly, the Austrian archives lack almost any concrete information on the well-established Macedonian–Bulgarian cooperation during the uprising, meaning that Austria–Hungary was underinformed in this question. Therefore it is not plausible that Austria–Hungary prepared or strongly supported this movement (although anyway it supported the Albanian national movement). Austrian documents say almost nothing on the activity of cheta leaders, like Petar Chaulev, Oshavkov or Yane Sandansky; the travel of Hasan Prishtina to Sofia was reported only after the events (as harbors were closed down, telegraph centers were ruined by Esad Pasha, to control information). The dubious evidence on the activity of lieutenant Markov – a Bulgarian officer reported from Albania prior to the uprising – is based on the report of diplomatic agent in Serbia, Storck, who was deceived by a Serbian disinformation-campaign, (even secret Bulgarian sources wrote nothing on this soldier).²

As a consequence it is evident that based on purely Austrian documents the history of the Albanian uprising cannot be reconstructed. But on the contrary the same Austrian documents provide masses of information regarding Albanian–Serbian relations during

¹ This research was supported by the János Bolyai Research Scholarship of the Hungarian Academy of Sciences.

² The research that aims to clarify the role of Albania and Austria–Hungary in the uprising of autumn 1913 is carried out by Krisztián Csaplár-Degovics. The results of this research will be a part of his book “The Story of the First Albanian Independent State (1912–1914)”, which will be published probably in 2015. Bulgarian–Austrian and Bulgarian–Macedonian–Albanian relations are investigated by Gábor Demeter.

Facts on Bulgarian role in the Albanian uprising based on Austrian, Serbian and Bulgarian sources

HHStA (based on the collection of Krisztján Csaplár-Degovics)	ЦДА, Георгиев, Г., В. Георгиев, А. Тоцев, Архивите говорят, etc.	Serbian documents: Spolnojoj politici... (DSPKS)
– Albanian collaboration with Serbia: Fehim bey Zavalani, Hamit Toptani (April, 1913) – unsuccessful plan to bribe Isa Boletini (April, 1913) – Sandanski arrives to Albania in June – Serbia thinks, that he is sent by official Bulgaria – Serbia is not afraid of an alliance between Bulgaria and Albania – assembly of ministers and warlords in Valona in June – Hasan Bey Prishtina travels to Sofia with Sandansky in July, 1913 to negotiate on joint military actions – Markov Bulgarian lieutenant arrives to Albania, dispatch captured by Essad Toptani (only one telephone center), reported to the Serbs (not confirmed by Bulgarian sources) – Milan Matov, Stefan Hodo, Petâr Chaulev, Krsta Trajchev és Petâr Randlejov are in Elbasan – uprising in Krçova, Kjuštendil, Kiçevo, Radovište after the occupation of Ohrid – Ohrid was occupied by IMRO activists – contrary to the will of Kemal but in accordance with the ministers Hasan Prishtina travels to Debar after the uprising – refugee question – Kemal negotiates with the Bulgarian Kulushev offering 100 thousand men in case of a Bulgarian–Austrian alliance – separate lists on atrocities (not summarized)	– In the early days of 1912 Hasan Bey Prishtina asked the IMRO to contribute to the Albanian revolt against the Ottoman Empire – in April, 1913 Chaulev and Todor Pavlov were sent to negotiate with Kemal – they were substituted by Sandanski in June – Serb counteragents arrive to bid over Bulgarian offers – official Turkey and Albania: strong protest against negotiation with Sandanski (bandit) – assembly of ministers and warlords in Valona in June – Serbs and Greeks offer: Debar and Argirokastro to be Albanian to hinder Albanian–Bulgarian rapprochement – Essad and Kemal refused the idea of an uprising, both believe in diplomatic modification of borders – after the failure of diplomatic efforts Essad accuses Kemal of treason – another assembly of Albanian chieftains in July – Hasan Prishtina and Sandansky travels to Bulgaria in July to negotiate with Bulgaria – Oshavkov travels to Tirana to organise the uprising in Debar – Essad wants to wait till Bajram with the uprising – Sandanski travels to Italy and Hungary – Chaulev reports to A. Protogerov, T. Alexandrov and to N. Genadiev, Foreign Minister of Bulgaria – activity of Oshavkov in Debar described – accurate list of Pavlov and Muricchio on atrocities	– nothing on atrocities – unsuccessful plan to bribe Isa Boletini (April, 1913) – Serbia tries to buy Slavs in Debar to support Serbian rule (tax exemption, April, 1913) – Kemal talks with Jovanovic: Albanians believe, that in London Albania will get favourable borders – Albania as the member of the Balkan League (April, 1913) – Essad Toptani's strong relation with Serbia, keeping away Austria from Albania – in June Serbia asks Montenegro to divert the attention of N-Albanians from attacking Macedonia – early July: Balugcic in Albania: Serbian–Albanian union plan, Young Turks, Arif Hikmet – end of August, Essad Toptani's advices: confiscation + retreat behind Crni Drin – Sandansky and Hasan Prishtina in Vlora and in Sofia – number of refugees underestimated (20 thousand), Serbia is unprepared for the uprising – Bulgarian agitation in Elbasan – Albania is unable to conclude an agreement with Bulgaria – Albanian government is behind the uprising – Austria is behind the uprising (newspapers) – Austria is not behind the events (internal diplomatic documents) – bands are organised by Albanians (Dervish Hima) paid by Austria – agreement between Montenegro and Boletini on neutrality in case of war – Bulgarian officer in Albania: Markov – Ohrid is occupied by Bulgarians IMRO and MOO members – military alliance against Albania is refused by Greeks (Turkey)

1913.³ Another difference between the three sources is that published Serbian documents wrote nothing about atrocities committed, while Bulgarian sources collect the number of pillaged settlements. The third difference is that Serbian documents state (probably as a propaganda to western Powers) that official Albania was behind the events, which is not confirmed, but denied by Bulgarian and Austrian sources. Serbian sources reveal, that Serbs were aware of the preparation of an Albanian uprising, but underestimated the number of refugees (putting it only to 20 thousand), who served as a basis of revolt. And the differences can be enumerated further, the major facts and beliefs derived from the three source-types are summarised in the following table. A comparison of Albanian archival sources with the Bulgarians regarding the role of the above mentioned personalities may help in clarifying the debated questions.

*

The second part of the study deals with the changes in Bulgarian–Albanian relations from 1908 to the end of the “third Balkan War”, the Albanian–Macedonian uprising. In order to reconstruct the events from Bulgarian and Macedonian point of view, beyond Velichko Georgiev and Georgi Georgiev’s articles, Petar Chaulev’s diary and Todor Pavlov’s reports, participants of the events were used.

Albanian–Bulgarian relations or better to say one-sided Bulgarian concepts on Albania came into the focus of interest after the annexation crisis, when Bulgaria was searching for allies after the declaration of its independence. Ferdinand, Tsar of Bulgaria offered his support to Austria–Hungary in creating a viable Albania in 1909 to keep Serbia off the Adriatic. Bulgaria in turn wanted to get free hand in Macedonia. But the maintenance of Turkey was such a stable point in the Austrian diplomacy that time, that these offers were rejected several times prior to 1912,⁴ although later this, the creation of an independent Albanian state became a necessity for the Dual State to substitute Turkey. Turkey (better to say: status quo) was so important to the dual state that time, that it did not accept the plan, however, this refusal definitely meant a Bulgarian–Serbia rapprochement – which Austria–Hungary wanted to avoid.

Prior to 1912 the activity of Albanian bands (led by i.e. Mersim Dema, Halil Kaljosh) was considered hostile towards the exarchist population based on the tone and content of many Bulgarian consular reports.⁵ But in the early days of 1912 Hasan Bey Prishtina asked the

3 The local roots, different forms of living together including violence in the vilayet of Kosovo, and the history of the uprising is researched also by Eva Anne Frantz. To the topic of the uprising see the Ph.D. thesis of Frantz (*Mosleme und Christen im spätosmanischen Kosovo. Lebenswelten und soziale Kommunikation in den Anfängen eines ethnopolitischen Konflikts, 1870–1913*) which will be submitted at the University of Vienna probably in 2013. On this question see also Eva Anne Frantz, *Religiös geprägte Lebenswelten im spätosmanischen Kosovo – Zur Bedeutung von religiösen Zugehörigkeiten, Eigen- und Fremdwahrnehmungen und Formen des Zusammenlebens bei albanischsprachigen Muslimen und Katholiken.* – In: Oliver Jens Schmitt (Hg.), *Religion und Kultur im albanischsprachigen Südosteuropa.* Wien 2010, 127–150 and Eva Anne Frantz, *Violence and its Impact on Loyalty and Identity Formation in Late Ottoman Kosovo: Muslims and Christians in a Period of Reform and Transformation.* – *Journal of Muslim Minority Affairs*, 29 (2009) Nr. 4, pp. 455–468.

4 Österreich–Ungarns Aussenpolitik. Eds. Bittner, L., A. F. Pribram, H. Übersberger, Wien, Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 1930. Bd. I. Nr. 893 and Nr. 895.

5 See: Георгиев, В., Ст. Трифонов, *История на българите в документи.* Том 1. 1878–1912. Част втора. See documents cited on p. 328. and p. 327. These Albanian leaders later were struggling together with the Bulgarians against the Serbs.

IMRO and official Bulgaria to contribute to the Albanian revolt against the Ottoman Empire.⁶ According to documents he came up with the plan of creating an autonomous province from Albanian and Macedonian sanjaks.⁷ The Albanian–Bulgarian cooperation then failed, because the Bulgarians (especially the government) were afraid of creating an autonomous Greater Albania under the suzerainty of the Sultan that incorporates vilayets with Macedonian population, since it could serve the interest of the Dual Monarchy, while hindering Macedonia's future incorporation into Bulgaria. This was clearly expressed in a letter written by IMRO's Central Committee to the Bulgarian Prime Minister. The lack of strong ties between the IMRO and the Albanian movement in 1912 is confirmed by the fact that Albania was not mentioned in the compilation of the writings of the Central Committee up to 1 August 1913.⁸

Another problem was the fact that the Christian Albanians wanted autonomy guaranteed by all Great Powers.⁹ The interference of Powers in Macedonia and Albania was something, that the Balkan League also wanted to avoid, therefore an alliance with Albanians was not desired. Not to mention the fact that in case of Albania's involvement into the alliance – based on the principle of nationality – Kosovo would have become a disputed area reducing Serbia's territorial aggrandisement and its will to cooperate with the League members against Turkey. Contrary to these considerations Ferdinand, Tsar of Bulgaria repeated his offer to the Monarchy in June 1912 to create a Greater Albania.¹⁰ This could have meant the total denial of Serbian pretensions contrary to the principles of the Serbian–Bulgarian treaty already signed in March 1912; therefore, the Bulgarian government protested against the plans of the tsar. At that time the protogerovists of the IMRO¹¹ were not thinking of a cooperation with Albanians. They were in the opinion that the organisation should appease with Bulgaria's official policy, because Bulgaria was fighting for Macedonia and not for dismembering it.¹² They tried to convince the Bulgarian elite not to resign even from the contested zone. In this respect the disputed zone in Macedonia was more important (and more of Bulgarian character) than the area west from the Vardar river. According to their data sent to I. E. Geshov more Bulgarians live in Skopje than in Prilep, Veles or in Bitola, where 18 thousand inhabitants out of 38

6 Георгиев, Г., Бежанският въпрос в Албания и българската хуманитарна акция през 1912 г. – Македонски преглед, 35, 2012, № 1, с. 56.

7 See: http://www.albanianhistory.net/texts20_2/AH1921_3.html by Robert Elsie. Hasan Prishtina to the Bulgarian deputy in Skopje, Pavlov: "Since the 1908 Constitution, the Turks have been and are committing massacres in Albania and Macedonia. They have never shown any respect for the rights of the Albanians and Bulgarians. The terror that they are exerting is getting worse and worse and they are pursuing exclusively pan-Turkish policies. I believe that the time has come to throw off this cruel yoke by means of a joint uprising with a view to creating an autonomous Albanian–Macedonian state."

8 Вътрешната македоно–одринска революционна организация (1893–1919). Документи на централните ръководни органи. Том. 2. Архивите говорят, 46. Nr. 366. January, 1913. "Албанското движение се яви с неимоверни претенции относно етнографическата граница на Албания, и което се насърчава от една велика сила и толерира от известни турски кръгове, предизвикаха общо опасение в балканските държави, което ги обедини."

9 Вътрешната македоно–одринска..., Nr. 261 (19 March 1912).

10 Ö.-U.A. IV, Nr. 3549. 1 June 1912. "... Ein kulturfähiges Volk von 3 Millionen."

11 A wing of the IMRO led by T. Alexandrov and A. Protogerov, that relied upon Bulgarian support, and fought for the unification of Macedonia with Bulgaria (more or less opposing to Sandansky, who preferred an autonomous Macedonia).

12 Вътрешната македоно–одринска..., Nr. 372, с. 1056–1057 (18 July/1 August 1913) and Nr. 364, с. 1043, 14/27 January 1913.

thousand were Turks, Albanians, while in Kumanovo (north) even according to Serbian sources 5,000 Bulgarian houses could be enumerated, while only 315 were “Serbomans”. Contrary to this only 32 thousand inhabitants of the 80 thousand were Bulgarians around Gostivar and Tetovo, the area where the joint Albanian–Macedonian uprising later broke out. Another account shows how instable the national consciousness or national identity was, if even IMRO-leaders were thinking that “*in five years the youngsters will be Serbs and Greeks*” if the territory becomes dismembered.¹³

Prior to the signature of the London Peace Treaty (30 May 1913) neither the IMRO, nor official Bulgaria wanted tight relations with the Albanian movements: Bulgarian ambassadors even raised the idea of the partition of Albania in 1913 aspiring for Berat and Valona if the state was not functioning as a viable entity.¹⁴ However, as the relation between the allies was worsening, Albanian military capacity became more and more important for Bulgaria. Therefore Bulgarians believed the hoax, when Husein Hilmi Pasha on behalf of the Ottoman Turkey had promised 50 thousand Albanians to revolt against the Serbs if war was provoked between the allies.¹⁵ The possibility of a Bulgarian–Albanian cooperation was also threatening Greece and Serbia. Rumours spread across the League-members that Greater Bulgaria and Greater Albania would be realised together and a map showing the result was propagated in these states to enhance enthusiasm against Bulgaria and Albania.¹⁶

Prior to the second Balkan War Serbia wanted to avoid a Bulgarian–Albanian alliance; therefore, Pašić tried everything to improve Serbian–Albanian relations. Some Albanians living in the occupied territories tended to cooperate with the Serbs (Kenan bey, Izet Zavalani, Xhelal Ohrid bey). Beyond sending his appointee, Balugdzhić to Ismail Kemal, Pašić also trusted Fehim Bey Zavalani from Bitola and Hamit Toptani from Durrës in April 1913 to collect information and to promote the the position of the Serbian heir apparent as a candidate for the Albanian throne. (This could have solved the Serbian problems regarding the outlet to the sea).¹⁷ In July 1913 when travelling from Bitola to Tirana, Balugdzhić was used by Pašić once more, this time to promote the plan of Albanian–Serbian personal union.¹⁸ Zavalani hoped for a Serbian victory in case of an interallied war, since in that case Pašić promised him to offer the modification of the Albanian–Serbian border (the left side of Crni Drin) if Serbia acquired Macedonian territories from Bulgaria.¹⁹ Pašić was also hoping

13 Ibid. The principle of nationality was a key element in the argumentation of the Bulgarian government, which (beyond historical arguments) also referred to San Stefano, and to the Tirnovo Constitution, which was accepted by Macedonians. In case of Albanians the principle of religion (Moslem inhabitants) was added to the principle of nationality, while the Serbs could refer to economic interests and historical arguments.

14 “The Montenegrin delegates – as they were not brave enough to complain openly on Serbs – advised to dismember Albania together, so we might get Berat and Valona” – wrote Danev from the peace negotiations in London. ЦДА, ф. 176к, оп. 2, а.е. 1369, л. 147; and ЦДА, ф. 176к, оп. 2, а.е. 1369, л. 140 (20. 05./02. 06.) 1913. See also: “Засега нас ни интересува поведението на Сърбия, а в по-далечно бъдеще, съдбата на Албания, ако тя се откаже не жизнеспособна. В първия случай, ако Сърбия потъпче договора и ни нападне, и в резултат България получи по-изгодна граница спрямо нея, както и във втория случай, ако България излезе на Адриатическо море, според моето мнение, може да се обещае на Румъния компенсация, като се гледа, щото в първия случай да обхваща само сръбска територия...” (ЦДА, ф. 176к, оп. 2, а.е. 1369, л. 53).

15 ЦДА, ф. 176к, оп. 2, а.е. 1369, л. 275 (27 May/9 June 1913).

16 Cassavetti, D. J., *Hellas and the Balkan Wars*. 1914. pp. 314–316.

17 ÖHHStA PA XII/422/6i, Uguron an Berchtold, Belgrad, 08. 04. 1913., No. 75 B. and Ibid. Beilag: Adamkiewitz an Rappaport, 07. 04. 1913.

18 ÖHHStA PA XII/422/6i Halla an Berchtold, Monastir, 04. 07. 1913., No. 84.

19 ÖHHStA PA XII/422/6i, Kral an Berchtold, Saloniki, 01. 08. 1913., No. 141, 1–2.

for the collapse of the “orthodox” government and the emergence of the “Moslem” Essad into power by using up Arif Hikmet and the Young Turks.²⁰

From Petar Chaulev’s diary it is well-known that the Bulgarian government tried to arrange a rapprochement between Albania and Bulgaria through Yane Sandansky’s 1913 mission.²¹ Sandansky’s activity was later written in the papers like *Secolo*.²² When the Serbs came to know his activity Serbian agents were immediately sent to Ismail Kemal to bid over Bulgarian offers. Furthermore, the sheikülislam warned the Albanian government not to negotiate with a murderer (here he meant Sandansky). That also hindered Bulgarian–Albanian rapprochement.²³

Other proposals are also known. In the middle of June travelling back from Sofia to Cetinje Kolushev Bulgarian ambassador met Ismail Kemal. The Bulgarian admitted that a war with Serbia was unavoidable – if Europe intervened the outbreak might be postponed for only two more years. Kolushev negotiated about the possibilities of a Bulgarian–Austrian cooperation. Debar might be Albanian and Skopje too. Kemal offered 100 thousand Albanians, but he also needed weapons. Kolushev agreed to have 40 thousand Albanian soldiers, and he offered that Austria–Hungary might give the required weapons and ammunitions.²⁴ Earlier Kemal also negotiated with Danev in London regarding these questions.

A Bulgarian–Albanian (and a Macedonian–Albanian) cooperation was only realised after the failure of the second Balkan War,²⁵ after the Bucharest Peace Treaty. In his official report on Albanian events the above mentioned Todor Pavlov, Bulgarian consul in Valona (Vlora) gave more details on Bulgarian–Macedonian participation in the Albanian uprising during the autumn of 1913, focusing on the activity of the Bulgarian cheta leader, Oshavkov. This report, dated on 19 November 1913 also gave accounts on Serbian atrocities committed in the Ljuma region using the sources of Vincenzo Muricchio, who was earlier the chief-organiser of gendarmerie in Ohrida.²⁶

In this document Pavlov mentions that in June 1913 prior to the beginning of the second Balkan War the Albanians were still thinking of organising an uprising in Kosova and Debar.²⁷ Unfortunately, the realisation of idea was in delay: for a successful military cooperation between Bulgaria (here referring to the official Bulgaria) diplomatic talks had

20 The proposed counter-government: Essad Toptani, Dervish Bej Elbasani, Kadri Bej Pekini, Ahmed Bej Matli. See: ÖHHStA PA XII/422/6i, Kral an Berchtold, Saloniki, 01. 08. 1913., No. 141, 5–6. és Ibid. Halla an Berchtold, Monastir, 07. 08. 1913., No. 97, 3–5.

21 Георгиев, В., Охридското въстание от 1913 г. през погледа на неговия главнокомандващ Петър Чаулев. – ИДА, 72, с. 169–170. For the official report of Chaulev see: НАБАН, ф. 175, оп. 1, а.е. 51. Sandansky tended to accept the concept of Greater Bulgaria only because it was still better, than a division of Macedonia, originally he was a protagonist of the autonomy.

22 Гоцев, Д., Национално-освободителната борба в Македония 1912–1915. С.: Изд. на БАН, 1981, с. 123.

23 Op. cit., p. 169.

24 Tagesbericht von Berchtold, 19. 06. 1913., No. 2943 pro domo, Wien.

25 The members of the IMRO were well-informed about what was going to happen, and this explains the immediate activity of the chetas in Macedonia after the outbreak of hostilities. Todor Alexandrov in his letter to the leaders of the IMRO before the outbreak of the interallied war on 10/23 June 1913 had informed his fellow revolutioners that the Bulgarian government was tending to accept the possibility of the war, but still hoped to achieve an international (not solely Russian) arbitration. Petar Chaulev’s cheta captured few hundred Serbs in the first days of the second Balkan Wars. See: Вътрешната македоно–одринска..., Nr. 371, с. 1055.

26 This document was published by Georgi Georgiev in *Makedonski Pregled*. Георгиев, Г., Новооткрит документ за българо–албанското въстание от 1913 г. – Македонски преглед, 33, 2010, № 2.

27 Op. cit., p. 138.

to be initiated earlier, in April, as originally were planned. But we have seen, that these negotiations failed due to the lack of appreciated personalities among the Bulgarians, and to the unwillingness of the Bulgarian government.

The organisers of the uprising, Isa Boletini from Gusinje, Bajram Curri from Djakova, Salih Hodzha from Elbasan and the Bulgarian Grigor Oshavkov from Debar (formerly the officer of the Makedono-Odrinskoto Opalchenie) met Ismail Kemal in Valona in June. Kemal, who wanted to avoid adventures and did not want his policy be compromised in the eyes of the Powers, did not oppose the plan openly, but advised to ask other chieftains whether to wait until the end of the Balkan Wars or not. Many of the Albanian leaders responded, that the lack of weapons and ammunition did not afford to start the uprising immediately, parallel with the Bulgarian activity, others were on the opinion that the Powers would modify preliminary borders and give Debar to Albania in London, so fighting was needless.

This hope regarding Debar is interesting, because the Powers had already decided to give Debar to Serbia. But another information confirmed that the hope that Debar might be Albanian was not without any basis. Chaulev in his diary gave account on an assembly of Albanian ministers in June, where the Greek and Serbian deputation (led by Balugdzich) was promising Korçe, Argirokastro, Djakova and Debar to Albania, if the latter remained neutral in case of an interallied war, just to hinder the mission of Sandansky. These news calmed down Essad Pasha Toptani, who refrained from initiating the revolt. He immediately summoned his chieftains and told them to spare the weapons for other cases, as the important towns were to be secured by diplomatic efforts. The homeland of Isa Boletini would have remained Serbian territory according to this agreement, therefore he disagreed, but was not forceful enough to act without the consent of Essad Toptani. This diplomatic manoeuvre might be a good example of desinformation in diplomacy, as neither of these town were given later to Albania. When getting to know that the deal was not realised, Essad became very angry of Ismail Kemal and called him traitor according to the Bulgarian sources (*izmennik* in the Bulgarian text).²⁸ If this is true, it enlightens further roots of discontent between the two Albanian leaders. Nevertheless, as Chaulev was not invited to the assembly, it could also happen that the Serbian offer was a hoax and was made up only by Essad to avoid confrontation with the Serbs paying him subsidy or to calm down his bajraktars. But it is also possible, that it was the Serbian agent Balugdzich, who lied, to calm down Albanians and to thwart Albanian-Bulgarian (IMRO) alliance as this was Pašić's main purpose.

But it was not only Essad, who refrained from direct support of the uprising. Regarding the hesitating behavior of Ismail Kemal one should admit, that in April, 1913 Ismail Kemal still trusted that the borders decided in London would be favourable for Albania, or can be modified later. At least he said that to Jovanovic, Serbian ambassador in Vienna, when he suggested a Serbian-Albanian cooperation within the Balkan League. Kemal was clever enough not to sign any direct agreement during the conference was working, but for him it was necessary to get the benevolence of Serbia to hinder the amelioration of the positions of Essad Toptani.²⁹ So, this hope regarding the borders originally was not based on Serbian

28 The same author, ИДА, 72, p. 170.

29 Lukač (priredio), Dokumenti o spoljnoj politici 6/2, 23. Jovanović to Pašić, Vienna, 3./16. 04. 1913., br. 156., pp. 131–132. (in German see: Boghitchewitsch: Die auswärtige Politik Serbiens 1, Nr. 297, 324–325.); Ibid., 85. Pašić to Rakić, Belgrade, 16./29. 04. 1913. pov.br. 1685, p. 181. and Ibid. p. 130. Ristić to Pašić, Bucharest, 22. 04./05. 05. 1913. pov.br. 1854, p. 215.

promises, but was well exploited by the mission of Balugdžhić later. It is well-known that nor Pašić, neither Venizelos wanted to accept the decisions on borders made in London, and they believed in occupation as a forcing measure.³⁰ Therefore Kemal's hope in decisions and promises of the Serbian and Greek agents was vague.

There was a growing discontent between the Albanian elite regarding what and how to do. Pressure groups were supported by different states, therefore the Albanian political elite was divided and thinking of securing their own power. Essad claimed that the "Balkan is for the Balkan people", therefore wanted to avoid the interference of Austria–Hungary and counted on Serbia and on the Young Turks (Arif Hikmet).³¹ Contrary to this, Syra and Ekrem Vlora thought, that the Albanian question should be handled by Austria and Italy excluding other Powers, even through a *fait accompli*, while Kemal in Valona trusted in the concert of Powers in London and waited. Bajram Curri was counting on an Austrian military aid in case of a revolt, and he asked about it from consul Rudnay, who refrained to promise military aid in May.³² Curri's plan was refused either by Essad³³ and by Kemal and Libohova in May and June.³⁴ After having been released from prison, Hasan Bey Prishtina also wanted to get the support of the Ballhausplatz to modify the border in Kosovo, but he was also refused to organise a revolt.³⁵ Therefore the Serbian accusation, that Austria was behind the Albanian uprising can not be verified on the basis of Austrian archival sources.

The above mentioned assembly of chieftains took place on 6, July in Valona. The leaders of the Albanian freedom fighters gathered to organise cooperative resistance, but those who were to fight against Greeks (Çerçiz Topulli, Themistokli Gërmenji, Mihail Grameno, Grigor Cilka, Hasan Xhiku) and the mirdite chieftains arriving on 10, July and warlords of Kosovo (Prek Nikol Nreci, Bajram Curri, Riza bej, Hasan Dani) were unable to settle the questions. The Bulgarians, like Oshavkov being disappointed with the results of the negotiations, left Valona on 12 July and travelled to Tirana and met there the organisers of resistance in Debar. According to his account, it was Elez Jusufi from Debar with 2,000 warriors, Selman Ali with 500 men from the neighboring villages, Mersim Dema and Selim Dema with 500 men from the mountains surrounding Debar (Malesia), Selim Noka with 400 men, Ali Bey Zaimi as the commander of troops, and Kazo bey, a major of the Turkish Army, as the trustee of Essad Pasha Toptani. They decided to occupy Debar, where only a garrison of 350 Serbs was located.³⁶ As Essad Pasha came to know this plan, he immediately left Valona, summoned the Albanian leaders of the planned revolt without the Bulgarian Oshavkov and warned them, that an isolated and premature action may bring danger to the existence of Albania. But he also promised, that

30 ÖHHStA PA XII/420/6f Berchtold an Lejhanec (Valona) 15. 07. 1913., Prot. No. 5460–61.

31 Lukač (priredio), Dokumenti o spoljnoj politici 6/2, 135. Vukotić to the Foreign Ministry, Cetinje, 22.04./05.05. 1913. pov.br. – pp. 218–219.; KA Nachlässe, B 1450 – Nachlass Conrad von Hötzendorf, Akt. 84/177, Gellinek an Conrad, 29. 04. 1913., Geh. Nr. 153.

32 ÖHHStA PA XII/421/6f, Rudnay an Berchtold, Durazzo, 16. 05. 1913., No. 157.

33 ÖHHStA PA XII/421/6f, Marinensektion, Konfidentielle Nachrichten, Valona, 18. 06. 1913., Res. Nr. 441/K.D.

34 ÖHHStA PA XII/421/6f, Lejhanec an Berchtold, Valona, 27. 05. 1913., No. 48.

35 "Der mehrfach genannte Albanese [Prishtina], welcher sich nächster Tage via Roma nach Valona begibt, hat bei seinem Abschiedsbesuche im Ministerium des Aeußern ein Projekt unterbreitet, welches den Zweck verfolgen würde, dass Ö-U durch seine (Hassan Beys) Vermittlung eine Aktion einleite, um den Kossovo-Albanesen eine gewisse politische und religiöse Unabhängigkeit vom Serbtume zu bewahren und den bisherigen Einfluss der Monarchie auf dieses Volk zu erhalten." ÖHHStA PA XII/421/6f, secret order to 1. Heimroth in Üsküb, 2., Kral to Saloniki and 3., Mérey to Rome, Vienna, 28. 05. 1913., Nr. 2481–2483., 1–2.

36 Георгиев, Г., Op. cit., 2010, p. 139.

he would join the rebels with his full army, if Debar was not given to Albania till the feast of Bajram, as Ismail Kemal promised. His advise halted the preparations for the uprising.

Neither Kemal, nor Essad wanted to be involved in the preparation of an uprising, because they were sparing their military forces for a showdown between each other. Beyond the pressure of the powers, it was Essad who urged the Serbian government to retreat beyond the Crni Drin, and also to confiscate the goods of those refugees, who did not return to their homeland. In return he promised to guarantee the borders as the minister of internal affairs of Albania in July. This act strengthened his positions, as he got rid of many hungry refugees open for propaganda whom he had to feed and he got rid of Serbian soldiers as well. His promise to guarantee the borders was serious blow to the revisionist policy of Kemal, and to the preparation of the uprising as well. Serbia started to retreat from Northern-Albania only on 15 September 1913. The abundance of Serbian forces in Albania also hindered the preparation of a successful uprising, however when the revolt broke out, the Serbian forces were pulled back by the Crni Drin river, which was favourable for the rebels.

Although Kemal promised the two Adriatic powers to refrain from any actions, Hasan Prishtina was finally sent by the Kemal government to Sofia. He left Vlora (Valona) together with Sandansky. The delegates wanted to elaborate an Albanian-Bulgarian agreement, without the consent and approval of Kemal's government. But the negotiating Bulgarians (Salabashev, Kolushev, Nachovich and Danev) asked for Albanian help only on 22 July 1913, when the Balkan Wars has almost ended.³⁷ After the Bucharest Peace Treaty, between 12 and 17 August new negotiations started in Elbasan between the IMRO and Albanians led by Pustina, and the parties agreed to organise a joint revolt in October.³⁸

According to Todor Pavlov's account one day after Bajram (21 August), these chieftains decided to step forth to organise the revolt. Oshavkov also collected his troops around Debar, and sent messages to Petar Chaulev and Milan Matov (also former members of the MOO) to prepare for fight around Ohrid and Struga, while Pavel Hristov was to organise the revolt in Monastir. Chaulev promised 1,000 Mausers and on 9 September started to organise chetas.³⁹ But since in a report to Foreign Minister Genadiev he estimated his costs 5,500 levas for half a year, it is unlikely that his troops got efficient financial support from official Bulgaria (symbolic support is not excluded). An executing committee was created composed of Dervish Hima, Fadil Pasha and Oshavkov to organise the revolt. Although they decided to act at their initiative, Serbs thought later that they were Austrian agents (as few of them took part in the meeting of Trieste or were paid regular subsidy from Austria). According to Pavlov's account, the military aim was to capture Debar, then to turn towards Gostivar, and later Kichevo located in the south, then to occupy Bitola by unifying the troops with those of arriving from Ohrid via Resen to Bitola.⁴⁰

On 3/16 September Selim Dema sent messages to Tirana and to the chieftains, that preparations for fight are in good condition. Soon Siljan Cvetkov and Popovski from Galichnik traveled to Bulgaria to obtain explosives. But the uprising started prematurely due to the action of the son of Selman Ali (one of the leaders). He went to Debar on 5/18 September and in

37 Hasan Prishtina informed Austria-Hungary about this activity. ÖHHStA PA XII/420/6f, Lejhanec from Valona, 06. 07. 1913., No. 1159.; Tarnowski from Sofia, 21. 07. 1913, No. 4037; Berchtold to Tarnowski, Vienna, 22. 07. 1913, No. 391; Report of the Evidenzbureau, Sofia, 23. 07. 1913, Evb. No. 3460.

38 Гоцев, Д., *Op. cit.*, p. 123.

39 Георгиев, В., *Op. cit.*, p. 171.

40 Георгиев, Г., *Op. cit.*, 2010, p. 140.

an inn he saw the picture of King Peter of Serbia hanging on the wall. He ordered the vlah innkeeper to get rid of the picture. This was recognised by a Serbian soldier, who – not having weapons with him – managed to escape from the scene to the nearby Serbian outpost. Soon an officer with soldiers returned and shot the son of Selman Ali and the vlah innkeeper.⁴¹

According to Todor Pavlov's account Selman Ali immediately collected some 300 warriors and attacked the 200 soldiers of the 19th infantry regiment of Serbia. Albanians won the fight, only 20 Serbians managed to reach Kjafa-Buli (Smokovo-defile), where another 200 Serbian soldiers were located. In the town itself 400 Serbians were garrisoned from the 19th infantry regiment. The garrison was soon attacked, the town was encircled and after some fighting 312 Serbian soldiers surrendered. The rest fled towards Gostivar. The Albanians acquired 800 Mausers.

The executive committee was surprised by the outcome of events, and decided to halt the movement, but it was too late. Oshavkov also entered to Debar to secure the safety of the Bulgarian inhabitants from harassment. A temporary government was set up composing of Seifeddin Pustina, Riza Bey Djakova and of the former secretary of the Bulgarian metropolite, Hristo Atanasov. The town was held by the Albanians from 8/21 to 19 September. Just before the Serbs entered into the town again, Oshavkov freed the 312 Serbs to spare the life of the Bulgarians in the town. Oshavkov then returned to Tirana with his cheta.

The other column of rebels arrived under Ohrid after the occupation of Pogradec. The Serbian military commander in Ohrid arrested 45 Albanians on 10/23 September, when he got news about the uprising. Chaulev threatened the commander by putting him to death if oppression continues. Parallel with the attack on Debar, Chaulev's 300 men, supported by 500 Albanians according to the Bulgarian source attacked the town of Ohrid.⁴² The town was occupied by the rebels on 11/24 September 1913 and reoccupied by Serbs on 17/30 September. A temporary revolutionary committee was set up containing Pavel Hristov, the Albanian Jusuf bey, the kmet Lev Ognenov, and the town nachalnik Lev Kaukov.⁴³

41 Ibid.

42 Ibid. By lighting 200 fires in the woods Chaulev managed to trick the Serbs, who thought that cca. 10,000 Albanians are around the city. The 300 Serbs left Ohrid and retreated to Resen with 4 guns from Trebenica.

43 Chaulev did not have enough troops to march against the Serbs entrenched 25 kms west from Monastir, therefore he asked for help from Dibra. Soon 1,000 well-trained and disciplined (!) Albanians arrived under the command of Riza Bey and Ajradin Aga on 15, September. (These troops were trained by Isa Boletini, who served as the guard officer of the sultan, and exercised his troops regularly in field. The next day Chaulev was appointed commander in-chief and attacked the Serbian forces, as he got information that 200 men under Matov crossed the Albanian border and reached Ohrid. They were to serve as the reserve of the army. Greece also activated his troops and on 15/28 September occupied Pogradec, but due to the Turkish threat did not intervene into the fights. The disposition of revolutionary forces were the following (according to Chaulev's diary): against Bitola Anton Sivakov and Riza bey were fighting at Istok. Dimitar Ivanov and Anradin bey were at Petrinno, while the forces of Matov and Mehmed Ali were located at Bukovo. Against Kichevo the forces of Nestor Georgiev and Raim Abdor were sent to Goljak, Osman bey was at Geleshnik, Tafo Tarsan and Suleyman Aga were posted at Jama, Ali Pustina at Brestica, Ahmed bey Zagolli (a relative of King Zogu) at K(r)usovrasti, Oshavkov and Ahmed efendi at Kusovrasti rid, Ali bey Zaimi at Radika river, Selim Dema at Drimkol as reserve. The disposition of forces was known by the Serbs through vlah shepherds.

Kichevo had strategic importance as it was located in the road between Bitola and Old Serbia. North of the town at Poreče large Serbian troops were garrisoned. Due to the pressure, by 17th (30th) September, the Serbs retreated from Kichevo to Gostivar. Chaulev entered the city. But while this was happening, Serbian troops from Resen and Bitola attacked the forces defending Ohrid. At Istok Serbian attacks were repelled 4 times and 2 mitrailleuse were captured. But at Bukovo the Serbs also used artillery fire. After the troops of Mehmed Aga had not got reinforcement from Matov, since instead of 200 men he had only some youngsters with him, who fled

The uprising was soon overcome and retaliated by Serbian troops. According to Georgi Georgiev the reasons of the failure of the uprising were the following: the lack of plans of joint and harmonised actions, the lack of cooperation between units, the lack of artillery, the lack of commander, the lack of promised support from Essad Pasha and the quick mobilisation of the Serbian troops. Lack of financial aid was also a problem. After the collapse of the uprising Chaulev retreated to Elbasan, then to Durazzo. Chaulev's diary gave account on Serbian atrocities at Pustočan, where 92 Albanians were killed. The document from Todor Pavlov is more detailed and gives a summary of murdered Albanians in each village. Contemporary Albanians put the number of killed to 5,000 around Debar and Ljuma. Muricchio enumerates 119 villages burnt down with 2,500 victims,⁴⁴ while in the area of Hasi and Krasnici tribes 2,000 houses were burnt down.⁴⁵ Macedonian historians wrote about 180 pillaged villages.⁴⁶

After the Serbs had crushed the uprising, they invaded Albanian territories with the hope of territorial aggrandisement. Albania was full of people fleeing from Macedonia and Kosovo. The number of refugees arriving from the Debar region alone was put around 40 thousand.⁴⁷ In the valleys of Chermenka 30 thousand refugees were starving. Essad Pasha Toptani was given 30 thousand francs by cynic the Serbs to consolidate the situation.⁴⁸ Shkodra tried to supply 10–12 thousand refugees.⁴⁹ 20 thousand refugees were in Valona according to Hrabak after the Greeks had invaded southern Epiros. In Berat 50 thousand refugees were estimated on the eve of Greek occupation. According to Chekrezi altogether 150 thousand refugees were estimated in whole Albania.

The Kemal government faced serious crisis as all the incomes hoped from the customs were suspended due to the Greekish blockade, while Essad Toptani still could count on the income of the harbor of Durazzo under his rule and on Serbian subsidy as well.⁵⁰ Chaulev also gave information on Essad's attempt to capture Valona, thus rendering Ismail Kemal's position difficult. But the Italian diplomacy had defended Ismail Kemal by hiring the catholic Prenk Bib Doda to attack Durrazzo (the harbor controlled by Essad Toptani) if Essad was to attack on Valona. Thus Essad decided to refrain from attack.⁵¹

The Bulgarian-Albanian cooperation was not over with the collapse of the uprising. In this critical situation, the Bulgarian government decided to send a humanitarian help of

immediately towards Elbasan, he abandoned his position. Thus the Serbian artillery could continue its way on the road and attacked the right flank of rebel forces located at Petrinno. Commander Ivanov had died, his forces fled. Soon Struga and Ohrid were controlled by Serbian troops. Due to this Chaulev was forced to retreat from Kichevo to Dibra, which was also under heavy attacks. A strong Serbian unit with 4 guns from the surrounding of Dibra was chasing Chaulev. Chaulev went to the mountains, but in an encounter with Serb troops lost 20 men. Another Serbian unit was marching towards him from Struga. Chaulev at Kachandzik also got rumours from the Albanian defeat at Gostivar. He turned back and retreated to Albanian territory. The troops of Halil Kaljos marching towards Gostivar were beaten by Serbs after 3 days-fighting around Mavrovo. 300 Albanians were killed out of 2,000. Ali bey was unable to defend the bridge of the river Radika, when beside the 2 escadron cavalry, artillery was also used by the Serbian troops. This battle resulted in the loss of Dibra. For details see: Георгиев, Б., *Op. cit.*, pp. 172–175. Chaulev's forces altogether had lost 70 persons and retreated back to Elbasan (24 September/7 October).

⁴⁴ Георгиев, Г., *Op. cit.*, 2010, p. 142.

⁴⁵ Камбана, № 1744 (28 Nov. 1913).

⁴⁶ *Istoriја na Makedonskiјot narod IV*. Skopje, 2000, pp. 70–73.

⁴⁷ Камбана, № 1709 (23 Oct. 1913), *Вечерна пошта*, 1913, № 291 (23 Oct./5 Nov.).

⁴⁸ Георгиев, Г., *Op. cit.*, 2012, p. 49.

⁴⁹ *Op. cit.*, p. 54.

⁵⁰ *Op. cit.*, p. 45.

⁵¹ Георгиев, Б., *Op. cit.*, pp. 174–175.

500 tons of wheat and flour, with the concept of promoting Bulgarian–Albanian relations and to carry home those Bulgarians (civilians and cheta members as well), who were expelled from Macedonia to Albania.⁵² The step of the Bulgarian government gave helping hand for the stabilisation of the Kemal cabinet favoured by Austria and Italy. The Bulgarian politician Dimitar Rizov, Macedonian of origin, ambassador in Italy, an artisan of the Serbo–Bulgarian treaty in 1904 and 1912 now was working on an Albanian–Bulgarian agreement parallel with the Turkish–Bulgarian negotiations on peace and alliance. Albania was full of bulgarophiles at that time. Through IMRO’s representatives Rizov outlined a policy that propagated military assistance, the reorganisation of Albanian army with Bulgarian aid. He also advised to increase the number of Macedonian Bulgarians in Albania instead of carrying them to Bulgaria, to organise Bulgarian schools, to widen the limits of the exarchate and to create mixed territorial committees and chetas from all nations (Turks, Albanians, Greeks).⁵³

This concept emerged due to the changes in external conditions. As we have already seen, earlier neither the IMRO, nor Bulgaria wanted tight relations with the Albanian movements. During the interallied war, in his letter from the frontlines written to Javorov, Hristo Matov, a prominent of the IMRO admitted on 18 July/1 August 1913 that the unification of Macedonia with Bulgaria became a dream, the present military situation could not afford this concept to be realised. An autonomy was still better than a dismembered Macedonia. The recognition of an autonomous (and not dismembered) Macedonia would have been possible only if Austria–Hungary had interfered and given effective support. But Austria–Hungary was unable to exert diplomatic pressure in this question (also in other questions, like territorial aggrandisement of Bulgaria); therefore, the Macedonians had to search for a new opportunity. In another letter Todor Alexandrov suggested the idea of an Albanian–Macedonian dualistic union, repeating the offer of Hasan Prishtina ignored one year ago.⁵⁴ Unfortunately, this idea became ripen only after the collapse of the Albanian uprising. Probably only these events offered enough evidence that such a cooperation could be realistic and former enemies could fight together (like Mersim Dema who was sacking exarchist villages prior to 1912). During the Bulgarian–Turkish peace negotiations a Turkish–Albanian–Macedonian cooperation was outlined on 29 September 1913. On 8 October an agreement was outlined between the IMRO, Bulgaria and Turkey, in which the parties agreed to organise a new revolt in Macedonia in the future, after the stabilisation of Albania as first step (as Djemal Pasha advised). Beyond Rizov and Toshev, Protogerov was also negotiating with Djemal pasha, and Genadiev, Minister of Foreign Affairs was also notified about the events.⁵⁵ The Turks were also entering into conversation with Essad Pasha Toptani, and the organisers were planning to send Petar Chaulev and Pavel Hristov once again into Albania to promote cooperation.⁵⁶

The Bulgarians were planning to set up a joint Bulgarian–Macedonian–Albanian force of 5–6 thousand men, and offered the best organisers, like Darvingov, Midilev and Kirpikov. It was decided to select 1-1 delegate from each nation, in order to organise the army and prepare the population. The political organisation of districts was also planned on the same

52 See: Георгиев, Г., *Op. cit.*, 2012.

53 ЦДА, ф. 3к, оп. 18, л. 62, 49.

54 Втрешната македоно-одринска..., Nr. 375, pp. 1059–1060.

55 *Loc. cit.*, Nr. 385, p. 1072 (10 Nov. 1913).

56 *Loc. cit.*, p. 1066.

basis. The Albanian delegates asked for 20 officers from Turkey. The possibility, that the Albanian army is going to be organised without Italian or Austrian or western interference was not negligible, as the Turks wanted to avoid the rule of Wilhelm Wied. The Bulgarians urged to open schools in Albania (i.e. in Starevo near Lake Ohrid), attracting Bulgarians from Macedonia, thus increasing the abundance of the Bulgarian element in Albania.⁵⁷

But the cooperation finally failed due to the conceptual contradiction between the Bulgarian, Turkish and Albanian parties regarding priorities. The distrust and the financial problem of organising an army instead of temporary chetas, ruined the plan.⁵⁸ Some leader Bulgarian politicians were quite pessimistic regarding the value of such an alliance. Toshev, the diplomat who signed the Peace Treaty of Constantinople, suggested that the whole idea is a Turkish trick to regain control over Saloniki. For the autonomy of Macedonia and Albania, Bulgaria was required to resign from Western Thrace, which could be either the member of this alliance or a Turkish province.⁵⁹

57 Loc. cit., Nr. 385, p. 1072 (10 Nov. 1913).

58 500 private soldiers needed 3 Turkish liras per month (60 francs), 54 vojvodas were counted by 10 liras monthly, and the 20 officers required a salary of 15 liras monthly, altogether 28 thousand liras monthly (more than 50 thousand leva for 500 persons), which means, that an official army was more expensive, than the few hundred men of Chaulev, who get only an official support of 5,500 levas for half a year.

59 Вътрешната македоно-одринска..., Nr. 379, pp. 1063–1064 (29 Sept. 1913).

ALBÁN–BOLGÁR KAPCSOLATOK A BALKÁN-HÁBORÚK
ÉS AZ ALBÁN–MACEDÓN FELKELÉS
(A „HARMADIK BALKÁN-HÁBORÚ”, 1913) IDEJÉN

DEMETER GÁBOR, CSAPLÁR-DEGOVICS KRISZTIÁN

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

Összefoglalás

E tanulmány célja kettős: módszertani szempontból megkísérli feltárni a különböző országok levéltáraiban és kiadott diplomáciai irataiban (Ausztria, Bulgária, Szerbia) található, az 1913-as albán felkelésre vonatkozó iratanyag különbségeit és a hozzá kapcsolódó, politikai érdekek miatt különböző interpretációk eltéréseit, ezáltal felhívni a figyelmet az egyoldalú forrásbázis-használat veszélyeire. A másik cél a bolgár–albán diplomáciai kapcsolatok fejlődésének vizsgálata 1908–1913 között a résztvevők memoárjai, továbbá diplomáciai iratok (Csaulev, Pavlov) és bolgár szerzők (Georgiev, V., Georgiev, G.) alapján, azaz annak rekonstrukciója, hogy az egymás ellen küzdő, gyakran lokális érdekektől vezérelt helyi potentátok miként, milyen külpolitikai fordulatok és önös vagy közösségi érdekek hatására válnak rövid időre szövetségessé és ez mennyire bizonyul tartósnak, életképesnek. Szintén bemutatásra kerül a bolgár külpolitikai érdekek változása, illetve a bolgár politikai elit koncepcionális megosztottsága a szövetségi politikát illetően.

Дневникът на д-р Лайош Талоци за България и външната политика на Австро–Унгария през Балканските войни (2 юни 1912 – 26 ноември 1913 г.)

Пенка Пейковска

Институт за исторически изследвания – БАН

С настоящата публикация предлагаме на читателя откъси от един изключително интересен исторически извор – личния дневник на унгарския историк и политик Лайош Талоци. Авторът на дневника учи право и история в Будапещенския университет. Започва кариерата си в Унгарския национален архив, където се изгражда като отличен познавач на Източна Европа и Балканите. И впоследствие благодарение на задълбоченото си научно творчество става основоположник на съвременната унгарска балканистика. В края на 1885 г. е привлечен на работа във Виена от Бенямин Калай, който по това време общ министър на финансите и управител на окупирана Босна–Херцеговина. От началото на 1886 г. Лайош Талоци е секретар на Б. Калай и негов най-близък помощник, началник е на Архива на придворната камара към Общото финансово министерство на Австро–Унгария, преподавател е по унгарска история и право в най-престижните австрийски учебни заведения Терезианума и Консулската академия. От 1908 г. той е началник-отдел в общото финансово министерство, по време на Балканските войни е действителен вътрешен таен съветник. Малко след това Талоци преминава в отдел от III ранг – най-високата служебна степен за държавен служител в монархията,¹ а през 1915–16 г. е граждански управител на окупирана Сърбия.

В политическите си възгледи Лайош Талоци е привърженик и защитник на дуализма и работи за каузата Унгария да бъде достоен равноправен партньор на Австрия. По негово мнение Унгария има исторически права на Балканите, а водещата роля в балканската политика на Монархията по право принадлежи на Унгария, тъй като в това отношение съществува традиция още от средновековието, когато Унгарското кралство е имало значителна политическа и икономическа роля на Балканите. Тази традиция е прекъсната от Османското нашествие, но тя трябва да бъде възстановена в новата политическа обстановка през последната четвърт на XIX в. Както неговите предшественици Дюла Андраши и Бенямин Калай, така и Лайош Талоци се стреми да наложи в балканската политика на Монархията специфичните унгарски интереси. За разлика от тях обаче той съчетава унгарските икономически цели с определени стремежи за културно влияние на Балканите. Според него на първо място е необходимо

1 По-подробна биография на Лайош Талоци сме обнародвали в Известия на държавните архиви (т. 64, с. 202–206) при издаването на негов пътепис за България от 1881 г. За политическите възгледи на Л. Талоци и неговата българистична дейност вж.: Пейковска, П., Българо–унгарски научни взаимоотношения, XIX–средата на XX в., С., 2005, с. 39–43, 77–84; пак тя (съст.), Унгарски учени за България. С., 2003, с. 103–143, пак тя, Българските общности в Унгария през XIX–XX в. Миграции и историко-демографска характеристика. С., 2011, с. 219–221.

балканските народи да бъдат опознати, да станат известни на унгарската общественост. В дневника си той често споменава, че никой не разбира балканските провинции на Монархията и народите, живеещи там. Самият Талоци посвещава цялото си научно творчество, за да запознае унгарците с историята на балканските народи и на техните връзки с Маджарско. Наред със стремежа за засилване на унгарското стопанско и културно влияние в региона, в дневника му прозира идеята за културното сближаване на балканските народи с Унгария и за нейния духовен патронаж над тях

Дневникът си Лайош Талоци започва да води след преместването си на работа във Виена – през 1887 г., води го последователно, почти ежедневно до смъртта си през 1916 г., с ясното съзнание и амбиция той да се превърне в безценен исторически извор за поколенията. Ръкописът се състои от няколко хиляди страници и съдържа уникална информация из „кухнята“ на политическия живот в Австро–Унгария, външната политика на Монархията, „двубоя“ ѝ с Русия на Балканите и отношенията ѝ с другите велики сили, вътрешнополитическия живот в Унгария и в отделни балкански държави – Сърбия, Босна–Херцеговина, България, Албания, Черна гора.

Дневникът на Лайош Талоци се съхранява в Ръкописния отдел на Унгарската национална библиотека „Сечени“ и е исторически извор добре известен в научните среди в Централна Европа, но малко използван досега – може би поради това, че е воден на унгарски език, за да бъде по-малко достъпен за обкръжаващата го среда във Виена. Една малка част от него, отнасяща се до анексията на Босна и Херцеговина през 1908 г.² и началото на Първата световна война, покриваща втората половина на 1914 г. е издадена на немски език³.

Настоящата публикация включва информацията от дневника, която се отнася до периода на Балканската и Междусъюзническата война.⁴ Оригиналните записки са водени стенографски поради секретния характер на информацията и впоследствие са били дешифрирани от секретаря на Талоци Янош Перегрини. Тук сме използвали именно този дешифриран машинописен вариант. Направили сме подбор, тъй като освен информацията за войните паралелно са записвани многобройни сведения и за други събития – от вътрешнополитическия живот в Унгария и в балканските държави, от ежедневието на автора и пр. Изходната ни точка при подбора на материала е отразяването на участието на България в балканските войни на фона на политиката на Австро–Унгария и останалите велики сили. Местата, където е пропусната информация са обозначени с многоточие в квадратни скоби.

*

2 юни 1912 г. [...] Българският цар пристигна, друго няма да пиша за него, само това, че на семейния обяд сервирах Zephyr á la Cardinal. [...]

3 юни 1912 г. [...] Посети ни българският цар; в събота идва черногорският; за тези посещения няма какво да запиша.

2 Tömöry M., Bosznia-Hercegovina annectálásának történetéből. Részletek Thallóczy Lajos naplójából. – Századok, 1966, № 4–5, pp. 878–923.

3 Dr Ludwig Thallóczy – Tagebücher. 23. IV. 1914–31. XII. 1914. Herausgegeben von Ferdinand Hauptmann – Anton Prasch. Gratz, 1981, 440 pp.

4 Quart. Hung. 2459/20 (31. 08.–12. 11. 1913), Fol. Hung. 1677, Vol. II (1. 01. 1912–27. 08. 1914).

8 юли 1912 г. Вчера разговаряхме с Телески⁵ час и четвърт. [...] Има си свое мнение за Билински;⁶ що се отнася до Босна⁷ в далечно бъдеще, схващането му е Херцеговина да се даде на Австрия, а Босна – на нас. Аз не можех да му кажа, че има подобни планове, а споделих (само), че предварително не мога да кажа със сигурност какво ще е бъдещето на двете провинции. И двамата бяхме на мнението, че за нас унгарците дуализмът е въпрос за съществуването ни, както и дейността на парламента. [...]

24 юли 1912 г. Вчера следобяд от 4.00 до 5.00 при Берхтолд.⁸ Разговаряхме за политическото положение на Унгария; по този въпрос той няма нито добро, нито пък някакво определено мнение. [...] Обобщавайки трябва да кажа, че новият външен министър не познава нито нашите, нито австрийските условия. Говори надълго, че е необходимо въоръжаване, защото сме изложени на опасност. [...] Сериозно размишлява върху положението на Турция и няма да си отиде докато работите не намерят разрешение. Политиката му е, че границите трябва да се затрупат с войници, така че, ако после балканските се омешат (което е възможно) да можем да решаваме какво да правим, в противен случай те ще ни нападнат(!). Питам го има ли схващане, цел в случай, че последва ликвидиране на Османската империя? Във всеки случай не са големи желанията на този симпатичен човек, всъщност той е силен само в критиката, не одобрява много от нещата на Ерентал,⁹ идеята му за адриатическа железопътна линия не би трябвало да се разгласява и пр. Не гледа в перспектива, по-скоро се защитава, че монархията не е способна да направи каквото и да било поради вътрешното си положение. Това са само оправдания. Разговаряхме много приятно за семейните му работи; за Албания – отгоре-отгоре. Интересуваше го едно нещо: за Билински казва, че той винаги споменава Босна *faça da se*¹⁰ е на босненците, тоест несъзнателно прави триализъм, който с уреждането на пощата е вече налице. В това отношение има право, но аз го поучих в известна степен, че в края на краищата един Билински сам не прави триализъм. [...]

Допълнение: Берхтолд също спомена нещо подобно – да разделим Босна, като Хърватско да е за Австрия, Славония – за Унгария, а двете провинции да разделят!! Това е нашият външен министър, който е манипулиран от военните.

5 Янош Телески (1868–1939) – унгарски политик и финансист, член на Унгарската академия на науките; министър на финансите на Унгария (22. 04. 1912–15. 01. 1917); вътрешен таен съветник.

6 Леон Билински (1846–1923) – полски и австро-унгарски политик; министър на финансите на Австрия (1895–1897, 1909–1911); общ министър на финансите на Австро-Унгария (20. 02. 1912–7. 02. 1915) и като такъв и губернатор на Босна-Херцеговина, чието управление е под юрисдикцията на общото финансово министерство на Австро-Унгария.

7 Според Берлинския договор Босна-Херцеговина е окупирана от Австро-Унгария за 30-години; реокупирана е през 1908 г.

8 Граф Леополд фон Берхтолд (1863–1942) – австро-унгарски политик и дипломат; пълномощен министър в Санкт-Петербург (1906–1911); общ външен министър на Австро-Унгария (17. 02. 1912–13. 01. 1915). Води антисръбска политика; подкрепя създаването на Албания, която затваря Сърбия за Средиземно море. По време на балканските войни счита, че трябва да се воюва срещу Сърбия.

9 Граф Алоис Лекса фон Ерентал (1854–1912) – австро-унгарски дипломат и политик; пълномощен министър на Австро-Унгария в Букурещ (1895–1899) и в Санкт-Петербург (1899–1906); общ министър на външните работи от 24. 10. 1906 г. до 17. 02. 1912 г.

10 (Лат.) Сякаш, като че ли.

17 септември 1912 г. [...] На 14-ти общ министерски съвет, сериозна дискусия. Окупация на Белград, ако балканските народи се скарат. Мнозинство няма, най-сетне и ние ще си вземем пая. [...]

1 октомври 1912 г. Напрагана войната. Напразно балканските държави надхитриха всички уважаеми велики сили; ще довършат Портата в съюз един с друг – без нас и без руснаците. Друг е въпросът доколко има пръст в тази работа неофициалната руска политика. [...]

3 октомври 1912 г. [...] В 8 ч. вечерта ще има тайно общо съвещание на министрите.

Енгел, най-умният австрийски финансов началник-отдел, заяви, че във финансово отношение не сме готови за война, трябва да направим дълг, короната никога не се е грижила за тези неща. [...]

4 октомври 1912 г. [...] На вчерашното общо съвещание на министрите са решили, в сряда да поискат 420 милиона за оръдия и други разходи, бойна готовност и частична мобилизация. Утре в Константинопол ще предадат ултиматума, който Портата ще отхвърли и войната е неизбежна. Нашата гледна точка е да изчакаме, поточно да дочакаме развитието на събитията. Сега, разбира се, вече е късно да се умува над грешките. Следобед са разговаряли с бедния Билински за извънредните мерки, които евентуално ще се наложи да бъдат обявени в Босна. По този въпрос Поттиорек¹¹ много нервно направи изявление. Военното министерство – Hofkriegsrath не го счита за толкова наложително в този момент. Билински имаше конституционни опасения, но когато войната избухне от три страни, в крайна сметка Поттиорек ще трябва да бъде подкрепен. Билински съжалява, че вчера е говорил за лоялността на сърбите, а сега е принуден да прибегне до извънредни мерки. Та нали не трябва да се страхуваме за Босна, сигурно ще има бежанци от Гацко,¹² но не толкова колкото през 1908 г., ще има и от Торонтал. Шаму Хазаи¹³ е тук и се съвещава с началника на генералния щаб; неговото становище е, че Русия стои зад всичко това и че след Балканската война идва големия двубой между двете групи европейски интереси – френската и английската.

5 октомври 1912 г. Днес преди обед с Билински. [...] Чакахме ултиматума днес, но сега „великите сили“ локализируют войната, като гарантират запазването на статуквото. Засега все още не знаем дали Русия ще е склонна на това. Българите не могат да се съгласят, само ако „разкарат“ цар Ферди-нанд. С една дума до 5.00 ч. няма да узнаем повече. Идеята за локализи-рането по всяка вероятност е френска, за нея научавам единствено от вестниците. Ще има и официално съобщение по този въпрос. Берхтолд е нервен.

6 октомври 1912 г. Намесата на великите сили! Та нали когато наистина имаше „европейски концерт“ – през първата половина на XIX в. – не можах да попречат на нищо и разпадането на Османската империя продължи, а сега дали ще успеят! Опасявам се, че връзката с Русия крие в себе си някакви тежки последици. Но това са само мои опасения. [...]

11 Оскар Поттиорек (1853–1933) – австрийски генерал, австро–унгарски губернатор на Босна и Херцеговина от 1911 до 1914 г.

12 Гацко – селище в югоизточна Босна.

13 Барон Самуел Хазаи (1851–1942) – генерал, министър на отбраната на Унгарското кралство от 1910 до 1917 г.

7 октомври 1912 г. Подготовка за делегацията. Във външното положение обратът ще настъпи тази седмица, а е възможно това да стане и още днес. Негово Величество и Белведере не искат война. В Босна Поттиорек иска да започне мобилизация, страх го е от сърбите. Но досега не е получил разрешение, защото едно такова действие ще предизвика недоволство. Берхтолд е против. Призовават го да се обоснове.

8 октомври 1912 г. [...] Вечеря у Берхтолд за 8–10 души от делегацията. [...] Стана дума за това, че Черна гора е обявила война, и главно за набавянето на средства за военните разходи. Не вярвам да се споразумеят.

9 октомври 1912 г. Вчера вечерта общото заседание на министрите е завършило без резултат, днес продължават. Поттиорек е нервен и се чувства отговорен; той е за мобилизацията, но във военното министерство са против, Берхтолд също. [...]

Днес по обед разговарях с Лукач¹⁴ по хърватския въпрос и за герба. [...] Най-интересният поврат е, че сега, когато Поттиорек и военният министър обявяват частична мобилизация в Босна, министърът на външните работи също ще даде своя принос с оглед на общото благо. Много слаб човек е!!! Там горе отново вършат глупости. Тази шега ни струва по 240 000 крони на ден. [...]

Ласло Съодени-Марич¹⁵ пристигна вчера вечерта от Чор във Виена. Извикал го Берхтолд; тази вечер отива в Берлин. Търсил ме е, искал да говори с мен. Следобяд между 3.00 и 4.00 бях при него в „Сахер“, където е отседнал.

По негов обичай искаше да „измъкне“ мнението ми за кризата. [...] Аз му говорих само общи работи, така да се каже принципи. Днес по изключение беше искрен. Съветници на Берхтолд са Фридеш Сапари¹⁶ и Хойос.¹⁷ Самият Берхтолд не се доверява на нищо. Боят се, че германското правителство и Сазонов,¹⁸ въпреки съюза, са планирали нещо, за което те не знаят; когато попитал какво, не могли да му кажат. Дразни ги, че в Париж Русия е направила предложението и Германия отстъпва водещото

14 Ласло Лукач (1850–1932) – унгарски политик; министър на финансите в Унгария (15. 01. 1895–15. 06. 1905, 17. 01. 1910–22. 04. 1912); министър-председател на Унгария (22. 04. 1912–10. 06. 1913).

15 Граф Ласло Съодени-Марич (1841–1916) – австро-унгарски дипломат с унгарски произход; пълномощен министър в Берлин в продължение на 22 години (1892–1914). Приятел на кронпринца Рудолф и на германския император Вилхелм II, ползва се от изключителното доверие на Франц Йосиф I. В много близки отношения с Л. Талоци и редовно му съобщава политически факти, които заслужава да бъдат отбелязани от историческа гледна точка; тях Талоци често записва стенографски.

16 Граф Фридеш Сапари (1869–1935) – унгарски дипломат и земевладелец. Дипломатическата си кариера започва през 1899 г. като аташе в Италия; аташе в Берлин (от 1903 г.), секретар на австро-унгарското посолство в Мюнхен (от 1907 г.). Началник на кабинета на общия австро-унгарски външен министър Ерентал (10. 12. 1909–20. 04. 1912); ръководи Втори (политически) отдел в общото външно министерство (20. 04.–1. 10. 1912). Австро-унгарски пълномощен министър в Санкт-Петербург (1. 10. 1913–6. 08. 1914).

17 Граф Александър фон Хойос (1876–1937) – австро-унгарски дипломат. Започва дипломатическата си кариера през 1900 г. като аташе в Пекин; след това заема същия пост в Париж, Белград и Берлин; съветник в австро-унгарските посолства в Щутгарт и Лондон (от 1905 г.). По време на босненската криза (1908) е изпратен с мисия в Берлин, за да лобира за германска подкрепа при анексията. През април 1912 г. е назначен да ръководи кабинета на австро-унгарския външен министър Берхтолд – пост, чиято значимост нараства при предшественика му Сапари.

18 Сергей Дмитриевич Сазонов (1860–1927) – руски държавник; министър на външните работи (септ. 1910–юни 1916). Въпреки обещаващото начало, руско-германските отношения се разпадат през 1913 г., когато кайзерът изпраща един от своите генерали да реорганизира турската армия и да контролира гарнизонът в Константинопол, като отбелязва, че „германското знаме скоро ще се все над укрепленията на Босфора“ – жизненоважна търговска артерия, чрез която се осъществява 2/3 от износа на Русия.

място на Австро–Унгария, те, т.е. Австро–Унгария вярно поддържа съюза, а Германия – не (дотук са я докарали), единствено Н.В. е оптимист, не вярва напред всичко това. (Вижда се, че той е най-умният между тях.) „Да, но той не знае всички подробности и е на 82 години“ – отговарят „хлапаците“! Очакват нещо лошо и нервничат. [Съодени] отива в Берлин и ще се опита да разсее работите. Вижда положението в мрачни краски. Най-накрая сподели, че засега Берхтолд не иска нищо, само чака, но после няма да знае какво прави? [...] Каза със сигурност, че кандидатът на Ерентал пред Н.В. е бил Буриан.¹⁹ Искаше ми се аз да препоръчам Буриан, за да не прояви той ревност към него. [...]

20 октомври 1912 г. Снощи със семейство Съодени. В Берлин Съодени се опитал да получи информация за настроенята там и да ги успокои. Те поискали от Съодени да пита дали при усложняване на обстановката ще могат със сигурност да разчитат на нас. Съодени не е задавал този наивен въпрос; неговото впечатление е, че в случай на сериозни събития ще могат да разчитат на тях точно толкова, колкото през 1908 г. Успокоил ги в Балплац като се върнал – поне така смята той. Берхтолд е много интелигентен, но съвсем несамостоятелен. Най-умен е Н.В., с когото вчера е разговарял, се подготвя за отбрана. Н.В. „държи барута на сухо“,²⁰ не иска да се съгласява с нищо, не предприема излишни ходове, но ще се подготви за всякакви възможности. Не е верно, че в никакъв случай не иска война. [Съодени] няма впечатления доколко Берхтолд е доволен от Белведере. След това му разкрих схващането си за Македония и каква трябва да бъде бъдещата програма; разбра го и съм сигурен, че ще го предаде по-нагоре, но моята цел беше само това, какво ме интересува кой ще е „баштата“ на идеята запред обществеността.

23 октомври 1912 г. [...] Вечерта от 7.30 до 9.00 ч. в клуба на Работническата партия. Там проучват на балканската карта военните позиции и дебнат какво ще стане. С една дума партиите „се зъбят“ една на друга. [...]

26 октомври 1912 г. [...] Както предвиждах в резултат от упадъка на турската войска войната с Турция започна много нещастно и непременно ще доведе до загубата на Македония. Не знаем какво ще стане с Албания. Засега изглежда, че статуквото непременно ще се провали, ще възникне друго статукво. Във всеки случай балканският съюз е с антигерманска насоченост и затова на германците не им е приятно, че работите взеха такъв обрат. Всъщност и на нас не ни е приятно – и най-вече победният, или поне така нареченият победен пробив на сърбите.

27 октомври 1912 г. Билински е стар човек, иска всичко и то веднага, а Н.В. го подкрепя в това отношение. Личността му ми импонира, но с него не може да се работи обективно и успешно, защото няма самодисциплина и само нервнички в търсенето на претекстове. Пред себе си аз не поемам отговорност за действията му,

19 Граф Стефан/Ищван Буриан (1851–1922) – австро–унгарски дипломат и политик с унгарски произход; вицеконсул в София (9. 04. 1880–11. 02. 1881), извънреден консул в Москва (31. 03. 1882–1886), пълномощен министър в София (9. 08. 1886–5. 11. 1895), в Шуттгарт (4. 07. 1896–8. 08. 1897) и Атина (1897–1903). Като политически наследник на Бенямин Калай заема поста общ министър на финансите на Австро–Унгария (24. 06. 1903–20. 02. 1912, временно 28. 10.–2. 12. 1916 и отново 22. 12. 1916–7. 11. 1917). В качеството си на общ министър на финансите управлява и окупирана Босна–Херцеговина. „Министър около владетеля“ във второто правителство на Ищван Тиса (10. 06. 1913–13. 01. 1915). Общ министър на външните работи на Австро–Унгария (13. 01. 1915–22. 12. 1916 и 16. 04.–24. 10. 1918).

20 Подготвя се за отбрана.

понякога напразно ми вярва, това не е резултатна работа. Що се отнася до войната, нищо не ме учудва: турският войник не е лош, офицерите са го развалили. В това отношение писмата на Карачон²¹ и неговият дневник са изключителни документи. [...]

31 октомври 1912 г. Тази вечер искам да замина за Дрезден, ако е възможно. Както предвиждах турците са били бити при Одрин и изглежда ще последва дипломатическо посредничество. Днес говорих със стария поляк Билински: иска да подаде оставка, ако работите не потръгнат. Казах му, че така няма да оправи работата, защото, ако той не успее да направи железопътните линии, то никой няма да може да стори това. Заплахата на краля²² не е помогнала за бойната готовност. Българите окончателно са победили турците. Подготвя се нова Византия; Берхтолд се смее.

1 ноември 1912 г. След неспокоен сън – Дрезден. [...] От 5.00 до 6.00 у Янош Форгач,²³ където дипломатите бяха поканени на обяд. Германия е спокойна, на наша страна е, но съжалява за разгрома на турците, защото тук всички бяха туркофили, сега започват да се обръщат към победителя. Време е за критика, сърбите са превзели Ипек, а това ще предизвика допълнителни усложнения. Ще се промени и положението на [sic!], с една дума ще станат актуални много въпроси, които досега са „почивали“. Форгач е на мнение, че трябва изцяло да се примирим с положението и е оптимист. [...]

3 ноември 1912 г. Вчера валя сняг; днес времето е хубаво. Станах точно в 8.00, пих чай, прочетох вестника, който съобщава за частичната победа на турците, но със сигурност са победили българите. [...] Там [у Съодени] беше и съветникът от посолството Флотов²⁴ с когото разговаряхме за положението. Установихме, че естествено статуквото не може да бъде запазено и че всъщност Европа би трябвало да ратифицира успехите на бойното поле. Междувпрочем настроението на немците безусловно е против войната, много от тях дълбоко съжаляват за разгрома на турските войски и го отдават едва ли не на Голц паша²⁵ и на упадъка на немския военен престиж. Освен това съжаляват и за материалните загуби; мнозина са на мнение, че една от най-големите грешки е била отстъпването на Нови пазар през 1908 г. и възмездяването на турците, защото всичко е било за сметка на Тройния съюз. Същото мнение споделя и пълномощният министър. (Междуругото и Берхтолд каза, че ако през 1908 г. той е бил външен министър, не би направил това.) Моето впечатление е, че сега всъщност немската политика не знае в

21 Д-р Имре Карачон (1863–1911) – унгарски историк–ориенталист, католически свещеник, един от първите европейски учени, получили достъп до турските архиви. От 1907 г. до смъртта си през 1911 г. извършва пионерска изследователска работа в турските архиви. По време на престоя си в Константинопол води дневник и поддържа редовна кореспонденция с приятеля си Л. Талоци, в която подробно го уведомява за политическия живот в Турция.

22 След осъществяване на Съглашението между Австрия и Унгария през 1867 г. до разпадането на Австро–Унгария през 1918 г. австрийският император Франц Йосиф I носи и титлата „унгарски крал“, която Л. Талоци използва навсякъде в дневника си.

23 Граф Йохан/Янош Форгач – австро-унгарски дипломат с унгарски произход, пълно-мошен министър в Белград (1908–1909); от есента на 1913 г. началник на втори (т.е. политически) отдел в Балпац; доверено лице на Берхтолд и заедно с Хойос началник на неговия кабинет.

24 Барон д-р Лудвиг фон Флотов (1867–1948) – австро-унгарски дипломат, доктор на юридическите науки, последният общ външен министър на Австро–Унгария (2–11. 11. 1918). На дипломатическа служба от 1895 г. През 1913 г. получава ранг на „извънреден и пълномощен министър“.

25 Барон Кошмар фон дер Голц (1843–1916) – пруски фелдмаршал, турски паша и военен историк. След Руско–Турската война от 1877–78 г. е поканен от султан Абдул Хамид да реорганизира турската армия – служи там 12 години (до 1895 г.).

каква посока да работи и чака да види какво ще направим ние. Сега се водят преговорите и забелязвам, че във Виена се готвят да предприемат нещо, за което информираха кабинетите. От наша страна не приеха нотата на Поанкаре²⁶ дотолкова, доколкото не искахме да се ангажираме със задължението за незаинтересованост.

4 ноември 1912 г. [...] Вечерта дойде Билински с генералния щаб. Естествено тук загубите на турците оказаха изключително голямо внимание и вече започват да отчитат западането на Османската империя. Забелязва се известен страх от възможностите на бъдещето.

5 ноември 1912 г. [...] Фридеш Сапари ми каза строго поверително да дойда на заседанието на австрийската делегация, защото там ще чуя интересно изявление. Знаех за това и от министъра, на когото Берхтолд съобщил във влака. С една дума, ние ще се откажем от статуквото и ще отчетем факта, че балканските държави са победили. Не можем да поддържаме едно мъртво тяло.

Следобяд се сформира австрийската делегация. Немците наистина искат да се сблизят с нас. Председателят на немската национална партия Силвестър ще пристигне тук, за да разговаря с най-важните ни хора. Забележителното изявление бе направено в 5.00. Значимостта му е в това, че Берхтолд избърза да го представи както пред австрийската, така и пред унгарската делегация още преди тронната реч, тъй като искаше да го направи пръв и така да изпревари останалите велики сили, които също са отчели вече този факт. Разбира се, това бе коментирано по много различни начини, но всичко е безполезно. Самото изявление, което прилагам тук,²⁷ въпреки че е кратко, представлява исторически документ, доколкото след балканските победи всъщност ние сме първите, които посягаме на „болната“ османска държава. Това е световно-историческото му значение. Като си помисля, че изчезва империя, която е просъществувала 400 години и на нейно място се образуват нови формации, безусловно е сигурно едно нещо – започва нов исторически период, точно така, както е станало с падането на Константинопол. Сега много въпроси ще станат актуални, скритите противоречия ще излязат на повърхността, така че в бъдеще ще сме изправени пред динамични и трудни условия. Като изключим Босна, Монархията ще бъде заинтересована много повече на южната си граница и съществува опасност да изгубим една крепост, която е в упадък. Но в случая няма време за размишления. Всичко онова, което каза пресата и делегатите е само възгледа на деня, важното е че изявлението бе направено. Австрийската делегация го прие мълчаливо; час по-късно унгарската делегация по-скоро го одобри, Ищван Тиса²⁸ също. 7.00–8.00 – бях в клуба, където, разбира се, всички говореха като луди за завземането на Албания, факт е обаче, че това е един от най-трудните въпроси. Самият Берхтолд беше нервен, но след това настроението му се възвърна. Понякога в световната история децата играят най-важната роля. Имаше вечеря на партийни съмишленици. Президент беше Куен;²⁹ дойде и Билински, а за голямо учудване на всички Хелтай

26 Раймон Поанкаре (1860–1934) – френски политик, министър-председател (13. 02. 1912–21. 01. 1913) и президент на Франция (18. 02. 1913–18. 02. 1920).

27 Липсва.

28 Граф Ищван Тиса (1861–1918) – унгарски политик; син на Калман Тиса; министър-председател на Унгария (3. 11. 1903–18. 06. 1905, 10. 06. 1913–15. 06. 1917).

29 Граф А-р Карой Куен-Хедервари (1849–1918) – унгарски политик, приятел на Л. Талоци; министър-председател на Унгария (27. 07.–3. 11. 1903, 17. 01. 1910–22. 04. 1912). Хърватски, славонски и далматински бан от 1 дек. 1883 г. в продължение на двадесет години.

доведе Офенберг³⁰ и шаба. Разбира се, много малко хора знаят, че този господин вече „си отива“ и наследник ще му стане Кробатин.³¹

От разговора с Карой³² установих, че историята е твърде важно политическо средство, ако човек може да се учи от нея, но не трябва да я преподава. Аз „виждам“ добре, но това е само една мемоарна работа. Ако сега България е разумна, ще привлече Турция в Балканския съюз и ще използва войската за собствените си цели. [...]

7 ноември 1912 г. Днес в австрийската делегация срещнах белградския пълномощен министър Угрон.³³ Работата на сърбите е порасла; твърдо настояват за изход към Адриатика и няма да отстъпят. Ако не им позволим, тогава ще се стигне до оръжието, това пък няма да позволят руснаците и ще последва пожар от страна на германците, французите и англичаните. Бои се. Не знае какво иска престоло-наследникът; разпространяват, че иска мир с руснаците, но не и със сърбите, това не е политика. [...] В австрийската делегация се чу как Масарик,³⁴ Клам, Шуштершич³⁵ [...] също ни считат вече за мъртво тяло, а нашите хора, с изключение на Куен, толкова се страхуват от това. Сега всичко зависи от династията. Ако този нещастен престолонаследник наистина вземе властта в ръцете си, ще унищожи империята. Но това е „музика на бъдещето“, стига ни и днешната дисхармония. [...]

След заседанието на австрийската делегация с Билински отидохме в Партията на труда, където той разговаря надълго с много хора. [...] Аз говорих продължително с Ищван Тиса. Според Тиса сегашното развитие на събитията на Балканите не е опасно за нас, даже той, със „същите рицарски чувства“, счита, че развитието на балканските държави може само да бъде полезно за нас. Що се отнася до сближаването между австрийските и немските депутати, каза, че е трябвало да стане по-рано, но по-добре късно отколкото никога. [...]

8 ноември 1912 г. Днес от 10.00 до 1.45 общо съвещание на министрите по въпроса за босненските железопътни линии. С Билински го очаквахме от няколко дин, а и аз самият, имайки предвид станалите събития, предположих, че каквито и пречки да възникнат, не е възможно да бъде пренебрегнат този въпрос. [...] Спорът продължи твърде остро от ляво и от дясно, на няколко пъти изглеждаше, че няма да се споразумеят, но накрая установиха текста на закона и споразумението за тарифите. [...]

30 Барон Мориц Ритер фон Офенберг (1852–1928) – австрийски генерал от пехотата на австро–унгарската армия, имперски министър на войната през 1911–1912 г.

31 Барон Александър фон Кробатин (1849–1933) – австрийски фелдмаршал, австро–унгарски имперски министър на войната (1912–1917).

32 Граф Имре Карой (1873–1943) – унгарски икономически и политически писател, земевладелец; председател на борда на Белгийско–унгарската банка от 1900 г. и на Унгарското банково и търговско акционерно дружество (известно още като Английско–унгарска банка) (1913–1933).

33 Ищван/Стефан фон Угрон (1862–1948) – австро–унгарски дипломат с унгарски произход; пълномощен министър в Белград (30. 04. 1911–13. 11. 1913).

34 Томаш Гариг Масарик (1850–1930) – австро–унгарски и чехословашки политик. През 1907 г. Масарик е избран за депутат в австрийския райхстаг. Той не препоръчва независимост на Чехия в дадения момент, но е благосклонен към преобразуването на Австро–Унгария във федерация, в която всяка народност да получи вътрешна автономия. През 1908 г. се противопоставя на анексирането на Босна и Херцеговина от Австро–Унгария. До 1914 г. Масарик се посвещава на вътрешните реформи в Монархията.

35 Иван Шуштершич (1863–1925) – словенски юрист и политик; през 1896 избран за депутат в австрийския парламент; между 1909 и 1911 г. президент на най-голямата опозиционна коалиция Словенски съюз, а от 1912 до 1914 г. – на Хърватски и словенски парламентарен клуб.

В такива случаи всеки гледа да си присвои заслугите. Във всеки случай обаче заслугата е на балканските народи, че победиха турците. [...]

След обяд – различни новини във връзка с войната. От една страна, че Монархията не може да търпи нахалните искания и предизвикателното поведение на Сърбия; от друга страна девизът е мир на всяка цена. В действителност общественото мнение не може да оформи определена, ясна цел, което е естествено, тъй като това не е в състояние да направи и самото външнополитическо ръководство.

В 4.00 следобед – заседание на унгарската външнополитическа под-комисия, което продължи един час. Незначителни изказвания, с изключение това на Куен-Хедервари, който се застъпи за Албания. Да си призна, лидерът този път беше малко повърхностен.

В австрийската делегация отново се прояви разногласието. Отмина-вам намесата в нашите работи, защото това е естествен процес на австрийското развитие, но на преден план излиза обстоятелството, че сега вече германският елемент сериозно търси взаимодействието на унгарците. Ще видим какво ще излезе? Моят министър³⁶ отпътува, пълен с надежди и със заслужено чувство за победа. Призна, че всъщност не той, а сърбите и българите са победили, защото сега въпросът за босненските железопътни линии се превърна в международен.

9 ноември 1912 г. [...] Вчера от 5.00 до 9.00 имаше съвещание в тукашната ми квартира по въпроса за жп-споразумението и за предложението, което предстои да бъде направено пред босненското провинциално събрание; от унгарска страна участие взеха Нойман и сподвижниците му; непрекъснато се караха и оставиха за доизясняване някои подробности. Затова днес в 11.00 трябваше да отидем в министерството на търговията, където Бейоти³⁷ и Телески най-после дадоха съгласието си за окончателния вариант на текста. Телески изрази мнение, че няма да получим пари и че това решение на въпроса дължим само на българската и сръбската победа, защото всъщност Унгария и Австрия не биха се споразумели. Така се измъкнахме от бедата. Каза, че австро-унгарската банка има един милиард необезпечени ценни книжа. Тоест пресилването на нещата крие опасности, от страх пред войната. Но казва, че ако победи мирът, положението ще се подобри. С оглед на мирът обаче не препоръчвам пошло пиршество.

10 ноември 1912 г. [...] Докато пишех тези редове ме посети граф Карой Куен-Хедервари, който междувременно разговарял с германския пълномощен министър Чирски.³⁸ Главната цел на неговото посещение беше да научи какво е състоянието на босненския жп-въпрос, тъй като в клуба му проглушили ушите. Разбира се, говорихме и за външнополитическото положение. В този песимистично настроен кошер, който представляват днес унгарците, той решително и хладнокръвно ги поучава да посрещнат събитията със самообладание и да не се самооплакват. Изказването си за Албания е направил без знанието на Берхтолд и Лукач, за да се чуе в еднаква степен за запазването на Константинопол и изобщо цялата работа. Освен това нито германският пълномощен министър, нито той, нито Берхтолд могат още днес да видят нещата ясно.

36 Леон Билински – общ министър на финансите, по това време Талоци е вътрешен таен съветник в общото министерство на финансите.

37 Ласло Бейоти (1860–1943) – унгарски политик и землевладелец; министър на търговията на Унгария (18. 10. 1911–13. 06. 1913).

38 Граф Хенрих фон Чирски (1858–1916) – германски дипломат и политик, личен секретар на Бисмарк (1885–1886). По това време германски пълномощен министър във Виена (1907–1916).

Бедата е там, че винаги заявяваме какво не искаме, а крайгълният камък на политиката е онова, което искаме. [...]

11 ноември 1912 г. Днес Франц Фердинанд³⁹ е бил при краля преди общите рапорти. Във всеки случай предстоят важни събития. [...]

Бях на обед у Буриан. Днес е бил на доклад при краля, който му казал, че има голяма нужда от него и всеки път подчертава, че не може да се лиши от такава сила. Затова го оставя в Мадрид само за кратко време. Кралят говорил за запазването на Албания, по той успял да разговаря с него само най-общо, защото не дошъл ред за най-интересната тема – Дарданелите, тъй като били предвидени рапорти.

[Буриан] беседвал надълго с Берхтолд; това „безпомощно дете“ му направило силно впечатление. Той се изказал толкова наивно и с такова невежество, че само след силно притискане се оставил да се разбере в какво всъщност се състои неговата детинщина. Станало дума за Дарданелите. За тях Берхтолд, който не знаел, че Черно море е четири пъти по-голямо от Адриатическо, отбелязал, че на руснаците трябва да се разреши излаз на Дарданелите без обезщетение (!), а в замяна да поеме задължението двайсет и пет години да не предприема нищо срещу тях. Чувал ли е някой подобно нещо, и това е нашият външен министър. Буриан смята, че Константинопол трябва да бъде столицата на Мала Азия, а великите сили да гарантират неутралитета му. Според Берхтолд Албания може да бъде задържана. Разбира се, разпространяват се панически слухове; адютантът Монтекуколи казва, че е изпратен ултиматум на сърбите. Берхтолд споменал пред Имре Карой, че ще има война. Записвам всички тези неща, защото са характерни. Има признаци на нервност. Тук всички вярват ведно – в мъдростта и опита на краля.

Когато разказвал на Буриан впечатленията си от България, Ференц Крес⁴⁰ споделил, че ако българите са срещу нас, то това със сигурност е предизвикано от руснаците. Престолонаследникът остава тук. В обществото започва да се разпространява новината, че нещо се готви. Йодьон Хорват⁴¹ съобщава, че в Мюнхен руският пълномощен министър е агитирал срещу нас в „Münchener Neueste Nachrichten“ и ги е насърчавал за едно антиавстро-унгарско направление. Редакторът Мора е съобщил за това на канцлера Бетман-Холвег,⁴² който после наредил да потулят работата. Междувпрочем руският пълномощен министър е несръчен човек. Посещението на престолонаследника в Германия ще бъде ускорено. И това ще отнеме няколко дни.

12 ноември 1912 г. [...] Настроението е много потискащо. Всички се боят от войната и от големия европейски пожар. В Малта англичаните са дали на двата немски крайцера 1000 тона въглища вместо 3000. Тук, у нас обмисляха дали да не върнат бойните ни кораби от Смирна. Твърди се, че Англия много се готви в случай, че нахлуването стане не при Белград, а откъм Рума.⁴³ С една дума, въздухът е нажежен. [...]

39 Франц Фердинанд (1863–1914) – ерцхерцог на Австрия–Есте и наследник на австро-унгарския трон. Убит при атентант в Сараево на 28 юни 1914 г.

40 Ференц Крес (1883–1957) – брат на унгарския цигулар Геза Крес, който бил приятел на Л. Талоци.

41 Йодьон/Едмунд Хорват (1874–1950) – австро-унгарски дипломат, на дипломатическа служба във Венеция, Белград, Мюнхен и др.

42 Теобалд фон Бетман-Холвег (1856–1921) – германски политически деец; райхканцлер (1909–1917).

43 Рума – град във Войводина, Сърбия.

13 ноември 1912 г. [...] От 8.00 до 12.00 бяхме на обяд при кмета Ищван Барци.⁴⁴ [...] Там беше и Хазаи. Според Хазаи Русия се мобилизира. Утре Билински отива при краля. Той спомена ние да дадем на сърбите едно пристанище (!) [...]

14 ноември 1912 г. Билински е прекарал повече от час при Н.В., който го е приел с голяма радост. [...] Днес е говорил по-успокояващо за външнополитическото положение. „Аз няма да отстъпя“, казал той. Сега лоялно Франц Фердинанд е с него и не прави забезбедения, вярва в германците. Изобщо не става дума да отстъпват на сърбите. [...] Вечерта – у Йеньо Форстер.⁴⁵ [...] Там беше и Буриан и стана ясно, че „майсторът“ на „албанското“ изказване на Куен-Хедервари е самият той. Сега го занимава въпросът за проливите.

15 ноември 1912 г. Днес сутринта ме потърси Шуфлай⁴⁶ от Загреб. [...] Трябва да се прави хърватска политика, да се изведе една католическа ивица до Албания. [...]

17 ноември 1912 г. [...] Днес Шаму Хазаи е бил при краля. Положението с Русия отново се усложнява, според сигурни сведения на западната руска граница има мобилизация. Вечерта в клуба Якабфи⁴⁷ се оплака, че в Торонтал и Бачка сърбите много са си вирнали носовете. Не народът, а полуобразованата интелигенция, адвокати, свещеници. [...] Не знам дали искат да изплашат обществеността с атентати, но страхът е всеобщ. Поведението на власите е точно такова, макар че официалната външна политика на кралството досега ги възпираше. Сред рутените също има движение. Част от поляците са русофили, а при тези условия да се подготвя руски пожар не е от най-приятните инициативи. Колкото повече продължава това – обясняващо се и с нашето страховито поведение – положение, толкова повече се приближаваме към всеобщата опасност. Подчертавам, че тези, естествено само ежедневни записки са непълни и отразяват субективни впечатления. [...]

19 ноември 1912 г. [...] Вечерта разговарях с Билински. [...] Най-сетне Билински заяви: руснаците са се „отъждествили“ със сърбите и се мобилизират; струпват войските си на границата. В отговор ние изпратихме в Берлин човек от генералния щаб; под въпрос е дали и те са получили същите сведения. Потвърдили са. Затова Н.В. изпрати Годфрид Хохенлохе⁴⁸ – зетя на ерцхерцог Фридрих⁴⁹ в Петроград със саморъчно написано писмо до царя, за да оправи работата преди решението. Хохенлохе заминава

44 Ищван Барци (1866–1943) – кмет на Будапеща (1906–1918). По негово време стават обществена собственост газо- и електропроводите, трамвайните линии.

45 Барон Йеньо Форстер (1879–1919) – историк, архивист; завежда архива на Сепешкия комитат в Лъоче (дн. Левоца, Слов.) (1904–1914); секретар на Сепешкото историческо дружество (1909–1916).

46 Милан Шуфлай (1879–1931) – хърватски историк и политик, един от основоположниците на албанистиката. А. Талоци го счита за много талантлив и надежден учен и го довежда в Будапеща, където той работи в Унгарския национален музей от 1904 до 1908 г., след което е избран за професор в Загребския университет (1908–1918). Зедно с Талоци и Иречек издава двутомния документален сборник „Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia (1913–1918)“ (Vienna, Vol. I, 1913, Vol. II, 1918).

47 Вероятно Елемер Якабфи (1881–1963) – унгарски политик, роден в Трансилвания; депутат от Народната работническа партия (1910–1918) от избирателния район Неметбокшан (рум. Bocșa Montană).

48 Годфрид Хохенлохе (1867–1932) – принц, офицер от австро-унгарската армия и дипломат по време на Първата световна война. През 1908 г. се оженва за ерцхерцогиня Мария Хенриета, дъщеря на ерцхерцог Фридрих. Австрийският император Франц Йосиф I го изпраща със специална мисия в Санкт-Петербург, за да оправи обтегнатите вследствие на балканските войни взаимоотношения между Австро-Унгария и Русия.

49 Ерцхерцог Фридрих (1856–1936) – член на Камарата на Хабсбургите, върховен главно-командващ на австро-унгарската армия от юли 1914 г.

за Петроград утре, т.е. в петък, така че в неделя вече ще имаме новина оттам. Ако отговорът не е задоволителен, войната ще започне и то на три фронта – към Сърбия, Черна гора и Галиция, германците ще воюват с французите, англичаните и руснаците, с една дума възможна е световна война. Освен това и Босна ще създаде проблеми. Още сега ще започне увеличаването на числеността на армията. При това Офенберг е страхлив и не иска война. Билински беше съвсем покрусен; аз – не. Войниците казват, че сега военната служба има повече предимства, отколкото по-късно. Правят си оръдия.

Вечерта бях у Лукач. Вече открито говорят за мобилизацията. [...]

20 ноември 1912 г. Според мен мобилизацията от страна на руснаците не е нищо повече от демонстрация. Те видяха, че външвана политика на Австро–Унгария е колеблива, т.е. че се страхуваме и затова ни оказват морален натиск, така че за това, което народите извънват на Балканите, да благодарят не на Австрия, а на Русия. Аз не вярвам те да имат сериозни намерения за война. Вероятно това е отговорът на обстоятелството, че ние нанесохме последния удар на турците в първата реч на Берхтолд. Може да се стигне до война само, ако дипломатията наистина влоши положението и самата тя се намеси в някои подробности, които с трезва глава могат да бъдат оправени. Това е мое лично мнение. [...]

21 ноември 1912 г. Сутринта с Билински на гроба на Калай. После той отиде при Буриан, а аз при Лайош Лоци⁵⁰ в Геоложкия институт. Лоци се радва, че вече е сложен край на висияния турски въпрос. Ще се освободи голяма територия за науката и стопанството. Имаме желязна руда само за осемдесет години напред; желязните ни руди са слаби, но на pewno нашата химия и металургия по-късно ще може да ги преработва с различни нови методи. Въглища още има, но имаме нужда от босненските въглища. В Босна може да се намери още петрол, калиева сол. Този наш храбър учен има изключително добри резултати и аз предварително се радвам, че ще работим заедно рамо до рамо. [...]

5 декември 1912 г. [...] Обсъдих балканските дела с проф. [Константин] Иречек, който по удивителен начин е придобил силен учителски манталитет. [...]

14 декември 1912 г. [...] Според тукашното официално съобщение външнополитическото положение дава знак за възникването на напрежение и за подобряването на дипломатическото положение. Във военно отношение обаче изглежда, че турците са напреднали или поне така смятат и се стремят стоически да замажат досегашните поражения. Външният министър смята, че все още е възможно мирно решение. [...]

16 декември 1912 г. [...] Като че ли днес външнополитическото положение е отново по-благоприятно. Русия и Сърбия не искат война. Тази информация Билински е получил при един дълъг разговор с Берхтолд и днес я е телеграфирал на Потioreк. От друга страна, се чува новината, че казаци са преминали руската граница и са предоставили оръжието си. Би било наивно обаче от тази мозайка да се празят окончателни заключения.

50 Лайош Лоци (1849–1920) – унгарски геолог и географ; директор на университетския Географски институт (1902–1908) и на Института за изучаване на земята (1908–1918). През 1916–1918 г. по поръчение на Унгарската академия на науките ръководи научно-изследователска експедиция в Сърбия, Албания и Македония.

По обед разговарях с граф Монтс⁵¹ – бившият немски пълномощен министър в Рим. По обичайния за него начин нарече почти всички магарета, а едно истинско магаре определи като умен човек – това беше бившият му австро–унгарски колега в Рим.⁵²

Според него една от причините за упадък на Турция е Ерентал, а другата – Джолити.⁵³ Ако италианците не нападнат турските брегове и острови, няма да се наложи Дарданелите да се отрупат с оръдията от Кириклизе. Балканските държави използваша момента, когато турците призоваха новобранците си и уволниха отслужилите войници, така че новата войска, която наброяваше само по 170 души на рота, така да се каже попадна в кладницата. Според него (но това не е вярно) никой не е можел да знае, че ще има война; самият Фердинанд също не искал войната, единствено Никита⁵⁴ не го интересувало и я започнал. Той смята, че ако Шефкет паша⁵⁵ поеме главното командване, все още може да настъпи обрат. [...]

10 февруари 1913 г. [...] Днес пристигна отговорът на писмото до царя, донесе го Хохенлохе, който е много настинал и веднага си легна. Тези дни ще науча какво има в писмото. Излизането на нашия албански кодекс се очаква този месец.

Тук е и Зурани, албанецът. От него узнах, че са ни пробвали. Първоначално турското правителство искало да контрабандира по нашия канал 30 000 броя оръжие. Най-напред сме се съгласили, но след това външните работи отказали, после военните ги пристиснали да се съгласят, но когато Франц Фердинанд пристигнал от Берлин, отново отхвърлили. Партиите на мира и на войната не са могли да се споразумеят дори за това малко „парче месо“. Черногорците ще завземат Скутари⁵⁶ и ще останат там.

11 февруари 1913 г. Германският пълномощен министър Чирски е говорил вчера с Билински. Според него е решено Скутари да е за Албания, а Черна гора ще компенсират с едно плодородно плато. [...]

12 февруари 1913 г. Днес външнополитическото положение отново е смущаващо. Власите са изключително раздразнени. Ругаят Германия, Австро–Унгария и Русия, тъй като българите гледат на тях от високо. Преобладава убеждението, че руснаците вероятно са уверили българите, че докато трае войната, те ще са на страната на Балканския съюз и българите се надяват на това. Опасно е обаче, че на власите ще им

51 Граф Монтс – германски пълномощен министър в Италия (1903–1908).

52 Граф Х. Лютцов, австро-унгарски пълномощен министър в Рим (1904–1910).

53 Джовани Джолити (1842–1928) – италиански политик, пет пъти министър-председател на Италия. Периодът от началото на XX в. до Първата световна война се нарича „ерата на Джолити“. От 1911 до 1914 г. министър-председател. Води итало-турската война, вследствие на която Либия става италианска колония.

54 Никола I Петрович Негош (1841–1921), наричан още Никита – княз (1860–1910), а след това крал (1910–1918) на Черна гора. През Балканската и Междусъюзническата война, Черна гора участва на страната на Балканския съюз и се стреми да прогони османците от европейските територии. При избухването на Първата световна война през 1914 г., Черна гора е първата държава, която помага на Сърбия да изтласка австрийските сили от Балканите. След войната тя се обединява с други славянски страни, които образуват Кралството на сърби, хървати и словенци (след 1929 г. – Югославия).

55 Махмуд Шефкет паша (1856–1913) – турски генерал и държавник. Играе важна роля при възцаряването на султан Абдул Хамид II, велик везир на султан Мехмед V. През 1911 г. като военен министър създава военновъздушните сили на Турция. Потшва въстанието в Албания. След неуспешната за Турция итало-турска война е свален от поста на военен министър. Младотурците го назначават за велик везир, министър на външните работи и военен министър. Убит от терористи през юни 1913 г.

56 Скутари – дн. Шкодра, Албания.

писне от това положение и може да нахлуят и тогава ще настъпят усложнения. Що се отнася до българите, през първия период на войната на всеки четири дни издаваха по една кратка телеграма, сега високо говорят за 15 000 турци загинали, т.е. лъжат. Признават обаче, че сега турците се бият много по-добре. От друга страна обаче турците също се стремят към мира, т.е. нямат пари. Черногогорците още не са завзели Скутари, но кой знае дали няма да настъпят след няколко дни, а тогава ще бъде трудно да бъдат изгонени оттам, още повече, че това ще струва извънредно много жертви. [...]

13 февруари 1913 г. Днес общото министерство на външните работи ни изпрати резултатите от преговорите, водени от представителите на двете правителства⁵⁷ с балканските държави под председателството на Викенбург⁵⁸ за икономическите изисквания, които ще бъдат създадени след войната. Прочетох ги; проблемът е, че двете правителства не са на съвсем едно и също мнение и има толкова много точки, че не се знае дали съответните държави ще се съгласят? Не знам доколко е приемлива митническата общност с Черна гора; що се отнася до Херцеговина смятам, че ще има политически последици.

Днес голяма паника в двора: Билински поискал Берхтолд да го приеме в 11.00, но той се обадил по телефона, че има аудиенция при Н.В. и го моли да дойде следобед. Външният ни министър се обадил, че отива по военни дела; от това Билински си направил извод, че или Одрин е паднал, или Скутари. Най-накрая се оправдаха с един от слугите.

15 февруари 1913 г. [...] Завчера румънско-българският мир придоби неприятен обрат, какъвто – не знам, но каквото и да е станало, със сигурност и по отношение на него сме както с Русия. За двореца е добре, но за Унгария аспирациите на власите са също толкова опасни, даже по-опасни отколкото тези на сърбите.

19 февруари 1913 г. [...] Днес говорих открито с Билински. [...] Когато са присъствали на първия общ министерски съвет, Чирски извикал навън Берхтолд и му съобщил, че румънският крал е телеграфирал на германския император да спаси династията му, защото ако започне война, руснаците ще настъпят. В отговор германският император телеграфирал в Петербург, за да убеди руснаците да не се намесват. Не знам доколко е достоверно това – твърди се, че Билински казал това на Кух.⁵⁹ Въпреки че румънско-българският конфликт утежнява положението, може би не всички детайли отговарят на истината. Следобед ме посети Погачер, който казва за Албания, че в Рим са писали само за общите становища, но засега не са получили отговор. Положението още е критично. [...]

22 февруари 1913 г. [...] Дълга вечер с Билински. [...]

23 февруари 1913 г. Снощната сбирка у Билински беше пренаселена. [...] Разговарях с Кробатин: първо, не е състоятелно това, че той им е обещал нещо; разговарял е с началника на генералния щаб и въобще са се договорили, че тази дата не е подходяща за разрешаването на проблема и в този смисъл писали на Билински. Хохенлохе едва снощи е разговарял с Н.В. Руснаците са казали, че те ще се разоръжат,

57 Австрийското и унгарското.

58 Граф Марк Викенбург (1864–1924) – унгарски икономически експерт, дългогодишен служител, началник-отдел, таен съветник в министерството на финансите.

59 Кух – колега на Л. Талоци, един от неговите подчинени в отдела за Босна-Херцеговина. Вж. Tömöry M., цит. съч., с. 896.

ако и ние се разоръжим. Да, но именно там е въпросът – ако ние се разоръжим, дали и те ще го направят? Имаме ли си доверие?! Договорили са се ние да им съобщим кога ще пристъпим към разоръжаването, за да започнем едновременно. Що се отнася до Скутари нашите военни биха склонили да отстъпят и дори да не вземат под внимание Албания, „sind ja lumpen“,⁶⁰ ако черногорците ни дадат Ловчен. Цял час намиращият се в леглото си Берхтолд „напада“ Кробатин. [...]

27 февруари 1913 г. [...] Следобед разговарях с Билински, който бе посетил Берхтолд. Демобилизацията по северната граница е факт. Ако Скутари не падне и затова разкарат Николай, ние го връщаме. [...]

13 март 1913 г. [...] Сръбският пълномощен министър Йованович⁶¹ при Билински. Билински им вярва и говори със сърбина⁶² с пълно доверие; според него за нас по-полезни ще бъдат сърбите отколкото българите. [...] [Билински] сега е сърбофил. Това е дипломатът, а Берхтолд го е упълномощил и може би дори нещо по-лошо. Берхтолд иска да пита сръбския пълномощен министър Йованович защо руснаците са добавили към комюникето, че Австро–Унгария няма искания?!⁶³

[...] Всичко, което написах за Билински, ми каза Кух. Следобед, От 5.00 до 5.30 ч. бях при Билински. [...] В общи линии казаното от него съвпада с казаното от Кух, само добави, че днес той отново ще упълномощи Берхтолд. Факт е, че той е повече за сърбите отколкото за българите, защото те са му по-близки. [...] Сърбите са готови да преговарят въз основа на това, което им представихме; според пълномощния министър народът иска мир и споразумение с нас. [...]

2 април 1913 г. Външнополитическото положение се затяга. Както изглежда Берхтолд взема решения слабо и повърхностно; никой не смее да му противоречи. Оттук нататък ще се носи след събитията. Никита не се занимава „с Европа“, възможно е, даже е сигурно, че и руснаците поощряват моя Билински, а сърбите просто го мамят и чрез него и Берхтолд. От тяхна гледна точка те действат умело.

Хорват разказва от Мюнхен, че германците просто гледат с пренебрежение на нашата политика; сърбите пък не я разбират; разбира се, че нея схващат, защото е безмислена.

Днес видях в министерството на външните работи двуглавият орел. Със сигурност с една глава ще лети по-лесно отколкото с две.

3 април 1913 г. [...] Що се отнася до външнополитическото положение самият министър признава, че сърбите са го измамили, но не само него, а и цяла Европа. [...]

5 април 1913 г. [...] Завчера Билински е разговарял с германският пълномощен министър Чирски, който е казал следното: сега вече стана война и те двамата вече са си разделили Сърбия!!! Кух вярва на това и прави големи заключения. [...]

60 Нем. Отново парцали.

61 Йован М. Йованович (1869–1939) – сръбски дипломат, политик и публицист. Сръбски пълномощен министър във Виена до Първата световна война.

62 Тук Л. Талоци използва думата „рац“ (унг. „rás“), мн. ч. „раци“ – старото, отпреди XIX в. унгарско название за сърбите. От средата на XIX в. тя излиза от употреба в това си значение, заместена от думата „сърбин, сърби, сръбски“, а „раци“ започва придобива подигравателен, презрителен оттенък. Запазила се е в названията на много селища кат Рацалмаш, Рацкерсур, Рацкеве и др. В дневника си Талоци използва избирателно и двата термина „раци“ и „сърби“.

63 Клауза към санктпетербургското официално съобщение, че Австро–Унгария няма вражески намерения към балканските държави.

6 април 1913 г. [...] Снощи Хойос, шефът на кабинета на Берхтолд, нареди да извикат Билински. Следователно ще има война, толкова хитро са действали, че само така може да се разреши проблемът. Но ще чакат пет-шест дни, докато успеем да спечелим Англия на наша страна.

Това е казал Кух (sic!), който естествено се страхува от всичко, говори за ужасна конюнктура. [...]

8 април 1913 г. [...] Вчера сръбският пълномощен министър в Белград отново уважи Билински с присъствието си. Сръбският посланик разправя, че те са спазили календара и са изчакали решението на Лондонската конференция, но то е закъсняло. По принцип Билински се държал приемливо и следобед посетил Берхтолд. Следобяд много възбудено ми даде знак, че или ще има Велика Сърбия, или ще я разделим. Сега Берхтолдиска война, предполага се, че и кралят я иска, но вчера преди обед Конрад⁶⁴ е бил при Берхтолд и се страхува. Сега чакат само коопериране с англичаните. Ще окупираме Белград; Билински се бои, че не знаем какво да правим с южните славяни! Австрия няма да ги отстъпи на Унгария!! Нито пък ние. Скутари е casus belli.⁶⁵ Всичко това само се говори. [...]

9 април 1913 [...] Днес говорих с Билински. [...] Билински потвърди, че не е дошло времето да се каже сега да се разреши южнославянският въпрос. Казал е на Н.В., че не е осъществено мирно споразумение със Сърбия, защото сърбите лъжат, но тогава тя трябва да бъде поделена между Румъния, България и нас. Миналият път му казах, че трябва да я присъединим към нас; той предал това на Н.В. Днес пак разговаряхме по този въпрос. В Унгария няма да се намери никой, който да приеме този подарък, това казвам само аз. Билински: когато настане мир и тишина, ще се намери в Унгария държавник, с когото да може да се разговаря; идеята на Билински е тя да е обща територия; болен; тогава ще го загубим. [...]

11 април 1913 г. [...] Днес обядвах с Монтс, бившият германски пълномощен министър в Рим. [...] Постоянно бърбеше, че ако не можем да дадем Солун на гърците, тогава да не се дава и на българите, а да бъде международно пристанище; това би било от полза и за тях, и за нас. Хубаво, казах му аз, ама идеята би трябвало да дойде от Берлин. Той каза, че ще пише на Ягов,⁶⁶ а аз да напиша на Съодени; няма да го направя, но ще уведомя Берхтолд.

Отново обмислих цялата работа. Съодени е способен да се позове на мен, следователно просто написах на Фридеш Сапари. Идеята на Монтс е съвсем правилна. Да подсилим прекалено българите не е съвсем в наш интерес; истина е, че и гърците не струват много, но от етнографска гледна точка морето е тяхно, по-скоро да мислим какво ще стане с Мала Азия.

14 април 1913 г. [...] Следобед в 4.15 съвещание по въпроса със заема за босненските железопътна линия. [...] Берхтолд каза, че българите все пак искат да влезат в Константинопол; вече са докарали тежки обсадни оръдия. Франция и Русия обаче ще организират (sic!) демонстрация, ако това се случи.

64 Франц Конрад фон Хьотцендорф – от 1906 г. началник на генералния щаб като доверен човек на престолонаследника Франц Фердинанд. От 1907 г. предлага превантивна война срещу Италия и Сърбия.

65 (Лат.) Повод за война.

66 Готлиб фон Ягов (1863–1935) германски дипломат, пълномощен министър в Италия (1909–1913), държавен секретар на външните работи на Германия (ян. 1913–ноем. 1916).

19 април 1913 г. [...] Кух ми съобщи, че в 1.00 го е посетил Берхтолд; войната е на прага ни. Съобщението на Берхтолд ми беше предадено в този вид. Вероятно ще избухне война между българите, сърбите и гърците. Българите се готвят, вече е имало сблъсък между тях и ако българите бъдат разгромени, ние ще се намесим и ще разделим Сърбия между Румъния, България и нас и че това е вече направено достояние на българите по подходящ начин. Надяват се, че руснаците няма да се намесят междувременно, защото и българите са славяни. Това е най-авантюристичната политика, което, ако е верно, означава само регистриране на положението в момента. Вестниците представят нещата другояче и сърбите не искат да се карат. Но аз го записвам, защото в това объркано разстояние на събитията всичко трябва да се записва. [...]

9 май 1913 г. Вчера ме посети Миклош Янко, който се готви за Париж като австро-унгарски комисар на европейската конференция за уреждането на турското наследство. Той познава най-добре Константинопол и турската душевност. И двамата считаме ликвидирането на Османската империя само за начало на агонията, защото въпросът за Константинопол още чака своето уреждане. Турците няма да се променят. По време на обсадата на Чаталджа в Константинопол един турски вестник съобщил за създаването на турско-български съюз – точно, когато врагът бил пред портите им – публиката приела работата с пълна симпатия. Гадаели, ако българите влязат, дали султанът ще се предаде или ще има достатъчно морални сили да доплува с кораба си до другия бряг. Самият Махмут Шефкет паша казал, че при Чаталджа ще могат да се удържат само няколко дни, ако от Одрин пристигнат тежките оръдия. Българите не влезли в Константинопол само поради желанието на руснаците. Самите те [турците] били убедени, че един хубав ден ще се събудят и българите ще са го превзели, малко гърмене и край. Когато Енвер паша⁶⁷ направил преврата и убил министъра на войната, хиляди хора стояли безмълвно, малко се усмихвали, но нямало никакво въодушевление, всичко било само апатия.

Двамата [с Янко] установихме, че подкрепата за българите е грешка; грешка е да се вярва, че те няма да могат да се споразумеят с руснаците срещу нас, защото интересите им са противоположни. Всичко това са само празни прикази и погрешно разбиране на балканския характер. [...]

15 май 1913 г. Днес най-сетне след голяма борба се добрах до Билински. [...] Според Билински Лукач ще си тръгне след сключването на мирния договор, но то може да продължи още няколко месеца, даже, ако се сбъднат опасенията на Берхтолд, предстои ни сръбско-българска война, но аз засега не вярвам това да случи, въпреки слуховете. [...]

19 май 1913 г. Завчера при Билински е бил сръбският пълномощен министър във Виена и е поискал отговор на въпроса до вторник: ако избухне война между България и Сърбия, дали Австро-Унгария ще застане на страната на България. Това ми съобщи вчера Кух, но така формулирана работата е толкова наивна, че не ми се вярва. После днес в 10.30 Билински отиде при Берхтолд, за да му докладва.

67 Енвер паша (1881–1922) – турски военен и политически деятел, активен участник в Младотурската революция от 1908 г., един от лидерите на младотурската партия „Единство и прогрес“. През 1912 г. тази партия печели победа на изборите, но малко по-късно започва да губи популярност. През януари 1913 г. Енвер осъществява държавен преврат, сваляйки правителството, и установява т. нар. „Диктатура на тримата паши“ – заедно с Талая паша и Джемал паша образува неофициален триум-вират, фактически завладявайки цялата власт в Турция.

20 май 1913 г. [...] Външнополитическата ситуация е сложна. Аз не вярвам в сръбско-българската война; нито една от двете страни няма да ни направи тази услуга. [...]

24-28 май 1913 г. На 27-ми вечеря у Кух с Константин Билински. [...] Външнополитическите новини: очаква се българо-сръбската война и тогава! Тогава какво? Нищо няма да стане или някакъв нескопосан край, но да се успокоим – колкото и да е облачно небето, едва ли ще излезе война от това. [...] Днес нашият министър Билински се оплака, че не знае нищо за сръбските преговори; Висенберг не му казва нищо, а банките са осъществили преговорите още на 26-27-ми. [...]

29 май 1913 г. [...] Речта на Пашич⁶⁸ в Белград е била много умела – от сръбска⁶⁹ гледна точка; да накараш сърбите,⁷⁰ които винаги лъжат, да ти повярват, че казваш истината. Говорил за нас пренебрежително и вероятно с право. Разбира се, българите няма да се излъжат.

В Лондон Грей⁷¹ просто нареждал на сръбските и гръцките пратеници, но ръководи много умело Тройният съюз, а ние сме статисти. Така възприемат нещата мислещите хора, но това е само последствие от досегашното ни поведение. Ще повярвам във войната между Сърбия и България само, когато войските нападнат; пари няма да получат, но на Балканите се бият и без пари.

[Берхтолд при Билински] [...] Според него [Берхтолд] речта на Пашич е изострила положението, обаче в България Тройният съюз и Германия усърдно работят за мира. Е!?

31 май 1913 г. Вчера са принудили балканците да сключат мира. Засега така ще „помирят“ Сърбия и България. В допълнение ще спомена още, че след като изслушал един доклад на Берхтолд, Н.В. е казал на Билински: „западните сили са доволни от нас“. Хубаво дребно свидетелство! [...]

7 юни 1913 г. [...] След 1.30 при Берхтолд. Каза, че е предал албанския кодекс на краля и на ерцхерцога. Последният обеща да го прочете, защото той все пак знае дотолкова латински. После показва пристигналата днес телеграма от лондонския пълномощен министър, в която съобщава, че съвещанието е приело да се прекрати турската отговорност; второ, не искат княз, а един привременен управител; и после международна контролна комисия (!). Какво ще контролират? Обсъди всичко точка по точка, пита за мнението ми, което му дадох, но доколко ще го приеме, кой знае, защото не е наясно с работите и казва, че международния контрол не може да бъде отхвърлен, защото и Италия го иска. Разбира се, така е, защото не разговарят с него последователно. На Мерей⁷² веднъж му пишат едно, друг път – точно обратното.

68 Никола П. Пашич (1845–1926) – сръбски политик от български произход; министър-председател на Кралство Сърбия (1912–1918).

69 В текста е използвана думата „рацка“.

70 В текста – „раци“.

71 Едуард Грей (1862–1933) – британски политик, външен министър 1905–1916 г. Заседанията на Лондонската конференция са възобновени на 18. 04. 1913 г. В условията на назряваща междусъюзническа война той поставя ултиматум да се приключат преговорите с Османската империя до края на месеца. Мирният договор, който слага край на войната между Османската империя и Балканския съюз, е подписан на 17 май в двореца „Свети Джеймс“.

72 Кастан Мерей (1861–1931) – австро-унгарски дипломат с унгарски произход; пълно-мощен министър в Италия (4. 03. 1910–23. 05. 1915).

Спестявам детайлите. Казах му, че първо ние трябва да сме наясно и да изработим устав. Казва: да, ама това най-напред да го съобщим на срещата. Добре, казвам, ама да се направи подготовката. На това той отговори, че възлага тази работа на мен. Казвам, добре, но за това е необходимо време и помощни средства. [...] Разделихме се с това, че той в министерството си не чува гледни точки. Да, отговори, защото когато Погачер извикал Конрад, за да му разбере становището му направо от него, тогава той не казал нищо, тъй като не искал да говори с никого, само с министъра си. Е, така, разбира се, не може да има информация, а и самият той не приема съвети.

Междувпрочем козът му [на Берхтолд] се прецака. Руснаците направиха мир между българите и румънците. Добра перспектива. Сега в Белград и София доминират руските посланници и искат нов балкански съюз срещу нас, Босна и Херцеговина! Ще дойде реда и на Трансилвания. А ние, горките, [т.е. той – вярвахме], че ще се обединят в наша полза, и даже някои си мислеха и за съюз с гърците! Сега вероятно даже би се бил, но вече е късно. Оставаме си достойни магарета. Днес Константин Билински разговаря с Хойос, шефа на кабинета на външния министър, чийто мисли, естествено, не мърдат нито напред, нито назад, и разбира, че стоим на празен перон. Вебер, началник-отдел в канцеларията на Н.В., се пита дали няма да дойде ред и на нашето разпадане? Говорил и с Шизл;⁷³ той също се жалва от положението. [...]

15 юни 1913 г. [...] Вечерта се срещнах с Константин Билински. Той [...] говорил с Берхтолд, но накратко, и с Погачер; според него работата я е довел дотам, че сега *ad absurdum*⁷⁴ води лондонската конференция и търсят споразумение с италианците. Искат да намерят един княз, който да бъде избран от тамошното народно събрание, и той да организира вътрешното устройство на страната; едновременно с това създават финансова кооперация с италианците, с което се заел той [Билински]. Даде ми и мемоара си, който изпратил на Берхтолд, и организационния план на Кемал бей.⁷⁵ Последният е изключително повърхностен, само нахвърляни неща, от които няма да има никаква полза. Надявам се да се спася от цялата тая албанска работа. Още повече след като днес чух една новина от д-р Хорват, според която албанците, пренебрегвайки Австрия и Италия, се обърнали директно към Берлин и искат с германски капитали да се направят независими от уважаемите защитаващи ги сили. Това е балканецът – такъв, какъвто го е създал Бог.

Предмет на разговора ни представляваше писмото на царя към Балканите. „Славянският въпрос!“ Отговорът на Фердинанд също заслужава внимание. Интересната новина е (ако е вярно), че от две седмици Берхтолд се предлага на българите чрез посланика си в София,⁷⁶ но те дори не му обръщат внимание.

18 юни 1913 г. [...] Миналият ден сръбският посланик бил при Билински, за да се оплаче, че ние не се демобилизираме в Босна. Т.е. сръбското правителство се бои, че ако евентуално нападне с България, ние, както винаги, сме зад гърба му. [...]

26 юни 1913 г. [...] От наша гледна точка, външнополитическото положение е възможно най-тъмно. Понастоящем Италия е господар на Балканите. Това не може да

73 Граф Франц Шизл (1844–1932) – австро–унгарски дипломат, пълномощен министър в Белград (1895–1899).

74 Лат. Абсурдът.

75 Исмаил Кемал бей (Qemali) (1844–1918) – през 1912–14 г. ръководи временното правителство на независима Арбания. Влиза в състава на албанските комитети (о. Корфу, 1911; Ница, 1912), претендиращи за ръководството на албанското национално движение.

76 Граф Адам Тарновски (1866–1946) – австро–унгарски дипломат от полски произход; австро–унгарски пълномощен министър в София (30. 04. 1911–9. 11. 1916).

се оспорва. На известна помощ можем да се надяваме само, ако противниците ни се окажат неумели.

28 юни 1913 г. [...] Вчера Билински разговарял с Берхтолд. Външният министър още не знае какво е станало в Белград? В Румъния са против нас, тъй като успехът им не е пълен, настроението не е добро и те, естествено, са със съседа на съседа си – със сърбите. В Балпац, както Билински, така и Берхтолд сега откриват, че в Сърбия искат да се присъединят към Монархията и не знаят дали това не е стар трик, т. нар. течение на Прогресивната партия на Гарашанин и Милан;⁷⁷ даже забравят, че Милан многократно е предлагал Сърбия на Монархията. Извод: от историята никой не си е взел поука, по-точно – забравили са я. [...]

Всеобщо неприятно поражение – румънците ни подведоха. Е, сега вече поставихме българите в странно положение. [...]

3 юли 1913 г. Днес с Билински. Старецът го интересуват само службите и новото им разпределение. [...] Едно утешение има историкът, наблюдавайки балканските проблеми: руската дипломация също толкова недалновидна и неумела като нашата, макар и да е по-хитра. Всъщност „нашите добри приятели“ румънците все пак се страхуват. Сърбите лъжат. Ако победят българите, за нас това отново означава тежки времена за въдъеще, защото нашите сърби ще навирят нос. Следователно „нашите добри приятели“ румънците се раздвижват, това вече е сериозна работа.

4 юли 1913 г. Напоследък поради много ми заетости няхах време за друго, освен за четенето на документите по източнорумелийската мисия. За актуалните събития разбрах само от вестниците. Моят министър⁷⁸ почти всеки ден се осведомява за текущите събития чрез отдела на председателя на кабинета на външния министър, но тези съобщения не дават по-подробна представа от откъслечните вестникарски новини. Едва сега, когато превъзнесените от виенската политика румънци, които през 1908 г. възпря от война Германия (възможно е тази дата да се отнася за миналогодишните сражения), както изглежда са придобили хъс за война с разрешението на германците и са мобилизирали едновременно всичките си военни корпуси. Макар че виенският кабинет отдавна знаеше за това и вече осем седмици се опитва да посредничи между София и Букурещ, не е успяло да постигне никакъв успех. Веднъж българите отстъпиха, друг път румънците се запънаха и обратно, докато накрая, както дочувам, българите са склонили да предадат воркйеновския триъгълник, но румънците са изгубили търпение и не отстъпват „България да нарастне много“. Следователно този скъпоценен набор на Тройният съюз, ако и да не се обърне срещу него, няма да е вече и с нас.

Тази сутрин, т.е. снощи, външнополитическият кабинет телефонира, че ако румънците, които ние съветваме, са преминали разрешената от българите граница и, ако сърбите и гърците победят българите, ние се мобилизираме и влизаме в Сърбия.

Не повярвах много на това съобщение, което по телефона беше прозвучало така решително. Днес, след това, Билински е бил при външния министър почти в продължение на час. Върна се доста уморен и констатира, както му бях казал предварително, че е говорил предимно той. Разбира се, да повториш всяка фаза на

77 Младият княз Милан Обренович и кръга около него – Милутин Гарашанин (син на Илия Гарашанин; основател и водач на Прогресивната партия), Милан Пирочанец и др. гледат на Австро-Унгария като на покровител и са за политика, съобразена с нейните интереси.

78 Вж. бел. № 27.

едночасов разговор не е възможно – нито за него, нито пък за мен, но обобщението, че според Билински или трябва да се мобилизираме и тогава да обявим война, или да уредим въпроса по мирен път. Ако българите претърпят поражение, трябва да се нахлуе не само в Сърбия, но и в Санджак и да се създаде граница с албанците. Не трябва да се повтаря мобилизацията и после да се отменя. В отговор Берхтолд говорил със заобикалки и даже се затруднил, но после се уплашил, както изглежда, от отговорността и не вярвал, че ще убеди Н.В. Според Билински той дал за пример Бисмарк, който след дълги битки все пак убедил стария император Вилхелм. В такива случаи не трябва да се боим от отговорност, защото в политическия живот има всякакви рискове. Берхтолд се колебаел с любезна и миловидна усмивка; казал, че тази вечер ще отиде в Ишл, при краля и изглежда клонял към някакво решение. Споменал, че Буриан не е за завземането на Санджак, защото смята, че Черна гора е бедна, и това няма да ни навреди. В това отношение обаче Буриан не е прав, защото той все още е на позицията от 1908 г.

Трябва да признаем, че самият Билински не вярва много в резултата, но все пак е изпълил дълга си, както казва.

Обядвах у Буриан. Под секрет ми съобщи, че до 1.30, по време на пълно заседание у Берхтолд е работил върху едно указание, което ще дадат на германския пълномощен министър. Той споделя схващането (което днес всички споделят), че не трябва да се допуска унищожаването на България; ние, унгарците (за чиято сметка Виена провежда тази опасна влашка политика) имаме двоен интерес българите да не се помиряват скоро с румънците за наша сметка. Sub rosa⁷⁹ разбрах у Буриан, че що се отнася до Санджак днес положението е различно от това през 1908 г. и че напразно търсим аргументи да се противопоставяме. Фактите са по-силни. От унгарска гледна точка положението се е подобрило дотолкова, че сега Буриан всеки ден уведомява Тиса, който се отнася към него с разбиране. Освен това Буриан не вярва, че българите ще претърпят поражение от сърбите и гърците. Той добави, че българите всъщност са искали мирно решение, но са предприели война, защото са били убедени, че Петербург ще ги оправдае. Победите на сърбите са лъжливи. (Но днес следобед положението изглежда по-сериозно.) [Буриан] с удоволствие служи на Тиса; критикува и румънската политика, сега обаче от унгарска гледна точка.

В 1.00 у Берхтолд. Кашлеше. Предадох му изготвеното от мен извлечение от източнорумелийските документи, че сега вече не може да става дума за интернационален статут. Говорихме за Румъния – колко погрешно я познаваме (Билински също го призна, каза той.) Ще спре Сърбия, ако много започнат да побеждават, така, както навремето го направи Кевенхюлер,⁸⁰ но това го каза толкова ласкаво, че чак не може да се опише. Признавам, че не познава психиката на балканските народи, откъде да я познава? Аз му обясних карловацката и босненската автокефалия, подготвям я за печат, т.е. правя предварителни проучвания, ще ходя в Албания, което той одобри, ще пише на италианците.

После ще говоря с Константин Билински в тази посока.

Следобед 5.00–7.00, у Билински по повод на рудите⁸¹ – подготовка за Тиса.

79 (Лат.) Тайно.

80 Граф Рудолф фон Кевенхюлер-Меч (1844–1910) – австро-унгарски пълномощен министър в Париж (10. 12. 1903–20. 10. 1910).

81 Проучват природните богатства на Босна – унгарски интереси.

5 юли 1913 г. Българите, както предварително каза Буриан, действат по план, днес с малко думи, но твърдо заявяват, че са победили.

10 юли 1913 г. Подготвям отпуската си. Снощи Кух е вечерял у Буриан. Впечатлението му е, че във външното министерство са увесили носове. Военните искат на всяка цена да се мобилизират срещу Русия, а срещу Сърбия – не. Буриан се стреми да подкрепя позицията на Берхтолд да не отстъпва, защото Сърбия на всяка цена ще нападне, ако ние се мобилизираме срещу Русия и не трябва да се поставят под съмнение договореностите на Тройния съюз, като не се придържаме към дословното им съдържание. Във всеки случай както изглежда сега на повърхността изплуват две тревоги. Едната – Тройният съюз вече не е толкова силен, колкото преди, и другата – що се отнася до Румъния нашата политика не беше достатъчно умела. Въпреки че видяха важноста ѝ, дори работеха по нея, но някаква грешка трябваше да се случи. Казват, че Н.В. много се сърди на външния министър. Но това е само весникарски източник.

Днес ме посети Редл – началник-отдел в търговското министерство, който работи усилено по албанските въпроси и ужасно тормози унгарците. Благодаря на Бога, че успях да се отърва от него.

Обядвах у Буриан. И той вече започва да разбира, че работите на българите не са блестящи. Казва, че много се старее да окаже въздействие върху външния министър, но човек напразно дава съвети, защото е лесно да ги даваш, когато ги осъществява друг, който не може да се впише в съответния начин на мислене и впоследствие често променя плана. Необходимо е голямо хладнокръвие. Казва, че споделя възгледите си при всеки удобен случай. Факт е обаче, че той безусловно е вярвал в победата на българите, която, както се вижда, не последва. Имаше общо три възможности: а) или българите побеждават, б) или сърбите побеждават, в) или се изморяват. Изглежда налице е тази последната. Днес българите са се обърнали към всички европейски велики сили и ръководната роля поема Русия. Буриан вижда главната беда в поведението на Румъния, която не дава отчет за плановете си и не е съобщила за намеренията си. Изобщо досега румънската политика не е била много успешна, защото те приятелски, но твърдо оказаха влияние върху сродните им народи и наред с това не рискуваха нищо. Аз от своя страна считам, че съществува вероятност от разпалването на европейски пожар, но никой не се заема с кървава битка от добри намерения.

26 ноември 1913 г. [...] Днес „Matin“ обнародва сръбско-българското споразумение, за което тук също са знаели. Това съобщение подейства като бомба. Сега започват да спорят на тази основа. Вече е все едно как е било; едно нещо е сигурно – нашата политика не беше на високо равнище. Не размишлявам дали Балпац е знаел за съюза, но смятам, че – да, знаели са.

Днес в австрийската делегация изслушах речта на социалиста Еленбоген.⁸² Форгач казва, че тук са знаели за наличието на сръбско-българското споразумение още през пролетта, но Берхтолд не посмял да каже за него, защото се е боял отново да не се размъти водата. Прекалено нервен е, не вярвам дълго да издържи. Билински казва, че тъкмо заради това споразумение не е искал да приеме цар⁸³ Фердинанд тук във Виена. Бедният Берхтолд – не може да се възползва от оръжията си. [...]

82 Вилхелм Еленбоген (1863–1951) – австрийски лекар и политик социалист-социалдемократ.

83 В текста „крал“.

ПЕНКА ПЕЙКОВСКА

LAJOS THALLÓCZY'S DIARY ABOUT BULGARIA AND AUSTRIA-HUNGARY'S FOREIGN POLICY DURING THE BALKAN WARS

(2 June 1912 – 26 November 1913)

PENKA PEYKOVSKA

Institute for Historical Studies – BAS

Summary

The present publication contains excerpts from a very interesting historical source – the personal diary of the Hungarian historian, archivist and high public servant Lajos/Ludwig Thallóczy (1857–1916).

The diary's author was an excellent expert in Eastern European and the Balkan affairs, founder of the modern Hungarian Balkan Studies. He entered Austria-Hungary's political life in early 1886, when he moved from Budapest to Vienna to work as a secretary and closest assistant of Benjamin Kállay, who was then Austria-Hungary's concurrently imperial minister of finance and administrator of the condominium of Bosnia and Herzegovina. Subsequently Lajos Thallóczy was head of the Court Chamber Archives to the Austro-Hungarian common ministry of finance, a professor in Hungarian history and law at the prestigious Austrian schools of Terezianum and Consular Academy. Since 1908 he had been head of department at Austria-Hungary's common ministry of finance; during the Balkan wars he was Real Internal *Privy Counselor*. Shortly thereafter Thallóczy entered the department of 3rd rank – the highest official level for a civil servant in the monarchy. In 1915–16, he was the civil counselor of the military administration in occupied Serbia.

Lajos Thallóczy began to write his diary in 1887; his notes were almost daily until his death in 1916; he put them down with a clear conscience and ambition that his diary would become an invaluable historical source for future generations. The manuscript consists of several thousand pages and contains unique information coming from “kitchen” of political life in Austria-Hungary and concerning Monarchy's foreign policy, its fight against Russia in the Balkans and its relations with the great powers, political life within Hungary and some Balkan countries (Serbia, Bosnia-Herzegovina, Bulgaria, Albania, Montenegro).

Lajos Thallóczy's diary is kept at the Manuscript Department of the Széchényi Hungarian National Library and is a historical source well known within the scientific community in Central Europe, but little used so far. This publication includes the information from the diary which refers to the period of the Balkan Wars. The original notes were shorthand written because of the classified information and were subsequently deciphered by Thallóczy's secretary János Peregrényi. We have done only a selection from this particular converted typewritten version, since there except the information on the Balkan Wars a lot of other events from domestic political life in Hungary and the Balkan states, author's everyday life, etc. were simultaneously recorded. Our starting point for the selection of information was the way Thallóczy's diary reflected Bulgaria's participation in the Balkan Wars on the background of Austria-Hungary's and other great powers' policies.

Militär- und nationalitätenpolitische Aspekte der Mobilisierung der Gesellschaft im Vielvölkerstaat Ungarn zum Beginn des ersten Weltkrieges

Imre Ress

Institut für Geschichte, Forschungszentrum für Geisteswissenschaften – UAW

Die Begründer der Doppelmonarchie, der 1867 zum König von Ungarn gekrönte Franz Joseph I. und der damalige ungarische Ministerpräsident Gyula Graf Andrassy, der nach der Gründung des Deutschen Reiches 1871 für fast ein Jahrzehnt lang auch das Amt des gemeinsamen Ministers des Äußeren bekleidete, waren sich gleichermaßen bewusst, dass die Habsburgermonarchie wegen der ethnischen Zusammensetzung seiner Bevölkerung bei Konfliktfällen mit seinen Nachbarn von Großmachtstellung, dem Deutschen, sowie dem Zarenreich in einer sehr ungünstigen Position ist. Diese beiden Persönlichkeiten waren es, die in den 1870er Jahren die außen- und militärpolitische Strategie der Doppelmonarchie langfristig, fast bis 1918 prägten. Einerseits wurde von ihnen die Bündnispolitik mit dem Deutschen Reich in Wege geleitet, andererseits postulierten sie – wegen den, auf den nationalen Wandel auf dem Balkan zurückzuführenden Gegensätzen – Russland als den potentiellen Gegner des dualistischen Staatgebildes im Falle eines militärischen Konflikts.¹ Der ungarische Staatsmann neigte sich in den Krisenzeiten eher dazu die machtpolitischen Interessen der Doppelmonarchie am Balkan auch mit einem militärischen Unternehmen gegen Russland zu verteidigen.² Doch er war sich aber auch darüber im Klaren, dass Österreich–Ungarn – wegen ihrem, sich fast auf ein Drittel belaufenden slawischen Bevölkerungsanteil – sich keinen Angriffskrieg gegen das als slawische Großmacht geltende Russische Reich leisten könne, und auch nicht gänzlich auf das zeitgenössische Mobilisierungsmittel des Nationalismus zurückgreifen kann. Er schloss ebenfalls die Möglichkeit aus, die Außenpolitik der Doppelmonarchie auf die Partikularziele der beiden führenden Nationsgemeinschaften, der – Deutsch–Österreicher bzw. der Ungarn zu gründen. Im Falle eines Defensivkrieges ermöglichten seiner Meinung nach die für alle Staatsbürger der Monarchie gewährte Rechts- und Lebenssicherheit, die Rechtsgleichheit sowie die Möglichkeiten des sozialen Aufstiegs für den Vielvölkerstaat die Unterstützung der überwiegenden Mehrheit der Bevölkerung zu erlangen.³ Ein charakteristischer Widerspruch offenbarte sich in der Auffassung des liberalen Andrassy, dass sich die Einflussnahme der Zentralen Militärbükratie auf die

1 Diószegi István, Die Außenpolitik der Österreichisch–Ungarischen Monarchie 1871–1877. Wien–Köln–Graz, 1985, S. 27–35; Ders., Bismarck és Andrassy. Magyarországa német hatalmi politikában a 19. század második felében. Bp., 1998, S. 334–346.

2 Ders., 1998, S. 281–289.

3 Stenographische Sitzungs-Protokolle der Delegation des Reichsrathes. Fünfte Session. Wien, 1872, S. 17–19. Die diesbezüglichen Ausführungen von Andrassy stammen aus einer vor dem außenpolitischen Ausschuss der reichsrätlichen Delegation gehaltenen Rede, die in der Plenarsitzung vom 3. Oktober 1872 von dem Delegierten Anton Joseph Oeltz ausführlich zitiert wurde.

Zivil- und Wirtschaftsverwaltung während seiner Amtszeit institutionalisiert und die parlamentarische Kontrollmechanismen gleichzeitig geschwächt wurden. Einen wesentlich neuen institutionsgeschichtlichen Beweis habe ich dafür bei der Edition der gemeinsamen österreichisch-ungarischen Ministerratsprotokolle der 1870er Jahre entdeckt. Es stellte sich heraus, dass die Bestimmung der außenpolitischen Strategie und die militärpolitischen Entscheidungen während seiner Amtszeit kaum mehr im gemeinsamen Ministerrat erfolgten. Durch den Entzug dieser Angelegenheiten vom gemeinsamen Ministerrat wurde auch das Mitspracherecht der österreichischen und ungarischen Landesregierungen wesentlich beeinträchtigt. Über die wichtigsten strategischen Fragen der Doppelmonarchie entschied nun ein ad hoc krypto-absolutistisches Gremium, die sog. Militärkonferenz, die unter der Vorsitzführung der Monarchen aus einer Überzahl von militärischen Personen und ohne Teilnahme den parlamentarisch direkt verantwortlichen Landesminister bestand.⁴

Diese starke Neigung zur Militarisierung, die sich paradoxerweise unter einem ungarischen gemeinsamen Außenminister auch bereits im Zeitalter des blühenden Hochliberalismus anbahnte, lief auf die Schaffung der rechtlichen Grundlagen von Institutionen hin, womit die Loyalität der Staatsbürger durch behördliche Maßnahmen abgesichert und ein wesentlich größerer Teil der Bevölkerung im Kriegsfall durch die Einführung der allgemeinen Wehrpflicht mobilisiert werden konnte. Es handelte sich dabei um ein am Anfang der konstitutionellen Ära neugeschaffenes Ausnahmerecht, dass dem Militär und den Verwaltungsbehörden im Falle von drohender Kriegsgefahr und inneren Unruhen die Vollmacht einräumte besondere Maßnahmen zu ergreifen. Trotz der Harmonisierungspflicht im militärischen Gesetzwesen der beiden dualistischen Reichshälften haben sich die konstitutionellen Voraussetzungen für die parlamentarische Verabschiedung der Ausnahmezustandsgesetze in Österreich und in Ungarn zeitlich doch nicht parallel und inhaltlich nicht analog entwickelt. In der österreichischen Reichshälfte lagen nämlich die verfassungsmäßigen Grundlagen schon seit Ende der 60er Jahre des 19. Jahrhunderts zur Verhängung des Ausnahmezustandes vor. In den österreichischen Ausnahmevorschriften wurden die Kompetenzen der Militärbehörden gegenüber der Zivilverwaltung vorrangig gestaltet und bis 1914 kontinuierlich auf immer neue Bereiche ausgedehnt. Der größte Teil dieser Ausnahmeverfügungen betraf die rasche und störungsfreie Abwicklung der Mobilisierung, die Suspendierung der bürgerlichen Grundrechte, die Zensur der Druckschriften, die Kontrolle des Pass- und Meldewesens, und die Überwachung des Telefon- und Telegraphenverkehrs.⁵ Der Antreiber dieser Vorkehrungen war das Reichskriegsministerium. Es wurde versucht, die Ausnahmeverfügungen für die ganze Monarchie möglichst homogen zu gestalten, d. h. die österreichische Rechtspraxis auch in den Ländern der ungarischen Krone zur Geltung zu bringen. Aus staatsrechtlichen und politischen Überlegungen vereitelten die ungarischen Regierungen mit ihrer inhaltenden Verhandlungstaktik ab Mitte der 1880er Jahre an fast drei Jahrzehnte lang die Verabschiedung des von der zentralen Militärverwaltung geforderten Ausnahmegesetzes. Die ungarische Ablehnung wurde vor allem dadurch motiviert, dass sie die Schaffung einer in Wien tätigen gemeinsamen militärischen Zentralbehörde, der die Durchführung der Ausnahmeverfügungen unter Aufsicht des Reichskriegsministeriums zustand, unbedingt

⁴ Ress Imre, András Gyula, a birodalmi miniszterelnök? – Történelmi Szemle, 49, 2007, № 4, pp. 531–547.

⁵ Scheer Tamara, Die Ringstrassenfront: Österreich–Ungarn, das Kriegsüberwachungsamt und der Ausnahmezustand während des Ersten Weltkrieges. Wien, 2010, S. 4–15, 21–22.

vermeiden wollten. Nach ungarischer Rechtsauffassung waren die im Ausnahmegesetz verankerten Sondervollmachten nicht der Armee, wie es in Österreich geschah, sondern den zivilen Regierungsorganen anvertrauen. Das ungarische Ausnahmegesetz, das erst unter Einfluss des ersten Balkankrieges im Dezember 1912 im Parlament durchgepeitscht wurde, erweiterte die Kompetenzen der Regierungsbehörden, und verhinderte die übermäßige Machtausweitung der gemeinsamen Militärverwaltung. Während der Verhängung des Ausnahmezustandes in Ungarn wurden die Sondervollmachten in zivilen Angelegenheiten nach militärischen Methoden von Regierungsorganen oder eigens ernannten Regierungskommissären ausgeübt, doch die Zusammenarbeit mit in Ungarn stationierten militärischen Befehlshabern des gemeinsamen Heeres war vorgeschrieben.⁶ Das ungarische Ausnahmegesetz brachte also eine wesentliche Kompetenzerweiterung der ungarischen Zivilregierung mit sich, die sich während des Krieges – wie wir es noch sehen werden – als geeignetes Mittel erwies, die Übergriffe des Militärs gegen die Zivilbevölkerung vor allem gegen die Nationalitäten zu mindern.

Dieses lange Tauziehen um das Ausnahmegesetz zwischen der ungarischen Regierung und dem Reichskriegsministerium, dann die ungarischen nationalen Forderungen in den Heeresfragen trugen in großem Maße dazu bei, dass die politisch-militärische Lage Österreich–Ungarns vom ersten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts in der ausländischen Öffentlichkeit pauschal als instabil beurteilt wurde. Dazu kam noch, dass die früher hochgeschätzten Vorteile des liberalen Rechtsstaates und die allgemeine Erhöhung des Lebensniveaus für die Sicherung der Loyalität der slawischen Nationalbewegungen nicht mehr ausreichend waren. Nach der Annektierung von Bosnien und der Herzegowina im Jahre 1908 musste in Wien und Budapest realistisch damit gerechnet werden, dass im ungünstigsten Fall Russland, Serbien und Italien gleichzeitig als militärische Gegner auftreten werden. Damit hätte die Doppelmonarchie nicht nur einen Drei-Fronten-Krieg zu bewältigen, sondern musste sich innenpolitisch auch mit einer negativen, ablehnenden Reaktion von starken nationalen Gruppierungen, wie die der Slawen, der Serben und der Italienern stellen. Die Balkankriege von 1912 und 1913, an denen zahlreiche südslawische Freiwillige aus Österreich–Ungarn in der serbischen Armee mitgekämpft hatten, bekräftigten drastisch die Befürchtung, dass sich die Angehörigen der südslawischen Nationalitäten im Kriegsfall massenweise ihrer Einrückungspflicht entziehen, sogar zu offenen Widerstand übergehen werden.⁷ Diese Gefahreinschätzung hatte dann zu Folge, dass die ab der Jahrhundertwende verabschiedeten gesetzlichen Ausnahmeverfügungen, welche im Interesse der effektiven Kriegsführung der Doppelmonarchie die individuellen Menschenrechte wesentlich einschränken konnten, generell für qualitativ neue Maßregeln zu Grunde gelegt wurden.

Nach dem Ausbruch des Weltkrieges ist sowohl in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie als auch in allen kriegsführenden Staaten ein ganz neues Phänomen zu beobachten. Auf Grund der Ausnahmegesetze konnten nämlich sämtliche Bürger der jeweiligen Feindstaaten und bestimmte einheimische soziale oder nationale Gruppen zum militärischen Risikofaktor deklariert werden. Das hatte dann zur Folge, dass sich die massenhafte Internierung als Hilfsmittel der Kriegsführung in ganz Europa einbürgerte,

6 Galántai József, A háborús állam. A „kivételes hatalom“ kodifikálása és alkalmazása 1914–1916-ban. – In: Pölöskei Ferenc, György Ránki (Hrsg.), A magyarországi polgári államrendszerek. Bp., 1981, pp. 195–200; Scheer T., Op. cit., S. 145–156.

7 Pölöskei Ferenc, István Tisza, ein ungarischer Staatsmann in Krisenzeiten. Bp., 1995, S. 101–105.

wodurch die Elite der unverlässlichen nationalen Minderheiten auch auf Zwangswohnrorten verbannt und konfiniert wurden. Das Attentat von Sarajevo, das die lange diplomatische Krise und die österreichisch-ungarische Kriegserklärung an Serbien auslöste, führten zuerst zu schweren Ausschreitungen und behördlichen Repressalien, die auf dem Gebiet der Monarchie größtenteils die Serben betrafen. Im südungarischen, kroatisch-slawnischen und bosnisch-herzegowischen Aufmarschgebiet gegen Serbien wurden von dem Militär mit Beginn der Kriegshandlungen große Anzahl angesehener Bürger in Geiselhaft genommen und systematische Internierungsaktionen durchgeführt, weil die Kriegsführung die überwiegend serbisch bewohnten Grenzregionen misstrauisch schon als Feindesland betrachtete.

Die ungarische Regierung, an derer Spitze der Ministerpräsident István Graf Tisza stand, vollzog nach dem Kriegsausbruch die Ausnahmeverfügungen streng und konsequent,⁸ doch machte zum Prinzip gegen die Nationalitäten in Ungarn aufgrund vermeintlicher Verdächtigungen keine übertriebene Härte zu zeigen und keine unnötige Vorkehrungsmaßnahmen zu ergreifen.⁹ Dieses maßhaltende Vorgehen der ungarischen Zivilverwaltung galt auch für die von der militärischen Willkür hart getroffenen Serben, so unternahm der ungarische Regierungschef kontinuierlich Schritte um die Auswirkungen der militärischen Übergriffe zu mildern. Ein typisches Beispiel ist dafür seine Intervention im September 1914 in der Angelegenheit der serbischen Internierten Bosniens. Der dortige politische Landesschef und militärische Oberbefehlshaber FZM Potiorek ließ im Interesse der Kriegsführung gegen Serbien bis Anfang September 1914 die gesamte Führerschaft der bosnischen Serben internieren. Damit war Tisza äußerst unzufrieden und übte eine scharfe Kritik. Der beste Kenner der bosnischen Geschichte und politischen Verhältnisse, der Historiker Lajos Thallóczy, der damals beim Kriegsüberwachungsamt in Wien diente und eine Inspektionsreise in Bosnien unternahm, hat darüber folgendes in sein Tagebuch eingetragen. „[Tisza] lässt den Landeschef [Potiorek] durch mich schön grüßen, und ersuchte mich ihm mitzuteilen, dass er die Maßregelung der vielen Geiseln für eine mittelalterliche hält. Nach der Meinung von Tisza soll jeder, der mit Waffen angetroffen wird, als Feind ohne Erbarmen niedergemacht werden, aber Unbewaffnete zu strafen, ist politisch nicht gut.“¹⁰ Die kollektive Verurteilung und Bestrafung einer nationalen Gemeinschaft war nicht nur mit der liberalen Rechtsauffassung des ungarischen Ministerpräsidenten unvereinbar, sondern lief seinem nationalitätenpolitischen Konzept entgegen. Statt der militärischen Gewalt und Einschüchterung sollte das entschlossene, doch gesetzliche Vorgehen der ungarischen Verwaltung den Nationalitäten gegenüber die Stärke der ungarischen Staatsmacht repräsentieren. Für die Durchsetzung dieses Konzeptes stellte die Behandlung der Serben die wirkliche Zerreißprobe dar. Die Gewissheit eines Krieges gegen Serbien veranlasste Tisza den Serben in Ungarn durch ihre traditionelle Elite, durch die orthodoxe kirchliche Hierarchie die moralische Rechtfertigung des Krieges klarzulegen und auf ihre staatsbürgerliche Pflichten aufmerksam zu machen. In seinem Schreiben an die serbisch orthodoxe Bischöfe, das auch der Veröffentlichung gedacht war, wurden aus der Vergangenheit die positiven Beispiele des ungarisch-serbischen Zusammenlebens, die

8 Galántai J., Op. cit., S. 202–204.

9 Szarka László, *Végzet és Gondviselés. Adalékok Tisza István első világháború alatti nemzetiségi politikájának történetéhez.* – In: Ders., *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek, kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*, Bp., 1998, S. 85.

10 Scheer Tamara, Op. cit., S. 37.

kollektive Aufnahme der vor den Osmanen geflüchteten Serben in Ungarn am Ende des 17. Jahrhunderts, die Ermöglichung ihrer materiellen und kulturellen Entwicklung in der neuen Heimat sowie die Gewährung einer nationalkirchlichen Autonomie heraufbeschwört. Für die Gegenwart wurden die strenge Bestrafung der Verletzung der staatsbürgerlichen Pflichten und den Loyalen die Bewahrung der persönlichen Freiheiten und der Sicherheit des Vermögens in Aussicht gestellt.¹¹ Der serbische Wiederhall war zurückhaltend. Allein der Bischof aus Werschetz (Versec, Vrsac) in Banat, Gavrilko Zmejanović forderte öffentlich die Serben auf dem Thron und Vaterland treu zu bleiben. Die bischöfliche Loyalitätserklärung war nicht ausreichend, den Schutz seiner Priesterschaft zu sichern. In seinem Bistum verhafteten die Militärbehörden Anfang August vierunddreißig Geistliche, die zur Untersuchung den ungarischen Gerichten überstellt wurden. Seine Intervention beim ungarischen Ministerpräsidenten brachte nur partielles Ergebnis. Einundzwanzig Priester seines Bistums blieben für längere Zeit in Untersuchungshaft, weil ihnen die Mitgliedschaft an der Belgrader „Narodna Obrana“ nachgewiesen wurde. In ihren Fällen ließ die Regierung dem gerichtlichen Verfahren freien Lauf, weil diese Organisation mit der Beteiligung am Attentat von Sarajevo beschuldigt wurde.¹² Im Mitte September machte der ungarische Ministerpräsident energische Schritte, um die wiederholten militärischen Übergriffe an der serbischen Bevölkerung in Süd-Ungarn und Slawonien zu beenden. Mit seiner Beschwerde ersuchte er sowohl den Armeeoberkommandanten Erzherzog Friedrich als auch bei einer Audienz den Monarchen Franz Joseph selbst. Ihm war es besonders unverständlich, dass das Militär die Geiselnahmen von inländischen Serben auch weit in der Ferne von der serbischen Front, in den ruhigen multinationalen Städten wie in Zombor oder Mariatheresienopol (Szabadka, Subotica) fortsetzte, womit auch verlässliche, angesehene Bürger betroffen wurden. Er bezeichnete die Tatsache als einen groben Fehler, dass die Militärbehörden in der Frontnähe und im unter dem Kriegsrecht stehenden Hinterland über keine Lokalkenntnisse verfügen und sehr oft die unkontrollierten Informationen von Denunzianten ohne Grund für Verhaftungen verwenden. Als erschreckendes Beispiel führte er den Fall des serbischen Bürgermeisters der Stadt Neusatz (Újvidék, Novi Sad) an. Als Exponent einer patriotischen serbischen Richtung genoss er das Vertrauen der ungarischen Regierung, doch auf Grund kindischer Beschuldigungen wurde gegen ihn eine erniedrigende Untersuchung eingeleitet. Als besonders schwerwiegende militärische Kompetenzüberschreitung wurden die Exzesse in der serbisch-ungarisch-deutsch bewohnten Stadt Zombor (Sombor) von Tisza erwähnt. Nach einer militärischen Siegesfeier an der serbischen Front wurden die Geschäftsschilder in kyrillischer Schrift in der Stadt von den Soldaten und den Zivilen abgerissen und diese Häuser mit Steinen beworfen. Um die drohende Masse abzuschrecken, feuerte ein serbischer Handelsmann mit seiner Pistole einen Schuss in die Luft, wofür er von einem standrechtlichen Militärgericht zum Tode verurteilt und sofort hingerichtet wurde. Dieses folgeschwere Ereignis bewertete Tisza auch aus der Sicht der Aufrechthaltung der Loyalität der Serben und anderer Nationalitäten äußerst negativ und wiederholte seine Forderung an das Armeeoberkommando nach den ungarischen Ausnahme-gesetzen vorzugehen und in solchen und ähnlichen Fällen das Schnellverfahren gegen Zivilpersonen der zuständigen ungarischen Justizbehörden „wegen ihrer größeren Fachkompetenz und lokalen Kenntnisse“

11 Kemény G. Gábor, *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában 1914–1914*. VII. Bp., 1999, S. 14–15.

12 Loc. cit., S. 69–70.

zu überlassen. Weiterhin trat er energisch dafür ein, die Geiseln und die Zivilpersonen, die auf unbegründeten Vermutungen in Haft sind, freizulassen.¹³ Seine Argumente wurden auch von dem Monarchen akzeptiert, weil Franz Joseph in gleicher Zeit das Armeeoberkommando auf Vermeidung der Übergriffe und auf die Unterlassung der unbegründeten Verhaftungen gegen die loyale Zivilbevölkerung mahnte.¹⁴

Hinter diesen humanen Interventionen der ungarischen Minister-präsidenten steckte ohne Zweifel das politische Kalkül und die Angst davor, dass die unnötigen und übertriebenen Repressalien gegen die Serben auch die Loyalität der anderen Nationalitäten in Ungarn gefährden. Im damaligen Vielvölkerstaat der Länder der Ungarischen Krone machte nämlich der slawische und rumänische Anteil der Bevölkerung um die 40 % aus und diese Völkerschaften besiedelten geopolitisch und strategisch wichtige Grenzregionen. Die Mehrheit der ungarländischen Nationalitäten verurteilte in ihrer Öffentlichkeit sowohl das Attentat von Sarajevo als auch die großserbischen Bestrebungen. Die Ablehnung dieser Gewalttat als unakzeptabler politischer Mittel erleichterte, dass militärische Aktion gegen Serbien als gerechte Rache und Defensivkrieg hingestellt werden konnte. In der Atmosphäre der großen Kriegsbegeisterung im August 1914 brachten auch die Nationalitäten ihr Mitleid und ihre Opferbereitschaft für das Herrscherhaus zum Ausdruck und betonten gleichzeitig ihre Treue der Monarchie und Ungarn gegenüber, also für das gemeinsame Vaterland. Doch manifestierten sich die Loyalitätserklärungen der Slowaken und der Rumänen in Form und Inhalt verschieden. Die außenparlamentarische Slowakische Nationalpartei betonte in seinem Aufruf die historisch bewährte Interessengemeinschaft des slowakischen Volkes mit der Dynastie, der Monarchie und dem Vaterland, weil sie dem kleinen Slowakentum die Bewahrung seiner eigenständigen Existenz darstellen. Besonders wurde versichert, dass die patriotische und die militärische Pflichterfüllung der Slowaken durch ihre slawischen blutsverwandtschaftlichen Bände nicht beeinträchtigt werden.¹⁵ Die parlamentarische Rumänische Nationalpartei vermied die Abgabe eines kollektiven Treuebekenntnisses und ließ ihren Politikern freie Hand, die „unerschütterliche Anhänglichkeit der Rumänen an dem Thron und Vaterland“ als persönliche Meinung zum Ausdruck zu bringen. In den öffentlichen Äußerungen der Rumänen wurden die dynastischen und patriotischen Beteuerungen selbstbewusst mit den Erwartungen auf politische und kulturelle Zugeständnisse verknüpft.¹⁶ Diese Erwartungen wurden auch durch feierliche Botschaft der ungarischen Ministerpräsidenten an die griechisch-katholischen und orthodoxen Bischöfe der beiden rumänischen Nationalkirchen genährt, die nicht nur die Unterstützung der patriotischen Kraftanstrengungen verlangte, sondern auch die Erfüllung der gerechten politischen und kulturellen Wünsche der Rumänen in Aussicht stellte.¹⁷ Trotz einiger Vorbehalte und Misstöne rechtfertigten die positiven Stellungnahmen der slowakischen und rumänischen Eliten in der Öffentlichkeit den Krieg als eine wichtige Etappe ihrer nationalen Erneuerung und trugen dazu bei, dass die Einrückung der Soldaten verschiedener Nationalitäten nach der Verkündung der allgemeinen Mobilmachung in den gleichen begeisterten Äußerlichkeiten abspielte, wie in den von Ungarn bewohnten Landesteilen. Der Präsident der Slowakischen

13 Galántai József, *Op. cit.*, S. 206; Kemény G. Gábor, *Op. cit.*, S. 56–59.

14 Vermes Gábor, Tisza István. Bp., S. 266.

15 Szarka L., *Op. cit.*, S. 84; Kemény G. Gábor, *Op. cit.*, S. 35–36.

16 Kemény G. Gábor, *Op. cit.*, S. 31–32.

17 Kemény G. Gábor, *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában 1913–1914*. VI. Bp., 1985, S. 299–300.

Nationalpartei fand den Lob, den er in der Audienz beim ungarischen Ministerpräsidenten einsammeln konnte, so würdig und wichtig, dass er die geäußerte Anerkennung in seinem slowakisch geschriebenen parteiinternen Rundschreiben wortwörtlich in seiner ungarischen Form weiterleitete. „Zur Zeit der Mobilmachung und des Aufmarsches unserer Soldaten an die Front bereiste ich rein ungarisch und slowakisch besiedelte Gegenden und mit gutem Gewissen kann ich sagen, dass die Slowaken nicht mit kleinerem, sogar vielleicht größerem Enthusiasmus ihre Soldaten in den Kampf begleiteten, als die reinen Ungarn.“¹⁸ Auch im Alltagsleben bezeugten die Reaktionen der multinationalen Zivilbevölkerung in Ungarn über die gleiche Mentalität in der Verpflegung der einrückenden Soldaten. Die aufgebrachte Auguststimmung, die die Habsburgermonarchie zerfleischenden nationalen Gegensätze vollkommen überdeckte, hat auch den kühlen, rationellen Juristenprofessor der Wiener Universität, Josef Redlich, der Mitte August mit einem Soldatenzug über die ungarisch und slowakisch besiedelten Gebiete an die galizische Front fuhr, nach seiner Tagebucheinträgen tief beeindruckt. „Überall begeisterter Empfang und Liebesgaben für Offiziere und Mannschaft. Furchtbare Hitze, trotzdem ganz elektrisiert durch den Empfang in Vámos Györk, wo geradezu bildhübsche junge Mädchen uns mit Zigeunermusik empfangen und mit Blumen geradezu überschütten. Man spürt mächtigste Erschütterung und leidenschaftlichste Teilnahme des magyarischen Volkes für den Krieg und die gemeinsame Armee. Die Zigeuner spielen die Volkshymne: welche Wandlung! Überall Eljen-Rufe von Kindern, Erwachsenen, Männern und Frauen! In armen Gemeinden bringen sie Gurken, Kartoffeln und Brot in Massen an die Stationen der Eisenbahn. Die Mannschaft wird überfüttert!“¹⁹ Die Stadt- und Landbevölkerung bewirtete nicht nur mit Lebensmitteln die mobilisierten Soldaten, sondern in so großer Menge mit Wein und Schnaps, dass von dem ungarischen Innenminister Ende August 1914 in einer Sonderverordnung verboten wurde, die anhaltenden Soldatenzüge an den Eisenbahnstationen mit alkoholischen Getränken zu beschenken.²⁰

Diese von außen her günstige Stimmungslage, die auch in den von Slowaken bewohnten Gegenden zu beobachten war, zerstreute das tief eingensistete Misstrauen nicht, das die lokalen ungarischen Behörden vor allem die Komitatsorgane gegen die Nationalitäten hegten. Mit Verkündigung des Ausnahmezustandes wurden auch auf dem von der Front fernliegenden slowakischen Siedlungsgebiet zur Einschüchterung der Bevölkerung durch die ungarische Zivilverwaltung einige aufsehenerregende Übergriffe verübt. Um den eventuellen kriegsschädigenden Vorfällen unter den generell mit Panslawismus und Russenfeindlichkeit verdächtigten Slowaken vorzubeugen, wurden vor allem solche Personen verhaftet, die in der slowakischen Nationalbewegungen exponiert waren.²¹ Katholische und evangelische Priester, Rechtsanwälte und Leiter slowakischer Finanzanstalten kamen in Untersuchungshaft, doch die Anschuldigungen bestätigten sich in keinem Falle. Auch die lokale ungarische Presse schürte mit der Spionagehysterie den Argwohn gegen die slowakische Bevölkerung. In der aufgeputschten Stimmung der ersten Augustwoche wurde in der Bischofsstadt Neusohl (Besztercebánya, Banská Bystrica) sogar die Frau eines verhafteten „hochverräterischen“ Rechtsanwalts auf der Straße öffentlich misshandelt. Auch die Zentralstellen in Budapest

18 Ders., Op. cit., 1999, S. 82.

19 Fellner Fritz, Doris A. Corradini (Hrsg.), Schicksalsjahre Österreichs, Die Erinnerungen und Tagebücher Josef Redlichs 1869–1936. Bd. 1. Erinnerungen und Tagebücher 1869–1914; Wien, 2011, 677 S.

20 Szabó Dániel, Az első világháború. Bp., 2009, S. 108.

21 Szarka László, Op. cit., S. 85.

sind oft taktlos vorgegangen, als z. B. das Erscheinen der Zeitung der Slowakischen Nationalpartei trotz der öffentlichen Loyalitätserklärung verboten wurde.²² Die Regierung schrieb sich als Verdienst zu, dass die Missgriffe der ersten Augustwochen gegen die Slowaken nicht weiter eskalierten.²³ Das tolerante Umgehen mit den Slowaken wurde den Regierungskommissären wiederholt empfohlen und die Verschärfung der Zensur der ungarischen Lokalpresse im Oberland angeordnet, um die chauvinistischen Zeitungsartikel „mit provozierenden, beleidigenden und verdächtigenden Ton“ zu eliminieren.²⁴ Bald wurde auch das Erscheinen des slowakischen Parteiblattes genehmigt.²⁵ Die Erwartungen und die in Aussicht gestellten sprachlichen Zugeständnisse der Regierung kamen im Verhalten der Lokalbehörden nur im beschränkten Maße zur Geltung. Die slowakische Kundmachung der verschiedenen Regierungsverordnungen war eine Seltenheit²⁶ und auch die freiwilligen slowakischen Rekruten, die den Soldateneid in der Muttersprache ableisteten, wurden oft beschimpft und beschämend behandelt.²⁷

Beim Kriegsausbruch schenkte die ungarische Regierung den Rumänen, derer Bevölkerungsziffer auf drei Millionen belief und ihr Siedlungsgebiet sich in einer geopolitisch heiklen Region befand, die größte Aufmerksamkeit. Für die Erhaltung der Loyalität der Rumänen in Ungarn und Siebenbürgen waren nicht nur die innenpolitischen Komponenten ausschlaggebend, sondern auch das Verhalten des Nachbarstaates Rumänien übte eine wesentliche Wirkung aus. Obwohl Rumänien dem Bündnissystem der Zentralmächte angehörte, nahm es am Anfang des Krieges eine abwartende Position ein. Die Zurückhaltung und das Fernbleiben Rumäniens vom Krieg störten im Monat August die militärische Mobilmachung der Rumänen in Ungarn und Siebenbürgen in keiner Weise. Die Einberufenen rückten sehr oft mit der Leitung ihrer griechisch-katholischen oder orthodoxen Gemeindepfarrer unter eigenen Nationalfahnen, in den gemischten Gemeinden gleichzeitig auch unter den rumänischen und ungarischen Fahnen ein. Diese Bereitschaft der Verteidigung des „Thrones und des Vaterlandes“ wollte die Regierung auch damit honorieren, dass der früher polizeilich verbotene öffentliche Gebrauch der historischen Nationalfarben und Nationalsymbolen der Nationalitäten mit einem ministeriellen Erlass erlaubt wurde.²⁸ Noch im August kam auch die Verordnung des Kultusministers heraus, die den Sprachen der Nationalitäten im Volksschulunterricht auch in den gemischten Klassen größeren Raum gewährte.²⁹ Damit wurde die politische Aktion eingeleitet, die auf die Stärkung der rumänischen Loyalität abzielte. Seit dem Beginn des Krieges wurde sowohl von der k.u.k. Diplomatie als auch vom verbündeten Deutschland suggeriert, die ungarische Regierung möge mit Zugeständnissen an die Rumänen in Ungarn und Siebenbürgen das abwartende Rumänien zum militärischen Engagement an der Seite der Zentralmächte bewegen. Bei der Lagebeurteilung beharrte Tisza auf die altbewährte liberale außenpolitische Doktrin, wonach die Rumänen als nicht Slawen das übermächtige Russland befürchten, und so an die Zentralmächte angewiesen sind. Es steht außer Zweifel, dass bedeutende rumänische Politiker

22 Kemény G. Gábor, Op. cit., 1999, S. 77–79.

23 Ders., S. 80.

24 Gróf Tisza István összes munkái. Levelek. Bd. 2. Bp., 1924, S. 92.

25 Kemény G. Gábor, Op. cit., 1999, S. 83–85.

26 Vermes Gábor, Op. cit., S. 269.

27 Kemény G. Gábor, Op. cit., 1999, S. 297–298.

28 Szabó Dániel, Op. cit., S. 208.

29 Kemény G. Gábor, Op. cit., 1999, S. 44–46.

sowohl in Rumänien als auch in Ungarn das Bündnis mit den Zentralmächten, vor allem die Zusammenarbeit mit Deutschland befürworteten. Der Sinn dieses prodeutschen Konzeptes bestand darin mit Vermittlung und Unterstützung Deutschlands die politische Autonomie der Rumänen in Ungarn zu erreichen.³⁰ Diese Vorstellungen waren für die ganze ungarische politische Elite kaum annehmbar. Am allermeisten war noch der Ministerpräsident Tisza bereit, den Rumänen sprachliche Zugeständnisse im Unterricht, in der Verwaltung und Justiz zu leisten und mit einer Wahlrechtsreform die rumänische Vertretung im Parlament und Komitat zu erweitern. Zur Bekanntmachung dieses Verbrüderungsangebots an die Rumänen, das auch die feierliche Anerkennung ihrer Kriegseleistungen aussprach, wählte er die öffentliche Kommunikation mit dem Erzbischof-Metropoliten der rumänischen Orthodoxen Kirche, als einem überparteiischen symbolischen Vertreter der Rumänen in Ungarn. Sein Briefwechsel mit dem Erzbischof Ioan Metianu wurde Mitte November 1914 veröffentlicht und gleichzeitig auch die Amnestie der aus politischen Gründen verhafteten oder verurteilten Rumänen verkündet.³¹ Mit diesen Zugeständnissen hoffte Tisza innenpolitisch positive Wirkung zu erreichen und war der Ansicht, dass die innere Nachgiebigkeit außenpolitisch weder für die Aufrechterhaltung der Neutralität Rumäniens ausreicht noch seinen militärischen Anschluss an die Zentralmächte entscheidend beeinflusst. Er war überzeugt, dass das Verhalten Rumäniens in enger Korrelation mit Kräfteverhältnissen der russischen Front gestalten wird und seine militärische Option für die Zentralmächte nur im Bündnis mit Bulgarien zu erzwingen sei.³²

Die ungarische Verbrüderungsaktion zur Festigung der rumänischen Loyalität wurde auch innenpolitisch zwiespältig aufgenommen. Die bereitwilligen rumänischen Kirchenfürsten begrüßten zwar die geplante Erweiterung der sprachlichen und politischen Rechten, doch urgierten weitere Zugeständnisse. Die Äußerungen der Parlamentarier der Rumänischen Nationalpartei waren eher vorsichtig und zurückhaltend, doch machten sie kein Hehl daraus, dass sie die staatsrechtliche Verankerung und die weitgehende Institutionalisierung der rumänischen politischen und kulturellen Autonomie in Ungarn und Siebenbürgen anstreben.³³ Andererseits bedeutete es für Tisza keine besondere Überraschung, dass die führende Kraft der ungarischen parlamentarischen Opposition, die 48er Unabhängigkeitspartei in einem Majestätsgesuch seine Initiative ablehnte. Die oppositionelle Zurückweisung wurde damit begründet, dass die einseitigen Zugeständnisse an die Nationalitäten die Einheit der ungarischen politischen Nation untergraben und damit auch die Kampfbereitschaft der Ungarn, die im Krieg die Hauptlast tragen, für die Monarchie schwächen. Als Gegengewicht und für die Stärkung der ungarischen Loyalität wurde der Monarch um eine „begeisternde Botschaft“ ersucht, die den Ungarn den spontan ausgebreiteten Gebrauch der nationalen Symbolen in der Armee gutheißen und die Erweiterung der politischen Rechte versprechen würde.³⁴ Sowohl der Monarch als auch Tisza schoben dieses Verlangen ohne Kommentar beiseite, und es wurde die praktizistische Nationalitätenpolitik der Entschlossenheit und Besonnenheit fortgesetzt. Das kam auch im Herbst 1914 zur Geltung, als die russischen Vorposten in die von den Ruthenen und

30 Szász Zoltán, *Politikai élet és nemzetiéti kérdés a dualizmus korában 1867–1918.* – In: Köpeczi Béla (Hrsg.), *Erdély története*. Bd. III. Bp., 1986, S. 1690–1693; Kemény G. Gábor, *Op. cit.*, 1999, S. 37–38, 330–336.

31 Kemény G. Gábor, *Op. cit.*, 1999, S. 119.

32 *Loc. cit.*, S. 128–131.

33 *Loc. cit.*, S. 143–144.

34 *Loc. cit.*, S. 156–158.

Rumänen besiedelten nordöstlichen Grenzregionen Ungarns eindringen. Tisza hat alles unternommen, um auf diesem Krisengebiet den militärischen Übergriffen gegen die Nationalitäten Schranken zu setzen und die Wiederholung der südungarischen Exzesse zu verhindern. Nach der Zurückwerfung der russischen Truppen fand er die erniedrigenden und beleidigenden Untersuchungen der Militärverwaltung gegen die griechisch-katholische Priesterschaft der besetzt gewesenen Gemeinden verfehlt und legte energischen Protest beim Kriegskommando ein.³⁵ Für seine Genußnahme führten diese Ermittlungen unter den Priestern zu keinem negativen Ergebnis. Das patriotische Verhalten der ruthenischen kirchlichen Intelligenz erhielt von ihm sofort eine öffentliche Würdigung und gleichzeitig auch eine staatliche materielle Entschädigung. Hat er zwar die Vorfälle nicht übersehen, dass es auch ruthenische Kooperationen mit russischen Truppen gab, die er der militärischen Zwangslage und der Rückständigkeit der unteren Volksschichten zuschrieb. Nach seiner Beurteilung steigerte die russische Präsenz mit ihren negativen Folgen sogar den Patriotismus der kirchlichen Elite, die weiterhin als Garant für die Aufrechterhaltung der ruthenischen Loyalität zu betrachten ist.³⁶

Die Richtigkeit seiner vom Kriegsausbruch verfolgten politischen Strategie, die Loyalität der Intelligenz- und Mittelschichten der Nationalitäten durch Vorbeugung der militärischen Übergriffe zu bewahren, fand Tisza Ende 1914 wieder bewiesen. Das Militärkommando in Hermannstadt (Nagyszeben, Sibiu) bereitete in seiner Planung den Kriegsfall Rumänien vor und stellte einen umfangreichen repressiven Maßnahmenkatalog für die Pazifizierung der siebenbürgisch rumänischen Bevölkerung zusammen, sowie forderte, „dass die unhaltbare Zustände in Siebenbürgen von der ungarischen Regierung saniert werden.“³⁷ Tisza geriet in eine peinliche Situation, weil der dem Militärkommando zugeordnete ungarische Regierungskommissar gegen die übereifrigen militärischen Vorstellungen keine Einwände machte. Er trat sogar mit einer nicht durchgedachten, unmenschlichen Idee hervor, beim Angriffskrieg Rumäniens die ganze rumänische Intelligenz zu verhaften und in Deutschland zu internieren, um die Massenaufstände der Rumänen, die die Existenz und den Fortbestand der Ungarn in Siebenbürgen bedrohen, zu vereiteln.³⁸ Die panikartige Verzweiflung war nach Tisza einseitig und übertrieben, doch es war ihm klar, dass diese Auffassung von dem überwiegenden Teil der Ungarn in Siebenbürgen geteilt wird.³⁹ Doch warnte er

35 Tisza an GK Karl v. Baltin, Budapest, 8. November 1914. „Ich erlaube mir die geneigte Aufmerksamkeit Euer Excellenz auf die Behandlung unserer griech[isch] kath. Geistlichkeit zu lenken. ...

Vom Standpunkte der vaterländischen Treue jedoch kann ihre Haltung, so viel ich weiss, überall als ganz einwandfrei bezeichnet werden. Sie wurde ja von den Russen als Feind behandelt und überall, wo die Russen hausten, unter ihrer Führung geplündert. ...

Nichtsdestoweniger hat sich hie und da ein Verdacht gegen Mitglieder der Geistlichkeit eingenistet. Mehrere Mitglieder der-selben sind gerichtlichen Untersuchungen, und zwar in einer Art und Weise unterzogen worden, welche das berechnete Selbstgefühl dieser Körperschaft tiefverletzte und ihrem Ansehen vor der ganzen Bevölkerung Abbruch tun musste. So viel ich weiss hat die Untersuchung in allen Fällen zu einem negativen Resultat geführt. Die meisten wurden nach dem ersten Verhör in wenigen Stunden wieder in Freiheit gesetzt. Die beschämende und beleidigende Tatsache ist aber nicht zu verwischen gewesen, dass sie von Gendarmerie oder Militär arretiert, unter Bajonetten fortgeschleppt und vor der ganzen Bevölkerung als Spione oder Vaterlandsverräter beschimpft worden sind...“ (Gróf Tisza István összes munkái. Levelek. Bd. 2. Bp., 1924, S. 291.)

36 Kemény G. Gábor, Op. cit., 1999, S. 237–241.

37 Loc. cit., S. 269–272, 275 (zitat).

38 Loc. cit., S. 267–268.

39 Loc. cit., S. 272.

sowohl das Militärkommando als auch seinen Regierungskommissar vor den überhasteten Vorkehrungen und der Kriminalisierung der Rumänen, die bloß ihre Erbitterung steigern würden. Er stellte zwar nicht in Abrede, dass der Irredentismus, die Anschlussidee an Rumänien in der rumänischen Bevölkerung verbreitet ist. Daran hatte er auch keinen Zweifel, dass der rumänische militärische Angriff diese Tendenzen bestimmt verstärken und eine allgemeine Verunsicherung auslösen würde. Die Gefahren der rumänischen Aufstände im Hinterland beurteilte er als unwahrscheinlich. Mit gewissem Fatalismus hoffte er darauf, dass die rumänische Intelligenz in Ungarn und Siebenbürgen mit ihrem starken Nationalgefühl einem russisch-rumänischen Bündnis feindlich gesinnt sei, so darf ihre Loyalität mit provokativen Maßnahmen nicht gefährdet werden.⁴⁰ Deshalb war er von den Plänen des siebenbürgischen Militärkommandos bloß mit der Verlegung der aus Rumänen bestehenden Truppen aus Siebenbürgen einverstanden, und lehnte die Einschränkung der Bürgerrechte, auch die Ausweitung der Briefzensur generell ab.⁴¹ Er legte besonderen Wert darauf, dass die politischen Untersuchungen nicht von der Militärverwaltung, sondern von den ungarischen Organen behandelt werden. Damit wollte er vermeiden, dass sich die pauschalen Verdächtigungen gegen die ganze rumänische Intelligenzschicht durch die Mitwirkung des Militärs zur solchen Wahnsinn entarten, wie es mit den Serben in Süd-Ungarn passierte. Seine Schlussfolgerung spricht sich für selbst: „Für jeden Fall ist die beste Methode Siebenbürgen in Flammen zu setzen, wenn wir jeden gebildeten Rumänen als Schuft und Feind behandeln.“⁴²

Bis zum Ende des ersten Kriegsjahres stellte es sich heraus, dass die gleichlautenden Loyalitätsbekenntnisse der Ungarn und der Nationalitäten „Für Thron und Vaterland“ doch ganz entgegengesetzte partielle politische Ziele, Überlegungen und Erwartungen überdeckten. In den ungarischen politischen Zukunftsvorstellungen in den ersten Kriegstagen zeichnete sich die optimistische Vision, wonach der siegreiche Krieg die ungarischen Positionen innerhalb der Doppelmonarchie nicht nur befestigen, sondern sogar erweitern wird. In seiner Neujahrsrede 1915 zog der Ministerpräsident Tisza eine selbstbewusst stolze Bilanz, dass der Dualismus sich im Kriege bewährte, die Großmachtstellung der Monarchie erhalten blieb und Ungarn durch seine Kriegsleistung berechtigt sei eine seiner moralischen Kraft und seinem faktischen Gewicht entsprechende Position zu erlangen.⁴³ Gleichzeitig verknüpften auch die politischen und kirchlichen Eliten der Nationalitäten an die opfervollen, kriegerischen Leistungen ihrer Frontsoldaten die Hoffnungen auf kulturelle und politische Errungenschaften.⁴⁴ Diesen Erwartungen ist die ungarische Regierung insoweit zuvorgekommen, dass sie mit der bisher praktizierten, kleinlich restriktive Behandlung der Nationalitäten aufhörte, ihre Loyalität im Interesse der erfolgreichen Kriegsführung mit Zugeständnissen stärkte, sowie der Intelligenz- und Mittelschichten der Nationalitäten einen Schutz gegen die militärischen Übergriffe gewährte. Ob der Krieg und die Loyalität der Nationalitäten die von Tisza begehrte organische Einheit der ungarischen politischen

40 Loc. cit., S. 273.

41 Loc. cit., S. 275–277.

42 Loc. cit., S. 273–274.

43 Vermes Gábor, Op. cit., S. 283–285; Gróf Tisza István képviselőházi beszédei: Másodszor miniszterelnök, a nemzetiségi béke szolgálatában, a világháborúban 1915-ig. Bd. 5. Bp., 2011, S. 712.

44 Kemény G. Gábor, Op. cit., 1999, S. 149–153, 358–362.

Nation wirklich so standhaft befestigte, wie er in seiner Neujahrsrede anführte⁴⁵ blieb eine offene Frage der Zeit.

LITERATURVERZEICHNIS

- Diószegi István, Die Außenpolitik der Österreichisch–Ungarischen Monarchie 1871–1877. Wien–Köln–Graz, 1985.
- Diószegi István, Bismarck és Andrássy. Magyarország a német hatalmi politikában a 19. század második felében. Bp., 1998.
- Fellner Fritz, Doris A. Corradini (Hrsg.), Schicksalsjahre Österreichs, Die Erinnerungen und Tagebücher Josef Redlichs 1869–1936. Bd. 1. Erinnerungen und Tagebücher 1869–1914. Wien, 2011.
- Galántai József, A háborús állam. A „kivételes hatalom“ kodifikálása és alkalmazása 1914–1916-ban. – In: Pölöskei Ferenc, Ránki György (Hrsg.), A magyarországi polgári államrendszerek. Bp., 1981, S. 195–222.
- Kemény G. Gábor (Hrsg.), Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában 1913–1914. Bd. VI. Bp., 1985.
- Kemény G. Gábor (Hrsg.), Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában 1914–1914. Bd. VII. Bp., 1999.
- Pölöskei Ferenc, István Tisza, ein ungarischer Staatsmann in Krisenzeiten. Bp., 1995.
- Ress Imre, Andrássy Gyula, a birodalmi miniszterelnök? – Történelmi Szemle, 49, 2007, № 4, S. 531–547.
- Scheer Tamara, Die Ringstrassenfront: Österreich-Ungarn, das Kriegsüberwachungsamt und der Ausnahmezustand während des Ersten Weltkrieges. Wien, 2010.
- Stenographische Sitzungs-Protokolle der Delegation des Reichsrathes. Fünfte Session. Wien, 1872.
- Szabó Dániel, Az első világháború. Bp., 2009.
- Szarka László, Végzet és Gondviselés. Adalékok Tisza István első világháború alatti nemzetiségi politikájának történetéhez. – In: Ders., Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek, kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában. Bp., 1998, S. 74–93.
- Szász Zoltán, Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában 1867–1918. – In: Köpeczi Béla (Hrsg.), Erdély története. Bd. III. Bp., 1986, S. 1624–1700.
- Gróf Tisza István képviselőházi beszédei: Másodszor miniszterelnök, a nemzetiségi béke szolgálatában, a világháborúban 1915-ig. Bd. 5. Bp., 2011.
- Gróf Tisza István összes munkái. Levelek. Bd. 2. Bp., 1924.
- Vermes Gábor, Tisza István. Bp., 1994.

⁴⁵ Gr. Tisza I. képviselőházi beszédei..., Bd. 5, S. 711.

Начало на българо–турското военнополитическо съюзничество (краят на 1915 – лятото на 1916 г.)

Калчо К. Калчев

ВТУ „Св. Св. Кирил и Методи“

Обявената в заглавието, неразглеждана досега тематика, тук ще интерпретираме въз основата на неизползван изворов материал.

В един от поредните есенни рапорти от 1915 г. българският военен аташе в отоманската столица полковник Тодор Марков информира за повишен нездрав турски интерес към военните действия на Балканите, водени от армиите на Австро–Унгария и България. Затова и в по–късните си доклади полковникът отбелязва приоритетно дислоцирането и предислоцирането на турските войскове части и съединения, особено на тези в Източна Тракия.

Че турското военно командване проявява по това време нездрав, с нюанси на териториални аспирации, интерес към ставащото на Балканите свидетелства и строго секретна телеграма от германския военноморски аташе в Истанбул (Константинопол) от 13/26 ноември 1915 г. „От известно време турското правителство е изразявало най–напред предпазливо, след това открито, желанието си да получи като награда за войната увеличение на европейските си територии. От германска страна – рязък отказ, като се посочва неизбежна опасност от търкания с България“ – донася той до Адмиралтейския щаб в Берлин. По–нататък капитан Хюман съобщава, че срещата на Енвер паша с генерал–полковник Е.Фалкенхайн на 12/25 ноември в Оршова целяла „да се изложат пред турския главнокомандващ военните цели като „му се разясни [*на Енвер паша*], че по–важно е очистването на Ирак от англичани, отколкото участието на турски военни части в операциите на Балканите – нещо, към което Турция се стреми...“¹ Визитата на османския главнокомандващ в Оршова е последвана от двудневно посещение в София на 13 и 14 ноември 1915 г. Ако от гореизложената оценка на кап. Хюман знаем, че България и Турция били след тази визита „на път да постигнат разбирателство по въпроса за териториалните промени на Балканите“ (едно пресилено мнение ! – К.К.), за софийската среща с д-р Радославов и ген. Жеков ни е известно, че Енвер бил много доволен от своето посещение. Тук той усетил чувства на приятелство към Турция и започнал да вярва, че „95% от войната е свършена“, и че съюзниците от Централните сили „ще излезат победители и диктуващи условията на мира“. Пред македонския българин д-р Недялко Колушев, за когото се знае, че като пръв български дипломат

1 България в Първата световна война. Германски дипломатически документи. Т.1 /20/, (1913–1915). С., 2002, с. 534. По това време румънският град Оршова е в зоната на действие на съюзническите войски на Австро–Унгария и Германия и Енвер паша пътува гостува в София. А Е. Фалкенхайн е изказал мнението си за действията на българите срещу Сърбия с лаконичния израз – „брилянтно воюваща българска армия“.

в Цариград, ще докладва в София, той отново казал, че „сюзът между България и Турция ще стане по-голяма необходимост за двете страни след войната“.²

От друг малко по-ранен разговор на д-р Колушев в османската столица с Енвер паша, Талаат бей и Халил бей, узнаваме интересни турски идеи относно бъдещето на Сърбия. Вярно усетили българската сърбоненавист като главен двигателен мотив за коалиране с Централните сили, и тримата турски държавници изказали идея за „заличаване“ на Сърбия като самостоятелна държава, „за да изчезне завинаги това страшно гнездо на престъпленията и измяната“. А Енвер, който е и с босненски корени, развил мисълта, че България може „без страх да вземе по-голяма част от Сърбия, защото след две поколения“ щяла да асимилира населението ѝ. Подобна идея той изказал и пред ген. Н. Жеков. За него било неприемливо австро-унгарското виждане за намалена Сърбия като политическа единица, поради това, че „в близко бъдеще и при промяна на обстоятелствата“ Австро-Унгария би могла да я използва против всяка друга държава, пречеща на нейните домогвания.³ В дух на откровеност и тримата, не без резерви към Виена и към дипломатите от Балпац, подпитват деликатно и за българското мнение към създаване на албанската държава, без да крият интереса „поради религиозните връзки“ спрямо новата страна, която би могла и да се лиши от Валона в полза на Гърция. Знаейки обаче за различното отношение на съюзниците от коалицията към албанския въпрос, Радославов записва върху донесението от Истанбул от края на октомври: „Колушев да не говори нищо по тия въпроси!“

А командването на Българската действаща армия на фронта е все така своевременно и добросъвестно информирано от военния аташе в Цариград. В донесенията се излагат собствени наблюдения, като нерядко, предимно в рапортите, се прокрадват нюансите и на оценки с политически характер. Т. напр. в рапорт № 132 от 21 ноември 1915 г., след като спира внимание върху дислоцираната в района на Кешан 2-ра турска армия, полк. Т. Марков изтъква – без да пести и съмненията си – нейното назначение, а именно, че тази част би могла да бъде използвана на балкански военен театър, тъй като „по политически съображения турците имат голямо желание да я използват“⁴ и че според него всъщност главният мотив за формирането ѝ е бил такъв. Своите сведения той е събирал по различни начини, вкл. и чрез изискването на данни за бойното разписание от самото Главно турско командване. Не всички негови ходове обаче се одобряват от бюрократите във Военно министерство – София. В запазена телеграма от началника на Канцеларията на министерството до Щаба на действащата армия (ЩДА) (21. 11. 1915 г.) се изразява недоволство, че полк. Марков доставил бойното разписание на турците и неприятелите им директно от Турско командване, като казвал, че това се изисква от министерството в София. Затова генерал-майор Брадистиллов иска информация дали пък ЩДА не е поставял подобни задачи на активния военен аташе, тъй като Министерството не е поставяло.

2 Дипломатически документи по участието на България в Европейската война. С., 1921, Т. 2 (1915–1918), с. 71.

3 Пак там, с. 52. За ликвидиране на сръбската държава изобщо се изказват както кайзер Вилхелм, така и цар Фердинанд. „Създадени от революцията, Енвер, Талаат и Джемал носят със себе си вътрешния ѝ импулс и възплащават странно съчетание на свирепия източен фанатизъм със заимствания от културата на западните страни“ – смята един от познавачите на разглежданата проблематика. (Вж. Алтънов, И., Източният въпрос и нова Турция. С особен поглед към интересите на България. С., 1926, с. 108).

4 ДВИА, ф. 40, оп. 2, а.с. 815, л. 5.

Това питане става след като малко по-рано, най-вероятно от Оперативния отдел на ЩДА към Военно министерство, е изтекла информация за един рапорт от 17 ноември, където – след като се дават сведения за корпусите на 2-ра армия на Вехиб паша, в отговор на заповед на генерал-майор Жостов – се изказва и съждението, че 1-ви корпус ще бъде препратен към Сирия по силата на взето решение в Оршова. При това полк. Марков подчертава, че информацията му се формира върху основата на данни от германския военен аташе „и от частни сведения“.⁵

Доказал добросъвестно изпълнение на служебния дълг, илюстрация за което е рапорт от 21 ноември 1915 г., полк. Марков продължава да служи на каузата на дипломат, макар да съзнава „резервите“ на някои началници. Това личи и от зимните му доклади, където за пръв път се обръща внимание и върху наличието на мухаджирски (бежанско-преселнически) елемент от България сред личния състав на втора дивизия от 2-ра армия. Със задоволство се съобщава и за изтеглянето на неприятелските войници от Галиполския полуостров. Апотеоз на разузнавателно-дипломатическата работа на военния аташе в Цариград представлява строго поверителният рапорт № 154 от 15 декември 1915 г., адресиран до Началника на ЩДА генерал-майор К. Жостов. Очевидно е, че той има голямо доверие към последния, защото тук безусловно доминират политическите акценти, които просто се споделят.

Най-напред се говори за „голямото незадоволство“ сред населението от териториалната поправка през септември 1915 г. и за култивираното съзнание, че „направеното споразумение с България е... временна мярка, която веднага след свършване на войната ще се измени и турците ще си получат пак не само отстъпената територия, но ... и Пюмюрджинско“.⁶ Разглеждайки настроенията сред турското общество след ректификацията, авторът изтъква като симптоматично поведението на хаджи Адил бей – доскорошен турски валия на Одрин и настоящ шеф на Парламента. Военният аташе на България не се удивлява на неприязънта на местните турски власти и на населението от Източна Тракия към промените през септември. По-тревожни изглеждат констатациите му за липса на промени в настроенията от края на октомври 1915 г., след като Марков се връща от България. „Това беше в периода на нашите най-големи победи – пише Марков. – Тези последните не само не предизвикаха радост у турците, но напротив – навсякъде се забелязваше нескрита завист. В пресата не се написа ни една статия, която да изрази... радост... Най-сензационното комюнике от нашата Главна квартира за паданието на Призрен от 16 ноем. не се тури в отдела на комюникетата, но бе поставено във вестника наред с разни други сведения, за да не се хвърля в очи“.⁷ По-нататък той изнася и факти, илюстриращи настроенията сред турския елит за „погрешната“ граница между двете страни, която трябвало да се коригира в близко време.

Като меродавни за перспективите на българо-турските отношения се привеждат мнения, изказани от немския генерал Бронсарт фон Шелендорф – началник-щаб в

⁵ Пак там, л. 2.

⁶ Пак там, л. 67.

⁷ Пак там, л. 68. Скептицизмът на турския печат по отношение на българската офанзива в Сърбия би могъл да се допълни и с изразени още във втората седмица резерви: когато констатира разликата в темповете на напредване срещу сърбите от страна на българи и австрийци истанбулският в. „Тасфири Ефкяр“, ползващ се с реномето на орган на военните, обяснявал по-бързото българско настъпление с малобройността на сръбските противостоящи сили, с неподготвеност на сърбите и пр.

Главната турска квартира. При обхождане на турски позиции на Дарданелите на 10 декември 1915 г. с автомобили и след аварияне автомобиля на Енвер паша, в който пътуват заедно от Ари Бурун до Седил Бахр турският главнокомандващ и полк. Марков, последният се прехвърля в кола на немския генерал. Изнервен от поредната „безсмислена разходка“, в която при лошите пътища аварират всички автомобили, отделил се вече от Енвер, немският генерал изрича критики за турската армия изобщо. „Никога нищо не е ясно при тези хора. Две години работим заедно... и никога не можем да се разберем... У тях всичко е скрито, даже и най-простите неща; затова и нищо не може да излезе“. Провокиран от въпрос на полк. Марков за турската признателност по повод успехи по фронтите, дължащи се на „грамадната и плодovitа работа“ на немските офицери, ген. Бронсарт отрича признателността и твърди, че „те [турците] са станали извънредно горди и на нас не признават никаква заслуга“, считайки, че „всичко що са направили е само тяхно дело. Те не са доволни и от вас за новата граница, която била много неудобна за тях и след войната ще искат да я поправят“ – обобщава немският генерал своите заключения, визирайки с откровеност българите. Изричайки още ядовити слова предимно за офицерския кадър на турците и оценявайки войнишкия състав като отличен, но „недостатъчно обучен материал“, познаващият настроенията сред турското офицерство немски генерал твърди, че тези среди считали „че са изнудени от вас [българите] за новата граница и поведението да ги принудите да отстъпят територия в момент, когато са се намирали натясно, те считат за неморално. По тази причина... считат, че морално ще бъдат оправдани, ако при случай успеят да възстановят старото положение“. В диалог, когато се изказва аргумент, че животът на Империята през лятото на 1915 г. е висял на косъм и че благодарение на българската намеса „срещу една ничтожна компенсация“ положението се закрепilo, и за това България следва да получи благодарности, генералът казал, че от турците това не може да се очаква.⁸

Изложението на българския военен дипломат е обемисто, за да бъде изцяло препредадено тук и сега, но трябва да споменем още два акцента. Първият е обръщането на внимание на българските меродавни фактори върху евроцентристките политически цели и идеали на Турция („У всички турци има общо и голямо желание да вземат участие в балканските операции, срещу което те разчитат сигурно на териториални компенсации в Тракия. Ето защо те не могат да се радват на нашите успехи и трябва да горят от желание да им поискаме помощ“), които не би следвало да се пренебрегват от българските политици чрез самоизмами за приоритети на Империята към спечелване на загубени азиатски геостратегически пространства... А вторият акцент пада върху стремежа да се внуши разумен баланс в оценяване на конкретната времева невъзможност за турска експанзия, и потенциалната вероятност при някои условия да се проявят претенции и към България. След като е оценил намеренията на Енвер да разположи на Дарданелите и в турския дял на Тракия 22 дивизии, полк. Марков бележи: „Далеч съм... от мисълта, че турците биха дръзнали при настоящите условия да направят каквото и да било против нас. Те се намират все още в голяма зависимост от съобщенията си с Европа, които минават през нас, а от друга страна не биха посмяли да бравират [пренебрегнат] съвета и желанията на Германия. Във всеки случай считам за дължност да донеса, че при най-малко наше затруднение, те ще поискат ректификация

8 Пак там, л. 71–72.

на новата граница“.⁹ От казаното личи, че ролята на Германия се вижда като фактор, който би съдържал потенциална турска експанзия спрямо Царство България, поради немската центристка дипломатическа роля при преговорите в лятото на 1915 г. Във време, когато интензивно се подобрява техническото сътрудничество между двете армии¹⁰ – процеси, с които е съпричастен и полк. Т. Марков – изглежда малко вероятно лично той да се стреми да манипулира командването в антитурски дух. Затова, сякаш за да избегне подобни подозрения, заедно със строго поверителния рапорт № 154 до началник-щаба на Действащата армия на същата дата той изпраща и друг доклад. Документът изобилства с техническа информация и наблюдения, даващи основания да се снемат съмненията за емоционални антитурски скрупули.

Редом с интересните детайли по ситуацията при Дарданелите след оттегляне на силите на Антантата в дните около 10 декември, вкл. и до представяне на дълбочината и широчината на траншеите, в доклада личи и безпристрастен анализ на специалиста, непредубеден към качествата на турския войник. В раздел „Траншейната борба“ този специалист пише: „През периода на завладяване на терен не може да не се признае превъзходството на турците, които навсякъде са успели овреме да парализират атаките на съюзниците и не са им дали ни една командующа точка от терена... Особено е чудно как не са успели съюзниците в това отношение на широкия фронт при Анафорта, гдето са изненадали турците. Обяснението на този неуспех на съюзниците [от Антантата] трябва да се търси в слабата им подготовка и неспособността им за офензивни действия и напротив непоколебимата решителност и храброст на турците“¹¹... По-нататък в раздела за „Вида и състоянието на войските“ полк. Т. Марков набляга върху лошо облечените, но с добър дух, турски войници. От разговор с такъв обозен войник от Анадола българският военен аташе се уверил още веднъж в силата на духа на победителите „Казах му, че – ако е рекъл Бог – скоро ще ги [имат се предвид англичаните] изгонят и от Седил Бахр и ще се отърве толкова народ от това грозно тегло, на което са подложени от толкова време. Той ми отговори, че нямало нищо от теглото: войниците можели и да се помъчат, стига държавата да спечели. Това убеждение даже у един измръзнал обозен войник, показва какъв е духът на войниците в Дарданелите.“¹² Внимателен прочит на текста докрай не дава основание полк. Марков да бъде винен в преднамерена антитурска манипулативност въз основа на рапорт № 154. Даже и във финала на друго донесение той обръща внимание *предимно* върху храбростта на войските, без да забравя и жертвите. Тоест, изводите и съжденията му в рапортите с доминиращ политико-стратегически анализ, подчинени и на по-висок режим на секретност, не следва да се разглеждат като манипулативност.

Малко преди това, след регистриране на общо взето успешното начало в двустранното техническо сътрудничество, полк. Марков е забелязал, че турската страна, макар и да живее с бляна за ново коригиране на границата с българите, си дава сметка, че това би могло да стане и безболезнено. Би могло – при две условия. Първото е, ако се преглътне горчивия гръцки хап за островите с други териториални компенсации и

9 Пак там, л. 74.

10 Вж. Българо-турски военни отношения през Първата световна война (1914–1918 г.). Сборник от документи [По-нататък съкр.: БТВО]. С., 2004, с. 64–70. Има се предвид продължаващо доставяне в Турция на военни материали и размяната на артилерийски снаряди, напр.

11 ДВИА, ф. 40, оп. 2, а.е. 815, л. 53. Така е в текста – К.К.

12 Пак там, л. 59.

под влияние на немската дипломация се пререшат балканските междутериториални спорове. И второто е, ако спечели на своя страна българския генералитет.

По първото условие бившият председател на Меджлиса и за момента външен министър на Империята Халил бей, съгласувано с Енвер паша и с други държавници, предприема сондажно проучване сред българите, за да разбере в последната седмица на ноември 1915 г. как те биха реагирали на евентуален съюз Турция–Гърция–България, като се набляга върху търсенето от страна на гърците на двустранно сближаване с родината му. Естествено е, че след като България е наясно с опитите на Турция да пренасочи българското внимание от западнотракийското крайбрежие към Кавала и Серес, да не бъде по принцип против, щом тази балканска коалиция би била под егидата на Централните сили. Но подобна комбинация, въпреки започналия гръцко-турски диалог, изглежда не само трудно осъществима, но и невъзможна, и затова зад нея не застава и германската дипломация въпреки протезирането на гръцкото кралско семейство, и Австро–Унгария. Интересни съждения по този повод, в комбина с дипломатически недомлъвки, изказва пред Н. Колушев маркиз Я. Палавичини, пред когото Енвер развил идеята за балкански блок Турция–България–Румъния–Гърция. Такава конфигурация с подкрепата и знанието на Централните сили би осуетила опасността от конфликти между тези страни. Но Палавичини изразил „съмнение“ в реализирането на подобен съюз и пред Колушев развил тезата за несъвместимостта в интересите на четирите страни. Той се впуснал нашироко да доказва, че между българи и турци „не може да съществува трайно и искрено приятелство“, че същото било между турци и гърци, между българи и румъни, и че „най-естественият, най-траен и най-искреният съюз бил тоя между България и Австро–Унгария“.¹³

В отговор на тезата, че българите били решени да живеят като „добри съседи и искрени приятели с турците и че това не изключва да имаме искрени съюзни връзки с Австро–Унгария“, виенският дипломат отговорил, че това може да е така за българите, но не и за турците. И забелязвайки, че е казал нещо излишно, побързал да заяви, че засега не виждал нещо, което да смущава добрите отношения, но че познавайки добре турците и въобще балканските народи, той не допускал възможност за такъв блок, за какъвто говорел Енвер паша. „Общото впечатление, което извлякох от изложението на Палавичини по случайно повдигнатия пред него от Енвер паша въпрос е, че австрийският посланик не гледа с добро око на един съюз между балканските държави“¹⁴ – заключава д-р Колушев.

По отношение на второто условие следва да посочим най-напред това, че на 5/18 декември 1915 г. султанът удостоява с висши военни турски отличия главнокомандващия на българската армия и командващите на 1-ва и 2-ра армии, изнесли на плещите си най-големите трудности в ръководенето на победоносните български войски в Сърбия. Понеже и тримата са с еднакво армейско звание, но по длъжност най-високо в пирамидата стои младшият в кариерата генерал-майор Н. Жеков, на последния се присъжда медал „За бойни заслуги“, а на генерал-майорите Бояджиев и Тодоров се дават равностойни ордени – „Лиакат“ със звезда за военни заслуги.¹⁵ По повод удостояването на ген. Жеков с високото отоманско отличие приелият медала Н. Колушев информира

¹³ Дипломатически документи по участието на..., Т. 2, с. 96.

¹⁴ Пак там.

¹⁵ (Тур.) Liyakat – заслуга.

Външно министерство, че узнал от Енвер, че султанът следил с особено внимание великолепият устрем на храбрата българска армия „и в знак на своята възхита от нейната храброст... отличил нейния главнокомандующ“. Зад витиеватите слова на Енвер, доведени до знание на д-р В. Радославов, не е трудно да открием европейски акценти на турската политика. Със сигурност, и премиерът, както и държавният глава цар Фердинанд, са ги открили. А и по-нататък четем: високото турско отличие се давало „на цялата ни армия, която със славните си подвизи“ осигурила „гържеството на общата съюзна кауза на Балкана“, открила пътя на Турция за Централна Европа и създала „условия за успеха на турската армия както на Галиполския полуостров, така и на други военни театри“.¹⁶

Със сигурност и ген. Жеков ще да се е ориентирал накъде бие Енвер паша. Последният като зам. върховен главнокомандващ отлично съзнава, че на българите трябва да се подсказже: общата съюзна кауза на Балкана не значи доскоро могъщата Османска империя да бъде изтикана в най-югоизточния ъгъл на Балкана. Без дрънкане на оръжие и заплахи, военният елит на тази империя дава да се разбере, че нова ректификация на българо-турските граници може и трябва да има. Затова и щедро се предлага войскова помощ. И точно защото разчита тези послания, българският елит упорито отбягва по-нататъшно задълбочаване на сътрудничеството, отказвайки да разговаря за приемане на османски войскове части под формата на помощ за българската армия. Почти по същото време по тази проблематика в Плес разговарят станалият наскоро полковник Петър Ганчев и генерал-полковник Е. фон Фалкенхайн – началник на Германския генерален щаб. Полк. Ганчев информира висшия германски военачалник, че българската страна не намира за необходимо да се викат в края на 1915 г. турски войски, „защото с усиляването на германските войски с още един корпус, силите [*на българи, германци, австроунгарци*] ще бъдат достатъчни за операция против Солун, даже и ако Гърция бъде против нас. Освен това аз му указах на опасността от едно турско движение в Гюмюрджина“ – донася българският военен дипломат при германците.¹⁷

На опасенията, изразени от полк. Ганчев, Фалкенхайн отговорил, че нямало опасност от турски сепаратистични движения в Западна Тракия, понеже част от ръководството на турската армия се намирало в германски ръце и че каквато и помощ турците да дадат на българите, „те няма да искат никакви териториални компенсации“

16 Дипломатически документи по участието на..., Т. 2, с. 109. Зад проевропейските контракции на турския главнокомандващ не следва да се съзира анонс за мегаломанско асимилиране на българската държавност, в конкретна историческа перспектива. Сам изпитал влияние на немската теоретична мисъл Енвер не би могъл да не бъде ревностен поддръжник на идеите на бележития лидер на германските социалхристияни Фридрих Науман (1860–1919) за Mittel Europa: наскоро излязлата бележита книга на този немски политик проповядва теза, която като че ли е започнала да се реализира на практика, особено след победите над Сърбия – народите от Северно море до Персийския залив да се обединят в Средноевропейски съюз, като страните запазват независимостта, свободата и културата си. Вж. Марков, Г., Голямата война и българският ключ за европейския погреб 1914–1916. С., 1995, с. 219.

17 БТВО, с. 71–72. Отбивайки внушенията за „повикване“ на съюзнически турски войски за съвместни действия срещу Гърция, Радославов в разговор с австроунгарския дипломат Тарновски декларира, че „след завършване на операциите срещу Антантата България ще опразни Солун и изобщо гръцката територия... Но за големите жертви, които дадохме и ще дадем, искаме още някои малки териториални компенсации“. (Цитирано по: Лалков, М., Балканската политика на Австро-Унгария 1914–1917 г. С., 1983, с. 363, 375). Внушението е със сигурност за гръцката Драмска област.

и... за това Германия гарантирала.¹⁸ Конструкцията на тези съждения се основавала върху разбиране, че ако турски части дойдат да се бият против български врагове, те всъщност биха се били против врагове на Турция: турците смятали, че главните усилия на Антантата били за завладяване на Цариград, а не за „разгрома“ на България. В разговора полк. Ганчев вероятно с досада ще да е казал, че само ако се появи „належаща нужда“ от помощ при евентуален десант на Антантата при Дедеагач, или при преминаване на Румъния към тази коалиция, биха потрябвали и турски войски и затова било нужно 6 турски дивизии да стоят на разположение на ген. Жеков дислоцирани около Кешан-Малгара – нещо, което турското командване вече е осъществило.

Тези източнотракийски турски дивизии бездействат след приключване на Дарданелската операция, но тяхната геостратегическа цел е да бъдат в помощ за европейски военни операции. Турският генералитет изчаква с такт историческия момент, когато въпреки българските резерви, би се наложила евентуална турска помощ. Очаквания за радикална промяна на германската позиция не се виждат. Геостратегическите цели и интереси на „великия съюзник“ Германия, и в по-малка степен на Австро–Унгария, изключват приоритетното съобразяване с българските интереси. Във визията на турския генералитет този исторически момент изглежда по-близък – затова и Енвер паша моли за германско посредничество, щото намерени в Македония военни трофеи, взети от турците във войната 1912/13 г. „да се повърнат обратно на Турция“, а приемникът на Фалкенхайн – изпълняващ длъжността шеф на Генералния щаб на Германската армия генерал от пехотата Ерих Лудендорф (1865–1937) – настоява българите по-бързо да отговорят на турската молба.¹⁹ Идеята за съвместно бойно сътрудничество е често лансирана без особени уговорки от страна на турските политици. В края на 1915 г., когато шумно се чества победата при Дарданелите, е и апотеозът на нейното масовизиране в интерпретацията ѝ като отношение между двама равноправни партньора. Известно е, че на 27 декември 1915 г. в Истанбул „няколко хиляди манифестанти турци, българи, германци и австрийци с музика и знамена“ направили грамадна манифестация пред българската легация и пред посолствата на Германия и Австро–Унгария. Пред българската легация един от тълпата държал реч и изтъквайки искреността на българо–турския съюз, казал, че „турският народ споделя с българския народ голямата си радост и щастие по случай победата на Галиполския полуостров“, прибавяйки, че „правата кауза на съюза ще има в скоро време окончателен успех, след което двата народа ще се отдадат на мирен живот и ще консолидират създаденото чрез братството по оръжие положение“. Ораторът заявил, че турците разбирали добре, че „в успеха на турската армия има участие и България“.²⁰ Под влияние на еуфоричното настроenie на празнуващите изпаднал и българският дипломат, който е умерен скептик спрямо българо–турския военен съюз. Но сега... Сега той отговорил на тържествените речи с „няколко думи на благодарност“, заявявайки, че радостта на турците се споделя „от целия български народ, защото успехите на съюзните армии се считат за наш успех“. Освен това Колушев пак в името на голямата политическа цел обобщил: двата съюзни народа – еднакво честни и храбри! – улеснявали задачата на държавниците, но сякаш за кулминация на фалша накрая казал и това, че „интересите на

18 Пак там, с. 72.

19 БТВО, с. 73.

20 Дипломатически документи по участието на..., Т. 2, с. 145–146.

двете държави са еднакви и създаденото (!) братство по оръжие ще продължава и след войната за благото и щастието на българите и турците“... – Така преминават първите месеци на съюзничество, изградено чрез германците. И двете съседни страни живеят с химерични надежди, че войната няма да е задълго и, поне на думи, демонстрират „гъвкавост“.

Българските военни и политически ръководители обаче не бързат с искането на турска помощ. В „братството“ те още не са повярвали. Пред тях стои по-често възможността от българско подпомагане на изтощената, но непобедена от Антантата турска войска, разположена в Източна Тракия, която би могла да стане не само нежелан български съюзник, но при рязка промяна на обстановката и български противник. Духът на серия запазени донесения и рапорти, както от редови български разузнавачи, така и от професионални дипломати (полк. Т. Марков), изпратени до надлежните военни ръководители, дава основания за подобен род заключения.

Неизвестен български разузнавач, резидиращ в турския град Едирне (Адрианопол, Одрин)²¹ представя пред началника на Разузнавателното отделение при българското Военно министерство интересен доклад. По повод идване на 7 януари 1916 г. в Едирне откъм Узункюпрю на 11-а пехотна дивизия – една от частите воювала на Дарданелите! – става тържествено посрещане. Всички дюкяни били украсени с национални знамена, а информационното бюро на австро-унгарското консулство – със знамената и на четирите съюзни държави (Турция, Германия, Австро-Унгария, България). Парада прие пред хотел „Румели“ началникът на дивизията фон Шнайдер. На разузнавача прави впечатление външният вид на дефилиращите войници, но той е недобър: ротите били непълни, облеклото – окъсано и окаляно. „Лицата на всички войници са изпити, бледни, постърнали, без всякаква жизненост. По всичко личи, че тия войници са били изложени на големи лишения“. Констатирайки подобна картина и с обоза на дивизията, разузнавачът намира, че „умората на хората и конете и тоя окаян вид не може да се отдаде на дългия поход, а на лишенията“.²² Според добити от него сведения в Едирне се очаквало да се концентрира 40-45 хилядна армия. А това би засилило продоволствената криза в града, чисто цивилно население буквално гладувало. „За какво е дошла тая войска тук – разнo се приказва из града“ – пише българският разузнавач и продължава: „Едни казват, че тя иде да си отпочине и попълни, и оттук щяла да заминава по бойните полета, а други – че тя иде тук за охрана на границата“. В съжденията си по-нататък, разузнавач № 72 констатира повдигането духа на местното население, при оставаща тревога в душите на възрастните граждани. Той вижда враждебното отношение на деца-турчета към българския свещеник от махала „Киришхана“, и реакцията на „възстаричек турчин“, защитил българския духовник. Освен това в Едирне между турци и гърци се говорело, че „българите искали земите до линията Мидия-Енос“ и че било мъчно да се установи „кой разпространява тези слухове. Дали властта има интерес да пръска подобни слухове, та да се наострюват турците против нас, или пък това е следствие лошите условия и голямата мизерия, в която се намира бедната турска класа, която...

21 Ще напомним отново, че от есента на 1915 г. западното предградие на града, носещ името на император Адриан (Адрианопол), назовавано дотогава с името Караагач, става българския нов град Одрин, а турският добре познат Одрин, се назовава в българската държавна документация с неговото турско фонетично произношение – Едирне.

22 ДВИА, Ф. 40, оп. 2, а.е. 815, л. 37. За умората и физическото изтощение на частите от Пета армия информация дава също в своя рапорт и полк. Марков. Вж. пак там, л. 409.

си спомня хубавото българско време с боллук хляб и съестни продукти“.²³ Докладът напомня, че „гладът, който застрашава не само Едирне, но и всички градове, трябва да се използва от нас, ако може, разбира се, да им се даде хляб и брашно“.²⁴

Седмица по-късно следва нов доклад за посрещането в Едирне на командваната от бригадният генерал Мустафа Кемал 12-а дивизия (15 януари). Пред хотел „Румели“ триумфалната арка също била накинчена с турски знамена, но имало и приветствени надписи, от които впечатлявал следният: „Да живее арибурунския и анафартенски герой Мустафа Кемал бей!“ Напомняйки, че това е бившият военен аташе на Османската империя в София, информаторът уточнява: „За него тук се носи, че той е спасил турската армия при Анафорта от пълно блокиране, като навреме е извършил едно обходно движение“.²⁵ Церемонията била по-радушна, по-оживена от същата преди седмица. Следва описание на посрещането на възседналия бял кон Мустафа Кемал, който явно е спечелил вниманието на разузнавача с реакциите си по приемането на венеца от живи цветя... Другояче изглеждали и войниците от 12-а дивизия: „по-бодри, по-крепки“, липсвала „оня изпадналоост и слабост“ каквато имало у бойците от 11-а дивизия. Но и тук ротите, както и при 11-а дивизия не били попълнени, макар че не се забелязвал силен дефицит откъм офицерски кадър. Почти всяка рота се командувала от офицер – юзбашия или милиязимин.

След два дни същият разузнавач изпраща друг доклад, в чието начало най-напред уточнява, че Мустафа Кемал не бил миралай (както е писал в предното си донесение), а мир лива.²⁶ От този доклад узнаваме за новопристигнали армейски части и за идване на най-видния представител на германския генералитет в Турската армия – маршал Л. фон Сандерс, главният архитект на победите при Дарданелската операция, който дошъл вече в Едирне. (Узнаваме още и за възникнали сериозни напрежения между М. Кемал и Лиман фон Сандерс). В чест на последния градът също бил обкичен с турски знамена. Край Едирне започнали и фортификационно-строителни работи по фортовете „Карагъоз“ и „Айналь“. „Поправката на горните фортове и окопи, колкото и да съм профан в тия работи, ми се вижда странна“ – пише анонимен български разузнавач. – „Тежко и горко на Турция, ако тя иска с тях да спре настъплението на руски войски към Цариград, както някои искат да тълкуват това поправка на фортовете. В някои турски среди тук се говори, че България усилено приготвяла фортификационни работи около Харманли, като тълкуват това като агресивна мярка против Турция“ – информира разузнавачът и заключава: „Аз съм далеч от мисълта да свързвам тия два факта в една причинна връзка. Тия брътвения отдавам на един локалпатриотизъм на местните турци.“ И накрая, сякаш за да провокира вниманието на своите началници, българският агент-разузнавач пише: „При завчерашната церемония по посрещането на 12-а дивизия отсъствието на всякакво друго съюзно знаме, е направило впечатление на немските офицери. В разговор на един мой близък с фон Шнайдер – командира на 11-а дивизия, на въпроса как той обяснява липсата на такива знамена, той отговорил, че „не всички разбират тая деликатност.“²⁷ Този особен момент от отношенията между

23 Пак там, л. 38.

24 Пак там.

25 Пак там, л. 41.

26 Армейското звание „миралай“ е равно на „полковник“, а „мир лива“ – на „бригаден генерал“.

27 Пак там, л. 80. Германският офицер има предвид необходимостта да се подчертава заслугата на Централните сили изобщо.

представители на съюзни армии от Централните сили присъствува като важна тема и в още един доклад-донесение на разузнавач № 72. Той спира сега внимание главно върху изпращането на фон Сандерс на 18 януари 1916 г., когато сутринта последният направил преглед на войските заедно с дивизионните началници фон Шнайдер, Ремзи бей и Мустафа Кемал. Проблеми от етично естество възникнали вечерта, когато маршалът дал вечеря в чест на всички едирненски офицери, като поканил на нея обаче изрично само валията и М. Кемал. Поканени били и българския, и австро-унгарския консули. Само двамата турци стояли през цялото време на вечерята като попарени. Непоканването и на други турски офицери се коментирало. Преобладаващо било мнението, че вечерята била скроена от фон Сандерс, „за да послужи като плесница на турците“, които при по-раншно посрещане на войските не вдигнали немския флаг.²⁸ Осъждане на местните турски първенци за неспазване на елементарна етика и вежливост с невдигането на всички съюзни знамена имало и от страна на турци-адвокати, които преценявали, че с вдигането и на съюзни знамена славата на отоманската армия с нищо не би се затъмнила. По-нататък българското командване бива запознато и с лошото здравно състояние на личния състав на дефилиралата неотдавна 11-а дивизия, както и за трескавите реакции на местните власти по устройване на болнични пунктове в Едирне за 10 000 болни. „По всяка вероятност“ и сградата на българската гимназия щяла да бъде заета.

Все по-нарастващата след Дарданелския успех готовност на турското командване да оказва помощ на България, воюваща в Македония срещу съглашенците, продължава да се сблъсква не само с отказ на българския главнокомандващ, но и със завишено внимание към силата, състава и организацията на турската армия. Това внимание, намерило израз в дейността на полк. Марков, започва обаче да предизвиква реакция у част от турското офицерство и дава основание да се покачи напрежението между двете армии. На 22 януари 1916 г. полк. Марков дава отново обстоен отчет за бойното разписание на армиите на съседите, без да концентрира внимание *главно* върху 2-ра и 5-а турска армии, както е дотогава, а като посочва конкретни технологични данни по командването, състава, облеклото и здравословното състояние на личния състав и в малоазийските съединения.²⁹ Видим е и стремежът да не се натрапват политическите умозаключения и изводи. Как е събрана информацията, от текста не става ясно. Но само след три денонощия от друг рапорт узнаваме, че от Турската главна квартира започнали да отказват да дават сведения на българския аташе „под разни предлози“, въпреки заповед на Енвер. Майор Сейфи бей отговорил, че отказът бил реципрочна мярка на отношението към въпроси, поставяни в София от турския военен аташе. Недостатъчно информиран за състоянието на секретността в Българската главна квартира, полк. Марков настоява пред началник-щаба на Българската действаща армия „да се менажира [*покровителства* – К.К.] турският военен аташе дотолкова, доколкото интересите на службата позволяват“, за да се улесняла и неговата собствена служба по събирането на сведения за Турция и нейната армия.³⁰ Жалвайки се, полковник Марков споделя, че турците укривали тайни особено за положението на разните военни театри и пред австроунгарския военен аташе. Прочитайки този документ, заместникът на ген.

28 Пак там, л. 423.

29 Пак там, л. 405–422.

30 Пак там, л. 45.

К. Жостов полк. Луков е поставил дълга резолюция с трудно четлив почерк: „Понеже Енвер паша лично и чрез военния аташе в София е заявявал, че в случай на нужда ще ни подкрепи с 2-3 корпуса, то при сегашното военнополитическо положение за нас е от особен интерес да знаем числеността на турските сили, намиращи се в Тракия и на нашата граница; що се отнася до общата организация на турската армия и положението на другите операционни турски театри – това за нас е от второстепенна важност. На военния аташе в София всякога с готовност му е услужвано, само един път му се отказва сведение за числеността на разните войскови единици по щатове за военното време, които са от секретно естество. 29. 01 [1916]. Ив. Луков.“ Още на следния ден тази резолюция е изпратена като тайна телеграма...

При старателно укривани от обществеността турски поражения от русите край Ерзерум в началото на февруари 1916 г., българската страна не изостря чрез своя военен аташе с излишна „интензивност“ секретоманията на турските спецслужби, а намира начин да се сдобива с нужните сведения по други „алтернативни“ канали. Но фактор, повлиял за „тактичността“ от страна на полк. Т. Марков в събиране на информация, са и постъпилите секретни сведения от турския военен аташе в Букурещ. Последният узнал, че 38-ми румънски пехотен полк е заминал от 9 февруари за Балчик, а 37-ми от Кюстенджа (Констанца) също се бил отправил за тогавашната румъно-българска граница. Внаскоро придадения към Кралство Румъния град Тутракан били разположени 36-и и 76-и румънски полкове, както и други артилерийски части.³¹ Едва ли може да има съмнение, че сведения от турското разузнаване, стигнали до българския аташе в Истанбул, биха били проверени и от българските армейски органи на разузнаването. (За последните е ясно какво би могло да значи мобилизация на румънски корпус, както и за българското политическо ръководство: това е очаквана промяна на неутралисткия курс на Румъния в антантовски дух – опасност, неоснователно пренебрегвана тогава от германци и от представители на Австро-Унгария). Затова самият акт на сътрудничество от страна на турски колеги не би могъл да не действа туширащо върху появяващите се на моменти напрежения, които не са се изявиали още като геополитически.

А „другият“ канал за сведения относно турската армия, от които се нуждае българското военно ръководство, се оказва самият фелдмаршал Л. фон Сандерс (1855–1929). От него идват сведения за рокади в 5-а турска армия, за дислокация и предислокация в 15-и и 17-и корпуси, за кадрови размествания в командванията на 2-ра и 3-та армии и др. Така към края на втората десетдневка на февруари българското командване вече знае, че „остават на разположение всичко три корпуса – около 60 000 пушки, с които маршал Лиман [*фон Сандерс*] счита, че ще може да оперира на Балкан[ския] полуостров“.³² Освен това в дружески разговор с българския аташе, фон Сандерс споделя, че турското командване му създавало много „мъчнотии“ с неоснователни размествания и разстройвания на частите. „Трудно е да се работи съвместно с турците“ – заявил той и уточнил, че е готов да дава на българското командване интересувашите го данни, с които той разполага.³³

Междувременно на 25 февруари 1916 г. в София екзекутор на ВМРО изпълнява смъртната присъда над Н. Тюфекчиев – главният „виновник“ за сключения през

31 ДВИА, ф. 40, оп. 2, а.е. 815, л. 90.

32 Пак там, л. 91.

33 Пак там.

август 1915 г. турско-български съюз. „Войводите“ биха могли да простят не съвсем безкористното предателство на българските позиции по отношение готовността на премиера за отстъпване от искането за Лозенград в името на голямата цел – въвличане на България във войната чрез съюза с Турция. Но приемането на 227 000 златни лева от младотурците, за да се създаде алтернативна терористична организация, която да ползува „продуктите“ на собствения оръжейния бизнес и да бъде контролирана от Портата, те приемат твърде болезнено и затова разчитват радикално сметките си с професионалния организатор на политически атентати.³⁴

Независимо от конфиденциалната информация със строго военен характер, предавана до Главната квартира в Кюстендил с шифрограмите на полк. Марков, до българското Външно министерство пристига информация и от Недялко Колушев. В самия край на месеца д-р В. Радославов вече знае, че Енвер се е завърнал в Цариград след фронтова обиколка по-рано, „вследствие възникналото недоразумение между него и Сандерс“. От текста разбираме, че „последният отказвал да изпълни разпоредби“, дадени от Енвер и настоявал да не се отслабва 5-а армия, част от която се искала за Кавказкия фронт. Конфликтът взел толкова остър характер, че Сандерс подал оставка, която била оттеглена само по настояването на кайзера.³⁵ Така във Външно министерство в София придобиват представа не само за разногласията между съюзниците, но и за турските неуспехи.

Между българския военен аташе от една страна и германските офицери на ръководни постове в турската армия – от друга, се изграждат колегиално-съюзнически отношения, рефлектиращи по своеобразен, не винаги приятелски, начин и върху двустранните българо-турски връзки.³⁶ След внимателни наблюдения върху всички коалиционни отношения сред Централните сили военният представител на България в турската столица стига до интересни заключения относно мерките, които трябва да предприеме българската страна, за да се намали напрежението. Затова веднага след отзоваването в София, той адресира на 21 март 1916 г. два свои поредни рапорта до началника на Щаба на действащата армия.

От тези рапорти разбираме, че турските управляващи кръгове гледат в началото на 1916 г. с чувство на ревност върху временно съществуващия (до февруари-март) добър микроклимат между България, Германия и Австро-Унгария, като намират, че двете европейски Централни сили имат предпочитания спрямо България. Върху тази основа се развива и един турски негативизъм към България. Поради това Марков пише, че би било „полезно“, ако в момента, когато „турците се намират под тягостното чувство на ерзерумските неуспехи“ да се „манифестират по всякакъв начин симпатиите и

34 Марков, Г., Покушение, насилие и политика в България – 1878–1947. С., 2003, с. 135.

35 ДВИА, ф. 40, оп. 2, а.е. 815, л. 92. Вж. и Дипломатически документи по участието на..., Т. 2, с. 246. Отказът на безспорно по-знаещия и вещ във военното дело германски военачалник да изпълнява „разпоредби“, дадени от „вицегенералисима“ на Турската армия, е породен от желание да съхрани хомогенността на изграденото под лично негово ръководство войсково съединение от есента на 1913 г. насетне. Той е противник на честото предислоциране на войски.

36 Съюзническите отношения, за които става реч, като че ли са контрапункт на усложнените отношения с Виена заради Дебърско–Призрен–Прищина–Дяково–Елбасанско: в резултат на тия усложнения В. Радославов отказва да пропусне две турски дивизии за помощ на Австрия (ЦДА, ф. 313 к, оп. 1, а.е. 2393, л. 1–2), а българският цар, недоволен от незначителното на мнението му по спорните с Австро–Унгария въпроси, заплашва с прекратяването вноса на хранителни стоки за Турция (България в Първата световна война..., Т. 2 /39/, с. 66).

приятелските разположения на България към Турция“.³⁷ Той предлага цар Фердинанд да удостои с български военни награди отличили се турски офицери. На първо място това би трябвало да бъдат офицери, взели дейно участие в Дарданелската операция. Полк. Т. Марков смята, че „парализирането на ‚разпоредби‘, дадени от ‚вицегенералисимата‘ на Турската армия, е породен от желание да съхрани хомогенността на изграденото под лично негово ръководство войсково съединение от есента на 1913 г. насетне. Той е противник на честото предислоциране на войски... англо-френската акция на Дарданелите турците справедливо считат като своя заслуга, донякъде и за целия съюз, защото с това се осуети най-опасния удар, който силите от Съглашението успяха да нанесат в източната част на общия военен театър“. Затова, след като и германският кайзер е отличил с награди мнозина турски офицери и войници, правилно би било България, за да подпомогне преодоляването на напреженията, да награди „поне някои висши офицери“. Той предлага и проектосписък на най-заслужилите, според него, за Дарданелските победи.

Списъкът обаче започва с маршал Лиман фон Сандерс, който е бил общ началник на всички войски, и веднага след това следва името на посочения дивизионен генерал Бронсарт фон Шелендорф. Следващите десет в списъка са предимно военачалници-турци. Тук фигурират имената на дивизионния генерал Есад паша и на бригадните генерали Вехиб паша и Джевит паша. Полковникът от Генералния щаб Кязим паша – началник-щаб на Л. фон Сандерс също е в този списък, в който са още Фахредин бей, Изет бей, Джеват паша и др. По-нататък срещаме и немският адмирал Вилхелм Сушон – общ военноморски началник на целия турски флот. Най-силно впечатлява обаче името на полковника от Генералния щаб Мустафа Кемал бей, който по това време бил вече командир на 16-и турски корпус.³⁸

Отделно идва и предложението за награждаването на двамата немски офицери – полковник фон Лосов и капитан Хюман (Хуман). Първият от тях е военен, а вторият – военноморски аташе на Германия в турската тогавашна столица. Двата неведнъж са оказвали помощ при изпълнение на службата на българския военен аташе и освен това са съдействали да се поддържат взаимодействието между българи и турци, както и да се решават спорните въпроси. Особена заслуга имал кап. Хюман, който бил дясна ръка на покойния вече посланик барон Ханс фон Вангенхайм.³⁹

Ако тези два рапорта на полк. Марков са негова лична инициатива за подобряване на междусъюзническите отношения с турската армия, скоро след това през април 1916 г. началникът на ЩДА подготвя поверителна телеграма до неговия приемник в Истанбул. Майор Д. Азманов би следвало да информира турците за подготвян руски десант на българското или турското черноморско крайбрежие. Настоява се той да

37 ДВИА, ф. 40, оп. 2, а.с. 815, л. 426.

38 Пак там, л. 426-427.

39 Пак там, л. 428. „Между моите колеги военни аташета най-интересен бе генерал фон Лосов. Интересен бе и военноморският германски аташе капитан Хуман – много образован левантинец на служба в германския флот. Фон Лосов бе служил в турската армия през Балканската война и взел участие срещу нас в боя при Деркос. Това го правеше внимателен и уважителен към нас“, отбелязва по-късно в мемоарите си българският военен аташе в Истанбул. Вж. Азманов, Д., *Моята епоха 1879–1919*. С., 1995, с. 163–164.

съобщи данните в турския Щаб и да помоли да му се каже какъв проект имат там за отбиване на евентуален руски десант на Черно море, с цел бъдеща координация.⁴⁰

Генералщабният полковник Марков изпълнява длъжността си до март 1916 г., а след това е назначен за командващ 5-а конна бригада, като на негово място отива споменатия майор Д. Азманов (1880–1973).⁴¹ Последният продължава делото на Т. Марков, стремейки се да събира информация. За едногодишен престой в Истанбул, във време когато практически се готви и осъществява българо-турската войскова взаимопомощ, той успява да тушира някои разногласия⁴² и да даде вярна картина пред българското ръководство за кадровите персонални рокади и размествания сред генералитета. Привлича вниманието напр. биографичната характеристика, направена на новия командващ 6-а турска армия в Ирак Халил паша още с назначаването: отличен в преследването на „комитаджии“ в Македония, командувал стрелкови табор в Истанбул, воювал срещу италианци край Триполи и срещу българи край Галиполи, оглавявал и жандармерия в източните вилаети в борба срещу „бандити“, ръководил комендантството на Истанбул и издигнал се до Багдадски валия бригадният вече генерал Халил паша имал покрай всичките си военни „заслуги“ и още една – бил чичо на Енвер паша.⁴³ Макар и да е встрани от укрепването на българо-турския съюз, този висш турски офицер е награден в пролетта на 1917 г. с орден „За храброст“ втора степен, както е даден на адмирал В. Сушон и на командващите армии Ахмед Джемал Неджиб паша, Есад Мехмед паша, Вехиб Мехмед паша, Изет Хайдар паша и др. Тоест, при удостояване на турски офицери с български ордени, без оглед миналото на отличаваните, се спазва един номенклатурен принцип.

От шифрованите телеграми на новия български аташе под формата на рапорти или донесения научаваме подробности не само за размествания на османските войски и за положението по фронтите, но и детайли около министерски оставки и личностни отношения, слухове около здравното състояние на армията, тълкования за смъртта на К. фон дер Голц паша, лични мнения и оценки на Енвер паша от преки разговори и пр. Вниманието представява и първата изготвена не без участието на Д. Азманов таблица за превозена по българските железници (през гара Кулели Бургас) спецпродукция за нуждите на турската армия само за първото тримесечие на 1916 г.: това са 300 автомобили, 572 т бензин, 10 т автомобилно масло, 108 т „барут“, 123 т патрони, 21 000 пушки, 186 оръдия, 22 500 гранати, 109 вагона снаряди, 40 вагона санитарни вещи и др. Освен това Турция е получила и близо 25 000 т брашно, 2 879 т сечемик, 3 472 т. жито,

40 БТВО, с. 75. Сведенията за възможен руски военноморски десант по Черноморието преди това били съобщени обаче на турския военен аташе и майор Азманов знае за това. Предаването на тази информация е първият анонс за военноморско сътрудничество с турския флот. Проведеното след два месеца турско-българско миниране на Варненския залив, а после и изпращането на два турски миночистача, е ответен ход на турското командване.

41 За него вж. Лечев, Р., Из неизвестното творческо наследство на полковник Димитър Азманов – ВИСБ, 1993, № 6, с. 108–110.

42 А такива се появяват още в началото на неговия мандат. Съществува преписка с ЩАА, от която личи, че отговорност за напрежението между двете армии във връзка със секретността на предоставяната информация, следва да се търси предимно в нетактичния тон на българския военен аташе, а не единствено в секретоманията на турските спецслужби (вж. ДВИА, ф. 40, оп. 2, а.е. 815, л. 110–111, 112, 113, 113^a, 113^b и др.). Роля за туширане на конфликта оказват и някои германски офицери. Намесата на ЩАА в значителна степен осуетява ескалацията.

43 ДВИА, ф. 40, оп. 2, а.е. 815, л. 123.

49 т боб, 1436 т брикети, 204 т спирт, 62 вагона войнишко облекло и пр.⁴⁴ Изготвената от подполковник Николов рекапитулация за съжаление не дава информация каква част от пренесеното е българско производство, каква е внос от други съюзници и пр. Подаваните от българския ЩДА за подполковник Азманов данни относно готвен вероятен руски десант по черноморския бряг „едновременно със започване офанзива на англо-французите от Солун“⁴⁵ със заръки да се съобщават подобен род данни на турците и се получи информация „какъв проект имат [турците] за отбиване на руски... десант на Черното море, за да може в случай на нужда да координираме и нашите действия с тях“⁴⁶ имат насоченост и към туширане на недоразуменията. Слухът за десант по Западното черноморие става предмет на диалог между Азманов и ген. Бронсарт. И последният, както и адмирал В. Сушон, изключвал десанта по технически причини. Турската страна декларираше готовност чрез силно войсково присъствие да не допусне това в най-уязвимата зона от Чаталджа до Босфора, а що се отнася до набелязването на съвместни военни действия – предоставила уговарянето като ангажимент на турския главнокомандващ, без посредничество на военни дипломати.⁴⁷ Все пак Енвер намира време и за подполк. Азманов и се среща с него на 1 юли. Освен оптимизма по отношение войната в Кавказ най-авторитетният турски военачалник показал голяма осведоменост и за руските войсковы прегрупирации с оглед идеята за черноморски десант, изказвайки уверено мнение, че такъв „засега“ не е възможен. По „частни сведения“ българския аташе узнал обаче, че „турците строят окопи при Мидия и Иниади“.⁴⁸

Всичко изложено дотук илюстрира едно: силата на гравитацията на близкото минало при принципиални различия в преследваните цели от конюнктурно съзвизващи се съюзници с различен манталитет, е непреодолима...

⁴⁴ Пак там, л. 117–119.

⁴⁵ Пак там, л. 127.

⁴⁶ БТВО, с. 75.

⁴⁷ ДВИА, ф. 40, оп. 2, а.е. 815, л. 135.

⁴⁸ Пак там, л. 138.

A BOLGÁR–TÖRÖK KATONAPOLITIKAI EGYÜTTMŰKÖDÉS KEZDETE (1915 VÉGÉTŐL 1916 KÖZEPÉIG)

KALCSO K. KALCSEV

Veliko Tirnovói Szent Cirill és Szent Metód Egyetem

Összefoglalás

A címben megjelölt, eddig nem kutatott témát egy eddig fel nem használt forrás segítségével mutatjuk be. Egy 1915 őszéről datált jelentésében az oszmán főváros bolgár katonai attaséja, T. Markov ezredes értesíti kormányát az Osztrák–Magyar Monarchia és Bulgária balkáni katonai tevékenységét illető kiemelt török figyelemről. Ezért a későbbiekben az ezredes figyelme a török hadak mozgásának kipuhatolására irányul. Az isztambuli német katonai attasé 1915. novemberi titkos táviratában is arról szól, hogy Isztambul eleinte óvatosan, majd egyre nyíltabban arra törekszik, hogy megnövelje európai területeit. Németország ezt élesen elutasítja.

A török Enver pasa 1915. novemberi 12/25-i, orsovai találkozóját Falkenhayn vezérezredessel egy kétnapos szófiai látogatás követi. A találkozó után Bulgária és Törökország jó úton voltak afelé, hogy megegyezzenek a területi kérdésekről. Enver nagyon elégedetten távozott a szófiai találkozóról is, úgy érezte, pozitív a viszony Törökország irányában. Úgy gondolta, a háború 95%-ban véget ért, és hogy a központi hatalmak győztesen kerülnek ki a háborúból, így ők diktálják majd a békefeltételeket. Enver úgy nyilatkozott, hogy a Törökország és Bulgária közötti szövetség a háború után még fontosabb lesz a két fél számára.

A török vezetés – érzékelve a bolgárok Szerbia iránti ellenszenvét – felveti Szerbia térképről való eltörlésének ötletét. Enver, aki bosnyák felmenőkkel is rendelkezik, úgy gondolja, hogy Bulgária nyugodt szívvel bekebelezheti Szerbia nagy részét, hiszen két generációval később már asszimilálhatja a lakosságot.

A fronton harcoló bolgár hadsereg vezetését az isztambuli attasé továbbra is ellátja információval. A jelentésekbe személyes megfigyeléseit, véleményét is belefűzi. Információit különböző módokon gyűjti, többek között kikéri a török vezetés dokumentumait is. A szófiai hadügyminisztérium nem minden lépését helyesli, ennek ellenére Markov ezredes folytatja megkezdett felderítő-diplomáciai munkáját. Zsosztoz vezérőrnagynak írt jelentéseiben továbbra is hangsúlyosak a politikai megfigyelések. Főként a lakosság 1915-ös területi változtatások miatti elégedetlenségéről szól, és arról az elterjedt meggyőződésről, hogy ez a helyzet csak ideiglenes, és a háború befejeztével a törökök visszakapják a bolgároknak Dedeagacs környékén átadott területeiket. Arról is említést tesz, hogy a háborúban elért bolgár sikerek egyáltalán nem töltik el örömmel a törököket, sőt inkább féltékenységet tapasztalt. A sajtóban nem jelent meg egyetlen írás sem, amely valamilyen módon örömet fejezett volna ki. Később más tényeket is megemlít, amelyek világosan mutatják a török elit hozzáállását a „téves” határral kapcsolatban, amelyet minél hamarabb korrigálni kell.

A bolgár–török helyzetről sokat lehet tudni Bronsart von Schellendorff német tábornok megnyilatkozásaiból is, aki kritikus szavakkal illeti a török hadsereget: „Ezeknél az embereknél soha semmi nem biztos. Két éve dolgozunk együtt, és nem értjük meg egymást. Náluk minden rejtve van, még a leghétköznapiabb dolgok is, épp ezért semmi sem lesz a dologból.” Markov ezredesnek azt mondja: „Nagyon büszkék lettek, azt gondolják, hogy minden, amit tettek, csak saját maguknak köszönhető. Önökkel sem elégedettek, sem az új határral, amelyet a háború után azonnal vissza akarnak majd állítani.” Más kritikus megjegyzései is vannak főként az oszmán hadsereg tisztikarával kapcsolatban.

Miután Enver pasa a Dardanellák török részére 22 hadosztályt akar kiküldeni, Markov ezredes megjegyzi: „Messze állok a gondolattól, hogy a törökök bármit is tennének ellenünk a jelen körülmények között. Még mindig erősen függnek az Európával váltott üzenetekről, amelyek rajtunk mennek keresztül, és Németországgal sem akarják összeakasztani a bajszukat. Ettől függetlenül kötelességemnek érzem kimondani, hogy amint a legkisebb nehézséggel találjuk szemben magunkat, az új határ helyesbítését fogják követelni.”

Fordítás: Papadopolusz Dóra

Das Ehrenzeichen und die Ehrenmedaille für Verdienste um das Rote Kreuz, Verleihungen an Bulgaren (1914–1918)

Attila Pandula

Loránd Eötvös University – Budapest

Am 24. Juni 1859 traten südlich des Gardasees gelegenen Dorf Solferino 160 000–170 000 Franzosen und Sardinier auf 150 000–160 000 Österreicher.¹ Man zahlte in der Tat als Resultat des 24. Juni 1859 an Getöteten oder Verwundeten in der österreichischer und franko-sardinischen Armee 3 Feldmarschälle, 9 Generale, 1560 Offiziere jeden Grades, wovon 630 österreichische und 930 alliierte, und etwa 40 000 Soldaten und Unteroffiziere. Zwei Monaten nachher konnte man für die drei Armeen noch 40 000 Mann zahlen, welche an Typhus und anderen Krankheiten, teils infolge der ungeheuren Strapazen vom 24. Juni oder der unmittelbar vorhergehenden und nachfolgenden Tage, teils infolge der schädlichen klimatischen Einflüsse bei der tropischen Hitze in den Ebenen der Lombardei, teils durch die Unvorsichtigkeit der Soldaten selbst ihren Tod fanden.²

Nach der von den Kaiserlichen verlorenen Schlacht besuchte der zufällig in der Nähe auf Geschäftsreise weilende Schweizer Bankier Jean Henri Dunant (8. Mai 1828 – 30. Oktober 1910) das Schlachtfeld und wurde Zeuge des dort herrschenden namenlosen Elends und des fruchtbaren Schicksals der Verwundeten.

Henri Dunant versuchte zunächst – wenn auch mit unzulänglichen Mitteln –, mit seinen Begleitern sowie einigen Mädchen und Priestern aus den umliegenden Orten eine Hilfsaktion zu starten. Doch war man in Borghetto, dem Hauptquartier des französischen Oberbefehlshabers, wenig erfreut darüber, dass Dunant allen Verwundeten gleich welcher Nationalität Hilfe angedeihen ließ.

Dunants späterer Erlebnisbericht über die Schlacht Solferino und seine Absicht, aufgrund der Hilfslosigkeit der militärischen Sanitätskräfte eine internationale Hilfsorganisation zu gründen, fiel in den Hauptstädten Europas und bei vielen Staatsoberhäuptern auf den fruchtbaren Boden. Die bereits bestehende „Genfer Gesellschaft für öffentliche Wohlfahrt“ berief fünf Männer in eine Kommission, die über die Möglichkeit der Umsetzung der Vorschläge Dunants beraten sollte. Auf dessen Veranlassung lud die Schweizer Bundesregierung 1863 25 Staaten zu einer ersten Konferenz ein. Dort sollte eine Vereinbarung über die Hilfe für Kriegsverwundete getroffen werden. Die Kommission trat am 17. Februar 1863 zusammen und beschloss die Gründung des „Internationalen Kommission für die Versorgung der Verwundeten in Kriegszeiten“ das spätere Internationale Komitee vom Roten Kreuz [IKRK]. Am 22. August

1 Vgl. Horsetzky, Adolf v., Kriegsgeschichtliche Übersicht der wichtigsten Feldzüge an Europa seit 1792. Wien, 1905, S. 477.

2 Vgl. Kernmayer, H. G., Die Waffenlose Macht. Werden und Wirken des Roten Kreuzes in aller Welt. Wien–Wels–Passau, o. j., S. 14.

1864 unterzeichneten Vertreter von 16 Nationen die Genfer Konvention „zur Verbesserung des Schicksales der Kriegsw verwundeten im Felddienst“.³

*Zum Gedenken des Tages, an dem sich die Begründung der für die Menschheit so segensreichen Genfer Konvention zum 50. Male jährte, hat unser unvergeßlicher Kaiser Franz Josef I. mit Allerhöchster Entschlie ßung vom 17. August ein Ehrenzeichen für Verdienste um das Rote Kreuz in der Monarchie gestiftet.*⁴

Die Grade des Ehrenzeichens sind: der Verdienststern, das Ehrenzeichen I. Klasse, das Offiziersehrenzeichen, das Ehrenzeichen II. Klasse, ferner die silberne und die bronzene Ehrenmedaille.

Oberste Inhaber des Ehrenzeichens ist Seine Majestät der Kaiser und König.

Das Ehrenzeichen kann allen jenen verliehen werden, die sich auf dem Gebiete des freiwilligen Hilfsdienstes des Roten Kreuzes der Monarchie im Frieden oder im Kriege verdient gemacht haben.

Für persönliche Betätigung im Kriege kann das Ehrenzeichen – und zwar ausschließlich über einen im Dienstwege vorzulegenden Antrag der in Betracht kommenden vorgesetzten Stelle oder des Präsidiums eines Vereins vom Roten Kreuze – mit Kriegsdekoration verliehen werden. Durch diese Bestimmung wurde festgelegt, daß die Ehrenzeichen (Ehrenmedaillen) mit der Kriegsdekoration nur für persönliches verdienstvolles Wirken – nicht aber an „Förderer Personen, die sich zur Erbringung entsprechender finanzieller Zuwendungen verpflichtet hatten“ – verliehen werden konnten.

Das Offiziersehrenzeichen gelangt ausschließlich mit der Kriegsdekoration zur Verleihung.

Der Verdienststern und das Ehrenzeichen I. Klasse werden von Seiner Majestät, dem Protektor der Gesellschaft, über Vorschlag des Protektorstellvertreters⁵ des Roten Kreuzes in der Monarchie verliehen.

Das Offiziersehrenzeichen, das Ehrenzeichen II., Klasse und die beiden Ehrenmedaillen zu verleihen, ist der Protektorstellvertreter namens Seiner Majestät ermächtigt.

Die Inhaber aller Grade des Ehrenzeichens und der Ehrenmedaillen erhalten ein vom Protektorstellvertreter unterfertigtes Diplom.

Ein mit Allerhöchster Entschlie ßung vom 17. August 1914 genehmigter Anhang zu den statutarischen Bestimmungen enthält die Voraussetzungen, unter denen es zulässig ist, sich auf Grund materieller Leistungen zugunsten des Roten Kreuzes um die Verleihung des Ehrenzeichens II. Klasse oder einer der beiden Ehrenmedaillen zu bewerben.⁶

Beschreibung der Kreuze und Medaillen.

Der Verdienststern besteht aus einem silbernen, lateinischen Tatzenkreuz mit konvexen Balkenenden (dem sogenannten Rupertustyp). Es ist rot emailliert und mit einer weißen Bordierung versehen. Auf dem Kreuz ist ein runder, weiß emaillierter Mittelschild

3 Schwarz, Walter A., Die Ehrenzeichen und Medaillen des Österreichischen Roten Kreuzes 1914–2004. Wien, 2004, S. 13–17.

4 Kalender der Österreichischen Gesellschaft vom Roten Kreuze 1918. Wien 1918. – Einlage.

5 Zum Protektorstellvertreter ernannte der Kaiser seinen Schwiegersohn Erzherzog Franz Salvator, den Gemahl der Erzherzogin Marie Valerie.

6 Vgl. Dazu z.B. Müller, Hans Theobald, Das Ehrenzeichen und die Ehrenmedaille für Verdienste um das Rote Kreuz. – In: Österreichs Orden. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Hrsg. Stölzer, Johannes, Christian Steeb. Graz, 1996, S. 313–317, (Pandula, Attila, A Habsburg Birodalom női rendjeleinek és kitüntetéseinek rendszere. – CLIO Fialat Oktatók Közleményei) 2. Lugosi, Győző, Attila Pandula (eds). Bp., 1986, S. 344–345.

aufgelegt, in dessen Mitte sich ein rot emailliertes, goldgefaßtes Genfer-Kreuz befindet. Das Schildchen umschließt ein erhöhter rot emaillierter Ring mit der Umschrift: PATRIA AC HUMANITATI. Zwischen den Kreuzarmen sind vier silberne Strahlenbündel auf jeweils sieben Strahlen, von denen der mittlere der längste ist, angebracht.

Die Rückseite ist silbern und glatt, besitzt einen runden weiß emaillierten Mittelschild, in den die Jahreszahlen 1764–1914 eingelassen sind, umgeben eine senkrechte Nadel angebracht.

Der Verdienststern mit der Kriegsdekoration trägt überdies einen nach oben verlaufenden, unten mit einer Schleife gebundenen, grün emaillierten Kranz, der vom Beschauer aus rechts, aus einem Lorbeer- und links aus einem Eichenzweig gebildet wird. Er verläuft über den Kreuzarmen und hinter den Strahlenbündel.

Die Verdienststerne messen ca. 70×57 mm und wiegen ca. 49 bzw. 53 gr.

Die Dekoration wurde auf der rechten Brustseite getragen.

Das Ehrenzeichen I. Klasse entspricht – wenngleich verkleinert – in seinem Aussehen dem Verdienststern unter Wegfassung der Strahlenbündel. Seine Arme sind auch rückseitig emailliert. Am oberen Kreuzarm ist eine kannelierte, längliche Bandöse aus Silber befestigt, durch die das (50 mm breite) Halsband gezogen wird. Dieses ist weiß, mit je zwei schmalen roten Seitenstreifen, und wurde bei den Brustdekorationen in 40 mm Breite verwendet.

Die Kriegsdekoration besteht aus dem schon beschriebene Kranz, der jedoch auf den Kreuzarmen aufliegt. Die I. Klasse messen ca. 61×47,5 mm und wiegen ca. 32 bzw. 36 gr.

Die Damen trugen die I. Klasse, von einer silbernen, maschenförmigen Agraffe überhöht, an einer Bandschleife an der linken Schulter.

Das Offiziersehrenzeichen gleicht bei geringeren Abmessungen dem Verdienststern mit der Kriegsdekoration, doch entfallen die Strahlbündel. Auch ist der Mittelschild auf der Rückseite aus Silber, weshalb die Jahreszahlen (1864–1914) in die waagrechtten Arme graviert sind. Es wurde auf der linken Brustseite getragen, mißt ca. 57×47 mm und wiegt ca. 29 gr.

Die Ehrenzeichen II. Klasse sind in Form und Ausführung mit jenen der I. Klasse identisch, wiederum nur etwas kleiner. Sie wurden von Herren am Dreiecksband, von Damen – ohne Agraffe – an einer Bandmasche auf der linken Brustseite getragen. Die II. Klassen messen ca. 48×37 mm und wiegen ca. 18 bzw. 20 gr.

Die Ehrenmedaillen sind oval und aus Silber oder aus Bronze. Ihre Vorderseiten zeigen zwei auf Wolken schwebende Engel in wallenden Gewändern, die ein aufgelegtes, weiß emailliertes gotisches Schildchen, mit einem eingelegten, rot emaillierten Genfer Kreuz, alles überhöht von einem fünfzackigen Stern. In unteren Teil der Medaillen befindet sich die Inschrift PATRIAE/AC/HUMANITATI.

Die Rückseiten sind glatt und tragen die Jahreszahlen 1864–1914, am Rand verläuft eine zarte Perlenleiste.

Bei den Medaillen mit der Kriegsdekoration sind die Darstellungen und das Schildchen auf der Vorderseite verkleinert und von einem nach oben verlaufenden, fünffach kreuzweise umwundenen, grün emaillierten Kranz – heraldisch rechts aus Eichenlaub, links aus Lorbeer geformt – eingerahmt, auf der Rückseite ist der Kranz in Metall ausgeführt, die Jahreszahlen sind analog reduziert.

Am Scheitelpunkt der Medaillen ist eine glatte, längliche Bandöse befestigt. Die Ehrenmedaillen wurden von Herren am Dreiecksband, von Damen an einer Bandmasche auf der linken Brustseite getragen.

Die Silberne und Bronzene Medaille messen ca. 48×35 mm und wiegen ca. 26 bzw. 24 gr.

Die Silberne und die Bronzene Medaille mit Kriegsdekoration messen ca. 48,5×36,5 mm und wiegen ca. 28 bzw. 24 gr.

Die Zeichen des Österreichischen Roten Kreuzes können auch in Miniaturen getragen werden.

Die Verdienststern und die Dekorationen der I. Klasse sind sehr selten. Offizierskreuze selten, die anderen Dekorationen sind häufig.

Die Verleihungen an Bulgaren.

Die Ausgezeichneten waren in- und ausländische Staatsbürgern (z. B. Deutschen, Türken, [aber auch] Amerikaner, Danen, Griechen, Schweden, Schweizern). Ich beschäftige mich jetzt mit Verleihungen an Bulgaren (Bulgarinnen).

(Wien, am 8. März 1916.)

Seiner Majestät der Königin mit Allerhöchsten Entschliessung vom 24. Februar 1916. dem Präsidenten der bulgarischen Gesellschaft vom Roten Kreuze, königl. Bulg. Ministerpräsidenten a. D. Ivan Geschow taxfrei den Verdienststern vom Roten Kreuze mit der Kriegsdekoration, dem Vizepräsidenten der bulgarischen Gesellschaft vom Roten Kreuze, Sanitätsobers i. d. R. Dr. S. Mirkow und den Mitglieder der Permanenzkommission und des Administrationsrates der bulgarischen Gesellschaft vom Roten Kreuze, Mitgliedern des Sobranje, Minister a. D. Dr. Yablansky und Dr. H. R. Georgiew taxfrei das Ehrenzeichen erster Klasse vom Roten Kreuze mit der Kriegsdekoration allergnädigst zu verlieden geruht.⁷

(Wien, am 8. März 1916.)

Seine k.u.k. Hoheit der durchlauchtigste Herr Erzherzog Franz Salvator haben als Protektorstellvertreter des Roten Kreuzes in der Monarchie in von Seiner k.u.k. Apostolischen Majestät Allerhöchst übertragenen Wirkungskreise in Anerkennung besonderer Verdienste um die militärische Sanitätspflege im Kriege taxfrei zu verlieden geruht.

Das Offiziersehrenzeichen vom Roten Kreuze mit der Kriegsdekoration:

Mit höchster Entschliessung vom 25. Februar 1916:

Den Mitgliedern des Administrationsrates der bulgarischen Gesellschaft vom Roten Kreuze: königlich bulg. Minister für Öffentlichen Unterricht P. Pschew, Militär-Inspektor Generalleutnant V. Kutintschew, Spitalschef Dr. A. Petrow und vormaligen Direktor der öffentlichen Gesundheitspflege Dr. S. Vatew, ferne.

Mit höchster Entschliessung vom 7. März 1916.:

Der freiwilligen Pflegerin im Gladstone-Spital, Madame Petrow-Tschomakow, der Oberin im Malteserspital Madame Penka Sawwow, der Pflegerin in Seminarspital Madame Marie E. Weich und dem Sekretar Ihrer Majestät der Königin der Bulgaren Wladimir Drandarow, dann.

Das Ehrenzeichen zweiter Klasse vom Roten Kreuze mit der Kriegsdekoration: mit höchster Entschliessung vom 25. Februar 1916.:

Dem Generalinspektor des freiwilligen Sanitätsdienstes, Präsidenten des Ober-Sanitätsrates Dr. G. Zolotovitsch, dem delegierten der bulgarischen Gesellschaft vom Roten Kreuze S. B. Lattschiew, dem Delegierten der bulgarischen Gesellschaft vom Roten Kreuze beim Zentral-Sanitätsdepot Prof. Dr. N. Dobrew, dem Delegierten der bulgarischen Gesellschaft vom Roten Kreuze bei der zweiten Armee, Inspektor im Ministerium für Öffentlichen Unterricht, Minko

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) [Ungarisches Nationalarchiv], K 148 Belügyminisztériumi Levéltár [Archiv des Innenministeriums] (Nachfolgend: BL) Elnöki Osztály [Präsidialabteilung] (Nachfolgend: EO) Fasc. 612. 2. Proposition Vöröskeresztes kitüntetések [Rotes Kreuz Auszeichnungen] Grund Nummer: 96. V. Abteilung – 10518/1916/ Eln. 2. Grund Nummer: 3. – I. Für die Chronik. Wien, am 8. März 1916.

Nikulow, dem Delegierten der bulgarischen Gesellschaft vom Roten Kreuze bei der 1. Provinzial-Division in Sofia, Professor G. Schichkow, dem Sekretär der bulgarischen Gesellschaft vom Roten Kreuze Pavel Pavlow, dem Kassier der bulgarischen Gesellschaft vom Roten Kreuze Dimitar Gorow, dem Vorstände des Informationsbureaus für Kriegsgefangene, Direktor des Balkan-Gesellschaft Elia Arie, dem Generalintendanten bei den fremden Missionen S. P. Pipew, der Intendanten bei der österreichischen Mission „Gladstone“ Chef-Stellvertreter im Ministerium des Inneren, T. Dobrew und dem Intendanten bei der ungarischen Mission, Direktor der Elektrizitäts-Gesellschaft, Artur Silber. Sämtlich in Sofia.⁸

(Wien, am 10. Mai 1916.)

In Anerkennung besonderer Verdienste um das Rote Kreuz taxfrei in verliehen geruht.

Ehrenzeichen zweiter Klasse vom Roten Kreuze mit der Kriegsdekoration. Dem kgl. Bulg. Sanitätshauptmann Dr. Wladimir Markoff das bakteriologischen Laboratoriums der Sanitätsmission für Bulgarien der Oesterr. Gesellschaft vom Roten Kreuze in Nisch. Dem kgl. Bulg. Oberstabsarzte Dr. Vasil Mollow des bulg. Militär Spital.⁹

Seine k.u.k. Hoheit der durchlauchtigste Herr Erzherzog Franz Salvator hat als Protektorstellvertreter der österreichischen Gesellschaft vom Roten Kreuze und des Vereins vom Roten Kreuze der Ländern der heiligen ungarische Krone in von Sener k.u.k. Apostolischen Majestät Allerhöchst übertragenen Wirkungskreise mit Höchster Entschliessung vom 29. Jänner 1917. Ihren königlicher Hoheiten den durchlauchtigsten Prinzessinnen Eudoxie und Nadeschda von Bulgarien, in Anerkennung ihrer besonderen Verdienste um die militärische Sanitätspflege im Kriege taxfrei die Silberne Ehrenmedaille vom Roten Kreuze mit der Kriegsdekoration gnädigst zu verliehen geruht.¹⁰

(Wien, am 10. August 1916.)

Seine Majestät der König hat im Anerkennung besonderer Verdienste um die militärische Sanitätspflege im Kriege dem Chef des geheimen Kabinettes Seiner Majestät der Königs der Bulgaren und Ordenskanzler, Strachimir Dobrowitsch, dem königlich bulgarischen Kriegsminister Generalmajor Kalin Naidenoff, dem Militärgouverneur des Moravagebietes Generalleutnant Wassili Kutinscheff, dem Oberkommandierenden der bulgarischen Operationsarmee Generalmajor Nikola Jekoff, dem Generalstabschef der gesamten bulgarischen Armee Generalmajor Konstantin Jostoff, den Chef einer bulgarischen Divisiongebietes Generalmajor Alexander Taneff, dem Chef der bulgarischen Militärintendanz Generalmajor Peter Tantiloff. Dem vormaligen Chef der bulgarischen Militärintendanz Generalmajor Radei Sirakoff, dem Inspektor der bulgarischen Genietruppen Stojan Zagorski, Dem Kommandanten einer bulgarischen Armee Generalleutnant Georg Todoroff und dem Gouverneur von Mazedonien Generalleutnant Petroff Ratscho taxfrei das Ehrenzeichen erster Klasse vom Roten Kreuze mit der Kriegsdekoration allergnädigst verliehen.¹¹

(Wien, am 5. Juli 1918.)

8 MNL OL, K 148 BL EO Fasc. 612. 2. Proposition – Vöröskeresztes kitüntetések Grund Nummer 96. V. Abteilung – 10518/1916/ Eln. 2. Grund Nummer 3. – III. Für Chronik. (Wien, am 8. März 1916).

9 MNL OL, K 148 BL EO Fasc. 608. 2. Proposition – Vöröskeresztes kitüntetések Grund Nummer 96. I. Abteilung – 17022/1916/ Eln. 2. Proposition Grund Nummer 2. – Für die Chronik.

10 MNL OL, K 148 BL EO Fasc. 622. 2. Proposition – Vöröskeresztes kitüntetések Grund Nummer 96. V. Abteilung – 3789/1917/ Eln. 2. 624.

11 MNL OL, K 148 BL EO Fasc. 608. 2. Proposition – Vöröskeresztes kitüntetések Grund Nummer 96. I. Abteilung – 23.057/1916/ Eln. 2. Grund Nummer 3.

*Seine Majätat der König hat in Anerkennung besonderer Verdienste um die militärische Sanitätspflege im Kriege königlich bulgarischen Oberst des Generalstabskorps Iwan Tantiloff das Ehrenzeichen erster Klasse vom Roter Kreuz mit der Kriegsdekoration taxfrei allergnädigst zu verliehen geruht.*¹²

Verdienststern mit Kriegsdekoration: 1. IVAN E. GESCHOW – Präsident der bulgarischen Gesellschaft vom Roten Kreuze (königl. bulg. Ministerpräsidenten a. D.) (1916.) I. Klasse mit Kriegsdekoration: 1. STRACHIMIR DOBROWITSCH. Chef des geheimen Kabinettes Seiner Majestät des Königs der Bulgaren. Ordenskanzler. (1916.) 2. Dr. H. R. GEORGIEW, Mitglied der Permanenzkommission und des Administrationrates der bulgarischen Gesellschaft vom Roten Kreuze (1916.) 3. NIKOLA JEKOFF. General. Oberstkommandierenden der bulgarischen Operationsarmee. (1916.) 4. KONSTANTIN JOSTOFF, Generalmajor, Generalstabschef. (1916.) 5. WASSILI KUTINSCHJEFF. Generalleutnant. Militärgouverneur des Moravagebietes. (1916.) 6. Dr. S. MIRKOW, Sanitätsobers i. d. R. (1916.) 7. KALIN NAIDENOFF. Generalmajor. Kriegsminister. (1916.) 8. PETROFF RATSCHO. Generalleutnant. Gouverneur von Mazedonien. (1916.) 9. RADEI SIRAKOFF. Generalmajor. Chef der bulgarischen Militärintendanz. (1916.) 10. Dr. M. YABLANSKY, Mitglied der Permanenzkommission und des Administrationrates der bulgarischen Gesellschaft vom Roten Kreuze (Minister a. D.) (1916.) 11. ALEXANDER TANEF. Generalmajor. Chef einer bulgarischen Divisionsgebietes. (1916.) 12. IWAN TANTILOFF. Oberst des Generalstabskorps (1918.) 13. PETER TANTILOFF. Generalmajor. (Vormaligen) Chef der bulgarischen Militärintendanz. (1916.) 14. GEORG TODOROFF. Generalleutnant. Kommandant einer bulgarischen Armee. (1916.) 15. STOJAN ZAGORSKI. Inspektor der bulgarischen Genietruppen. (1916.)

Offizierskreuz mit Kriegsdekoration: 1. V. KUTINTSCHEW, Militär-Inspektor, Generalleutnant. Mitglied des Administrationrates der bulgarischen Gesellschaft vom Roten Kreuze. (1916.) 2. Dr. A. PETROW, Spitalschef, Mitglied des Administrationrates der bulgarischen Gesellschaft vom Roten Kreuze. (1916.) 3. P. PSCHJEW, Mitglied des Administrationrates der bulgarischen Gesellschaft vom Roten Kreuze, (königlich bulg. Minister für Öffentlichen Unterricht) (1916.) 4. Dr. S. VATEW, vormaligen Direktor der öffentlichen Gesundheitspflege. Mitglied des Administrationrates der bulgarischen Gesellschaft vom Roten Kreuze. (1916.)

2. Klasse mit Kriegsdekoration (mit Band für Damen): 1. Madame PETROW-TSCHMAKOW, Pflegerin im Gladstone-Spital. (1916.) 2. Madame PENKA SAWWOW, der Oberin im Malteserspital. (1916.) 3. Madame MARIE E. WEICH, Pflegerin in Seminarspital. (1916.)

2. Klasse mit Kriegsdekoration: 1. ELIA ARIE. Der Vorstände des Informationsbureaus für Kriegsgefangene, (Direktor des Balkan-Gesellschaft) (1916.) 2. Prof. Dr. N. DOBREW. Delegierte der bulgarischen Gesellschaft vom Roten Kreuze bei Zentral-Sanitätsdepot. (1916.) 3. T. DOBREW. Intendant bei der österreichischen Mission „Gladstone“ (Chef-Stellvertreter im Ministerium des Inneren.) (1916.) 4. WLADIMIR DRANDAROW, Sekretär Ihrer Majestät der Königin der Bulgaren. (1916.) 5. DIMITER GOROW. Der Kassier der bulgarischen Gesellschaft vom Roten Kreuze. (1916.) 6. S. N. LAFTSCHIEW. Delegierte der bulgarischen Gesellschaft vom Roten Kreuze. (1916.) 7. Dr. WLADIMIR MARKOFF.

12 MNL OL, K 148 BL EO Fasc. 608. 2. Proposition – Vöröskeresztes kitüntetések Grund Nummer 96. I. Abteilung – 5620 1918/Eln.

Sanitätshauptmann. Das bakteriologischen Laboratoriums der Sanitätsmission für Bulgarien des Oesterr. Gesellschaft vom Roten Kreuze in Nisch. (1916.) 8. Dr. VASII MOLLOV. Oberstabsarzt des bulg. Militar Spital. (1916.) 9. MINKO NIKULOW. Delegierte der bulgarischen Gesellschaft vom Roten Kreuze bei der zweiten Armee (Inspektor im Ministerium für Öffentlichen Unterricht) (1916.) 10. PAVEL PAVLOW. Der Sekretär der bulgarischen Gesellschaft vom Roten Kreuze. (1916.) 11. S. P. PIPEW. Generalintendant bei den fremden Missionen. (1916.) 12. Prof. G. SCHICHKOW. Delegierte der bulgarischen Gesellschaft vom Roten Kreuze bei der 1. Provisional-Division in Sofia. (1916.) 13. ARTUR SILBER. Intendant bei der ungarischen Mission. (Direktor der Elektrizitäts-Gesellschaft). (1916.) 14. Dr. G. ZOLOTOWITSCH, Generalinspektor des freiwilligen Sanitätsdienstes. (1916.)

Silberne Ehrenmedaille (am Band für Damen): 1. (SACHSEN-COBURG-KOHÁRY) Prinzessin EUDOXIE. (1917.) 2. (SACHSEN-COBURG-KOHÁRY) Prinzessin NADESCHDA. (1917.)

TABELLE

	Auszeichnung	Person	Jahr
1.	Verdienststern mit KD	1	1916
2.	1. Klasse mit KD	14	1916
3.	Offizierskreuz mit KD	1	1918
		4	1916
4.	2. Klasse mit KD (mit Band für Dame)	3	1916
5.	2. Klasse mit KD	14	1916
6.	Silberne Ehrenmedaille mit KD (mit Band für Dame)	2	1917

1916: Herren: 33, Damen: 3; 1917: Herren: 2, Damen: 2; 1918: Herren 37, Damen: 5; Zusammen: 42.

ПОЧЕТНИ ЗНАЦИ НА (АВСТРО-УНГАРСКИЯ) „ЧЕРВЕН КРЪСТ“, ДАРЕНИ НА БЪЛГАРИ ПРЕЗ 1914–1918 Г.

АТТИЛА ПАНДУЛА

Будапещенски университет „Лоранд Йотвьош“

Резюме

На 24 юни 1859 г. се състои битката при Солферино. В италианско-австрийската война се сблъскват 160 000 френски и сардински войници и 150–160 000 австроунгарски. В битката, довела до огромни загуби и от двете страни, загиват или са ранени 3 маршали, 9 генерали, 1 560 офицери с различен ранг (630 австрийски и 930 съюзнически), 40 000 сержанти, младши сержанти и редови войници. През следващите два месеца в резултат от тези бойни действия умират още 40 000 души. Свръхчовешките изпитания, тропическата жегла, често дори непредпазливостта на войниците също взема многобройни жертви.

В паметния ден на битката наблизко се намира швейцарският банкер Анри Дюнан, известен филантроп. Той е потресен от гледката на ранените, страдащи и агонизиращи в безизходно положение на бойното поле. С незабавна спонтанна акция за оказване на помощ се стреми да облекчи положението. Във френския генерален щаб в Боргето обаче са много недоволни, че желае да предостави еднакви грижи на страдащите герои и от двете армии.

Скоро той публикува преживяванията си от Солферино в студия, оказала широко въздействие. След това като най-важна своя цел определя създаването на обща, ефективна, неутрална организация за оказване на помощ в интерес на ранените и пострадалите при военни конфликти. Тези стремежи придобиват голяма популярност по цял свят; начело на усилията за създаването на организацията застава швейцарското правителство. Въпросът е обсъден на широка международна конференция през 1863 г. Тя е последвана от създаването на т. нар. Женевска конвенция през 1864 г. Създаден е Международният комитет на Червения кръст.

За 50-ия юбилей на това събитие (17 август 1914 г.) австрийският император и крал на Унгария Франц Йосиф I основава силно диференцираната група на Почетните ордени на Червения кръст. Това по специфичен начин съвпада с избухването на Първата световна война.

Тези ордени имат следните степени: 1. звезда за заслуги, 2. I степен, 3. офицерски почетен орден, 4. II степен, 5. сребърен почетен медал, 6. бронзов почетен медал. Лентата е бяла с алени ивици. Тези отличия могат да се връчват и във военна разновидност (офицерският почетен орден само в такава форма). Различните елементи на тази група отличия могат да се присъждат и на дами, и на господа. С изключение на офицерския почетен орден, почетните отличия се връчват и за дарения в определен размер, направени в полза на Червения кръст в съответствие на общоприетата международна практика за епохата. Звездата за заслуги и Почетният орден I степен са връчвани изключително рядко, офицерският почетен орден е връчван рядко. Останалите степени са присъждани често.

По време на Първата световна война освен на унгарци, тези отличия са присъждани преди всичко на представители от съюзническите или от неутралните страни. Така например, немци, турци, но също и представители на Швейцария, Швеция, Дания, Гърция или САЩ и др.

Статията е посветена на почетните знаци, присъдени на българи, като прави претендираща за изчерпателност оценка на източниците от онази епоха.

В периода 1916–1918 г. българи са получавали различни почетни ордени по шест повода. Датите са следните: 8 март 1916 г. (два пъти), 16 май 1916 г., 10 август 1916 г., 29 януари 1917 г., 5 юли 1918 г.

Отличени са общо 42 души, от тях – 5 жени. Всичките отличия са военни разновидности. Връчени са: 1 звезда за заслуги, 15 ордена I степен, 4 офицерски почетни ордена, 17 ордена II степен (три от тях на дами), 2 сребърни почетни медала (на дами).

Отличените български личности са представители предимно на съвременния елит. Преобладаващата част от тях, наред с другите си висши политически, военни функции, са ръководители и високопоставени служители на българския Червен кръст като: Иван Евст. Гешов, председателят на българския Червен кръст (бивш министър-председател) е удостоен със Звезда за

заслуги през 1916 г.; д-р Х. Р. Георгиев и д-р М. Яблански, ръководители на Червения кръст получават орден I степен през 1916 г.; генерал-лейтенант В. Кутинчев, директорът на болница; д-р А. Петров, министърът на просвещението; П. Пешев, главният инспектор на Доброволническата санитарна служба; д-р Ст. Ватев; всичките в качеството си на ръководители на Червения кръст, получават през 1916 г. офицерски почетен орден II степен.

Мнозина получават офицерски почетен орден II степен като инспектори, служители на Червения кръст: проф. д-р Н. Добрев, Димитър Горов, Минко Никулов, Павел Павлов, Г. Шинков; всичките през 1916 г.

Между нагадените има много офицери на висши военни постове: генерал Никола Жеков, главнокомандващ на действащата армия; началник-щабът на армията генерал-майор Константин Жостов; генерал-губернаторът на Моравската военно-инспекционна област генерал-лейтенант Васили Кутинчев; министърът на отбраната генерал-майор Калин Найденов; генерал-губернаторът на Македонската военноинспекционна област генерал-лейтенант Рачо Петров; командирът на Българското военно интендантство генерал-майор Радой Сираков; генерал-губернаторът на една от българските военно-инспекционни области генерал-майор Александър Танев; командирът на една от българските армии генерал-лейтенант Георги Тодоров; инспекторът на българските сапъорски войски Стоян Загорски; всички те получават орден I степен през 1916 г.

Други получават тези отличия за преки заслуги в медицинската дейност при военни действия: полковник от запаса д-р С. Мирков – орден I степен през 1916 г.; капитан д-р Владимир Марков – орден II степен през 1916 г., полковник д-р Васил Моллов – орден II степен през 1916 г.

Отличените дами са госпожа Петрова-Чомакова, госпожа Пенка Савова, госпожа Мария Е. Вайх; те получават орден II степен за изключителна дейност като медицински сестри.

Най-забележителните личности сред нагадените с тези отличия са дъщерите на българския владетел Фердинанд I Сакс-Кобург-Готски-Кохари княгиня Евдокия и княгиня Надежда. През 1917 г. те получават Сребърен почетен медал.

Интересно е, че сред изтъкнатите български личности, отличени с тези награди, изобщо не фигурират църковни представители, дори от различните вероизповедания.

Превод Юлия Крумова

Abbreviations

a.e.	архивна единица [archival unit]
в.	век
ВИСб.	Военноисторически сборник – София
ДВИА	Държавен военноисторически архив – Велико Търново [The State Military Historical Archives – Veliko Tarnovo]
ИДА	Известия на държавните архиви
ИПр	Исторически преглед
оп.	опис [inventory]
С.	София
ф.	фонд [fond]
ЦДА	Централен държавен архив – София [The Central State Archives – Sofia]
BAS	Bulgarian Academy of Sciences
BHR	Bulgarian Historical Review – Sofia
Вр.	Budapest
cs.	csomó
HAS	Hungarian Academy of Sciences
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – Budapest [National Archives of Hungary – Budapest]
MREZsL	Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára – Budapest [The Archives of the Council of the Hungarian Reformed Church – Budapest]
sz.	század
t.	tétel
Vol.	Volume
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár [National Széchényi Library]
ÖHHStA	Österreichische Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien

